

Jog

történeti szemle

2005
4. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A Bach korszak
közigazgatása

Az abszolutizmus
államügyésége
Magyarországon

Az állampolgársági
jogosultság
jogi szabályozásának
fejlődésmenete
a magyar jogban

Az állam, nemzet,
nép fogalma

A bizánci hatás kérdése
a középkori magyar
büntetőjogban

A törvény és a bíró
– ahogy Filangieri látta

Majláth György

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Föglein Gizella: Jog és politika Magyarországon 1944–1949	1
Nagy Sándor: Adalék az unitárius egyházi bírászkodás történetéhez 1869-1895	10
Erik Štenpien: A Bach korszak közigazgatása Felső Magyarországon és a szlovák nemzet reformtervei	16
Szalma József: Az állampolgársági jogosultság jogi szabályozásának fejlődésmenete a magyar jogban	21

MŰHELY

Benke József: A 60 éves görög polgári törvénykönyv bizánci gyökereiről	27
Komáromi László: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar büntetőjogban	32
Mészáros Ádám: A Majláth–eset	39
Nánási László: Az abszolutizmus államügyészsege Magyarországon 1849–1854	47
Völgyesi Levente: A közigazgatási szervezet alakulása Buda szabad királyi város újkori történetében	55

SZEMLE

A nemzetállamok jogtörténeti sajátosságai és a mai problémák, különös tekintettel Kelet-Európára – Mohácsi Barbara	60
Szegedi tudományos emlékülés Bónis György és Both Ödön halálának 20. évfordulóján – Babják Ildikó	62
Az állam, nemzet, nép fogalma – Kiss Bernadett	65
Előadások és tanulmányok a középkori és újkori alkotmányos intézményekről – Davidovics Krisztina	66
A törvény és a bíró – ahogy Filangieri látta – Karácsony András	68
Szimbólika, jelenség, eszme, kép – Mezey Barna	69
Iuridicophilologica – Boóc Ádám	70
A Magyar Országos Levéltár kiadványpolitikája az utóbbi években – Katona Csaba	72
Kaspar Hauser, Európa gyermeke – Bathó Gábor	74
A radomi gyűléstől a csehszlovák parlamentig – Szigeti Magdolna	75
A zürichi Bűnügyi Múzeum – Frey Dóra	76
Museo di Criminologia Medievale – San Gimignano – Beke-Martos Anna	77
HÍREK	77
Kötetünk szerzői	80

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Címlapkép: *Majláth György* (1818–1883)

Baranya megye képviselője,

a Helytartótanács elnöke, a birodalmi tanács tagja, majd főkancellár, végül a főrendi ház elnöke.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallin), Dr. Günter Jerouschek (Jena),
Dr. Srdan Sarkič (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

NEMZETKÖZI STÁTUSZ – ÁLLAMI STÁTUSZ

Magyarország második világháború utáni *nemzetközi státusát* alapvetően meghatározta a szövetséges nagyhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Szovjetunió) képviselőinek 1943. november 28 – december 1. közötti teheráni értekezlete. Háromhatalmi, nemzetközi diplomáciai szinten ekkor dőlt el az, hogy Magyarországon a háborús katonai műveleteket a Szovjetunió hadserege a Vörös Hadsereg fogja végrehajtani.

A katonai műveletek 1944. szeptember végétől 1945. április közepéig tartottak a trianoni Magyarország területén. Április 4-én a szovjet tájékoztatási iroda kiadott egy jelentést, mely szerint „a 2. és 3. ukrán hadseregcsoportok befejezték Magyarország egész területének felszabadítását a német megszállóktól”. A megtörtént események logikája alapján az 1945. április közepével befejeződött folyamat eredménye – szíami ikrek módjára – egyszerre volt *felszabadítás és megszállás*. *Felszabadításról* azért beszélhetünk, mert a Vörös Hadsereg felszámolta a hitleri megszállást és a nyilas adminisztrációt. (Magyarországnak ugyanis több oknál fogva nem volt lehetősége az önerőből történő *felszabadulásra*.) *Megszállást* pedig azért jelentettek Magyarország számára a szovjet hadsereg hadműveletei, mert Magyarország a hitleri Németország szövetségese volt, s vesztésként fejezte be a háborút, annak minden következményével együtt.

A második világháború után újjáalakuló magyar *államiság* megeremtésének a belső és nemzetközileg elismert legitimitását a Debrecenben 1944. december 21-én összeült egykamarás Ideiglenes Nemzetgyűlés (INGY) volt hivatott biztosítani. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjait többségében a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) pártjai [Magyar Kommunista Párt (MKP); Szociáldemokrata Párt (SZDP); Nemzeti Parasztpárt (NPP); Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP); Polgári Demokrata Párt (PDP)] és pártonkívüliek delegálták.

A háború után kivétel nélkül olyan pártok léptek (léphettek) a közéletbe, melyek korábban a politikai élet perifériáján mozogtak. Kiemelkedett közülük három párt (MKP, SZDP, FKGP), amely szervezettsége, múltja, illetve tömegtámogatása alapján meghatározhatta volna a politikai közéletet. Hogy közülük csak egynek – a Magyar Kommunista Pártnak – sikerült, annak az volt az oka, hogy a Szovjetunió, s a Vörös Hadsereg e pártot támogatta; szövetségesének, valójában akarata végrehajtójának ezt a pártot ismerte el.

KÖZTÖRTÉNET – JOGTÖRTÉNET

Magyarország második világháború utáni történetében az 1944. december 21. és 1949. augusztus 20. közötti 4 és fél esztendő *különleges periódus* volt a *köztörténet* (pl. nemzetközi jogi-politikai státusz; politikai intézményrendszer; pártok; parlamentarizmus; koalíció, törvényhozás; végrehajtás) és a *jogtörténet* (pl. jogrend-

TANULMÁNYOK

Föglein Gizella:

Jog és politika Magyarországon 1944–1949

szer, jogforrás típusok, jogszabályalkotás; jogalkalmazás) tekintetében egyaránt. Az 1944–1945. és az 1948–1949. évi rendszerváltozások közötti időszak gyökeresen *eltért* az azt megelőző és bizonyos mértékig az azt követő időszaktól.

Az egyes nemzetközi és belpolitikai, valamint alkotmány- és jogtörténeti események nem feltétlenül „naprakészen” egyidejűleg zajlottak; továbbá a politikai döntéshozatali mechanizmusok a jogszabályokban nem, vagy csak áttételesen jelentek meg, illetve tükröződtek. A „de jure” és a „de facto” helyzet tehát nem feltétlenül esett egybe. Mindazonáltal a *köztörténet és a jogtörténet* egyes szakaszai jól nyomon követhetően „szinkronban” rajzolódtak ki.

Ez a szinkronitás annál is inkább hangsúlyozandó, mivel ezen periódust kezdetben egyfajta „*többszólamúság*” jellemzett, amely fokozatosan és folyamatosan egy sajátos „*kettősség*”, majd egyre inkább az „*egyszólamúság*” irányába fordult.

JOGITÉZMÉNYEK – JOGFORRÁS TÍPUSOK

Hasonlóképpen elgondolkodtató a periódus *jogintézményeinek és jogforrás típusainak* heterogenitása. A megváltozott viszonyok közepette – módosult tartalommal – *tovább éltek* a polgári kor *jogintézményei* (pl. parlament; kormány; Magyar Királyi Kúria; Közigazgatási Bíróság) és *jogforrás típusai* (pl. törvény; rendelet; határozat; döntvény). Ezen jogintézmények és jogforrástípusok mellett – helyenként helyettük – megszülettek e periódust „fémjelző” *átmeneti* (vegyes, vagy teljesen új) *jogintézmények* (pl. egykamarás parlament; Nemzeti Főtanács; „kis nemzetgyűlés”; Magyar Kúria; köztársasági elnök) és *átmeneti jogforrás típusok* (pl. a „csonka” Ideiglenes Nemzetgyűlés határozatai, melyek utólag, a „teljes” Ideiglenes Nemzetgyűlésben emelkedtek törvényerőre; a felhatalmazás alapján megszületett kormányrendeletek, melyek a mindenkori parlament legközelebbi ülészakán sürgősséggel emelkedtek törvényerőre; a „kis nemzetgyűlés” és az Ideiglenes Nemzeti Kormány közös, ún. Elnöki rendeletei, melyek szintén utólag emelkedtek törvényerőre; a „kis nemzetgyűlés” határozatai; a köztársasági elnök elhatározásai; a Gazdasági Főtanács rendeletei; nemzetközi egyezmények stb.).

A JOGFORRÁSOK TÖRTÉNETISÉGE A KIRÁLYSÁGBAN

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés első, jogszabálynak is tekinthető dokumentuma „*A Nemzetgyűlés Szózata*”¹ volt, mely központi gondolatként kifejezésre juttatta, hogy „a magyar nép, a magyar nemzet nevében” cselekszik; egyúttal ünnepélyesen kijelentette, hogy az INGY „a nemzeti akarat letéteményese, az állami főhatalom jogszerű birtokosa és gyakorlója”.

Az 1944. december 22-én megalakított, koalíciós összetételű Ideiglenes Nemzeti Kormány (INK) programja, a „*Nyilatkozat*”² tartalmában és logikájában az INGY Szózatára „rímelt”. A Nyilatkozat az államhatalmi, államjogi kérdésekkel kapcsolatban szűkszavú volt, mindössze annyit mondott, hogy „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a magyar nép egyetlen törvényes képviselői szerve, megalakította Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányát”. Mind a „*Szózat*”, mind a „*Nyilatkozat*” közvetlen előzménye az 1944. december 2-án, Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) programja volt; ami viszont a Magyar Kommunista Párt 1944. november 30-i, „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja” című dokumentumból eredt.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés debreceni, első ülészakán nemcsak a központi törvényhozó hatalom és a kormány született meg, de további államhatalmi intézmények is létrejöttek és egyúttal meg is kezdték működésüket és jogalkotói funkciókat is elláttak. December 21-én az INGY képviselőinek soraiból megválasztotta 3 tagú *Elnökségét*, amely 22-én INGY határozattal az államfőt megillető kinevezési jogkört kapott. Ezen határozat 1945 őszén emelkedett törvényerőre, mint az 1945. évi II. törvénycikk.³

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány első, 1944. december 23-i ülése a minisztériumok hivatalos pecsétjeinek feliratáról tárgyalt, melynek eredményeképpen megszületett az 539/1945. ME számú rendelet⁴ az *államhatalom* gyakorlásával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről.

A második világháború utáni parlamentek életét és funkcióját döntő módon befolyásolta az *Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának* (PB) 1944. december 22-i létrehozása⁵ majd működése. A Politikai Bizottság önmaga jellegét és hatáskörét a következőkben látta: „nem más, mint egy kis nemzetgyűlés”; „a nemzetnek felelős nemzetgyűlés kicsinyített mása”; „a nemzetgyűlés jogát gyakorolja”; „szuverén, nemzetgyűlést helyettesítő szerv”. A Politikai Bizottság első, 1945. január 26-i ülése életre hívta az új, ideiglenes államfői testületet, a 3 tagú *Nemzeti Főtanácsot*. A Nemzeti Főtanács felállításáról szóló 59/1945. Eln. számú rendeletet az INGY Politikai Bizottsága és Ideiglenes Nemzeti Kormány hozta létre (csakúgy mint a Nemzeti Főtanács hatáskörének kiegészítéséről szóló 1814/1945. E. számú rendeletet.) Utólagos törvényerőre emelésükkel és kiegészítésükkel született meg az 1945. évi III. törvénycikk a Nemzeti Főtanácsról.⁶

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány – az Ideiglenes Nemzetgyűléstől kapott felhatalmazás alapján – 1944. december 28-án hadat üzent a hitleri Németországnak. Ezzel megnyílt az út a *fegyverszüneti egyezményhez*. Magyarország és a győztes nagyhatalmak képviselői által 1945. január 20-án Moszkvában aláírt egyezményvel Magyarország fegyverszüneti státusba került, melyet a jogtörténeti irodalom a már nem háború – még nem béke „Janus-arcú” állapottal jellemez. A fegyverszüneti státus jelképe és tényleges letéteményese a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB); a fegyverszüneti egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére életre hívott nemzetközi intézmény volt. A gyakorlatban a Szovjetunió képviselője által vezetett SZEB – a békeszerződés életbe lépéséig – megfellebbezhetetlenül a legfelső politikai és gazdasági döntéshozó szerv volt Magyarországon. A fegyverszüneti egyezményt – felhatalmazás alapján – az 525/1945. ME számú rendelettel hirdették ki, mely 1945 őszén (a teljes Ideiglenes Nemzetgyűlésben) emelkedett törvényerőre, mint az 1945. évi V. törvénycikk.⁷

A 20 pontból álló *fegyverszüneti egyezmény végrehajtására* – a kormány felhatalmazásával – intézkedések és jogszabályok sorozata látott napvilágot.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 526/1945. ME számú rendelete⁸ a Magyarország 1938–1941 közötti *területgyarapodásairól szóló törvényeket hatályon kívül helyezte*.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány intézkedett a *közigazgatás ideiglenes rendezéséről* (14/1945. ME. sz.)⁹ A közigazgatás újjáalakuló helyi szerveinek tagjait a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai delegálták; így azokban egészen 1950-ig lényegében az 1945-ben kialakult arányok érvényesültek. A közigazgatás ellenőrzésében, irányításában a Belügyminisztériumnak volt kulcsszerepe.

A kormány elrendelte a *közalkalmazottak igazolását* (15/1945. ME sz.)¹⁰ abból a célból, hogy megállapítsák, megfelelnek-e az új demokrácia követelményeinek vagy sem. Az utóbbi eset minimum feddéssel, áthelyezéssel elbocsátással járt. Igazolni kellett – tanúkkal –, hogy az illető nem követett el a magyar nép érdekeit sértő cselekedetet.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletet hozott *„a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlításáról”* (529/1945. ME sz.)¹¹ E rendeletben felsorolt 25 szervezet (5 párt és 20 különböző egyesület) között volt a Magyar Nemzeti Szocialista Párt; a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom; továbbá a Horthy-korszak kormánypártja, a Magyar Élet Pártja; de olyan szervezet is, pl. az Egyházközi Munkásszakszakszervezetek (EMSZO), melynek vezetői ekkor még részint a náci koncentrációs tábor foglyai voltak; vagy pl. a Magyar Kettőskereszt Vészövetség, amely az 1944 májusában megalakult antináci Magyar Front tagja volt.

A fegyverszünet végrehajtásaként a kormány elrendelte a háborús bűnösök, illetve az azoknak minősített személyek felelősségre vonását, s e célból *létrehozta* a

népbíróságokat (81/1945. ME sz., 1140/1945. ME sz., melyek utólag emelkedtek törvényerőre az 1945. évi VII. törvénycikkkel).¹² A népbíróság „mind katonai, mind polgári személyek ellen a hadrakelt seregbeli eljárását” alkalmazta. A koalíciós években működő népbíróságok tagjait a pártok delegálták; csak az elnök volt hivatásos bíró. Így a jogalkalmazás, a büntetőbíráskodás területén is csaknem kizárólagos szerepet játszott a pártérdek. 1945–1950 között 59.429 fő ügye került a népbíróságok elé, elmarasztaló ítéletet 26.997 ügyben hoztak; a 477 halálra ítélt közül 189 főt végezték ki.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletet hozott a *csendőrség feloszlataásáról* és az államrendőrség megszervezéséről (1690/1945. ME sz.).¹³ A közrend biztosítása a rendőrség bünyügyi osztályának, míg a háborús és népellenes bűnök elkövetésével gyanúsítottak felkutatása a politikai rendészeti osztályoknak (politikai rendőrség) feladata lett. 1945. március elején megalakult a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya is; majd a gazdaság rendőri felügyeletére 1945. július végén létrehozták az ún. gazdasági rendőrséget is.

A fegyverszüneti egyezmény összesen 300 millió dollár *háborús jóvátétel* teljesítésére kötelezte Magyarországot. A 200 millió dollár összegű magyar–szovjet jóvátételi egyezményt¹⁴ 1945. július 15-én Budapesten írták alá. A jóvátételi kötelezettséget 169 millió dollár értékű ipari termékek és 31 millió dollár értékű mezőgazdasági termények határidőre történő szállításában szabták meg (15%, illetve 10% felárral); a késedelmes szállítás pedig büntető rendelkezéseket vont maga után. (A 6 év alatt teljesítendő jóvátételi kötelezettségek teljesítését utóbb 8 évre meghosszabbították.) A 200 millió dollár összegű magyar–szovjet; a 70 millió dollár összegű magyar–jugoszláv (Budapest, 1946. május 11.); a 30 millió dollár összegű magyar–csehszlovák (Prága, 1946. április 6.) jóvátételi kötelezettségek a magyar gazdaságot igen nagymértékben terhelték.

Szinte parabolába illő szimbólumok voltak a háború utáni *ünnep*ek. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 4-ét a „felszabadulás ünnepe”-nek; március 15-ét „nemzeti ünnep”-nek; május 1-jét pedig a „munka ünnepe”-nek nyilvánította (1390/1945. ME sz.).¹⁵ A kormány tehát együttesen intézkedett mind a három ünnepről; de április 4-e kapcsán csak a felszabadulásról szólt. Az a tény viszont, hogy a hivatalos ünnep dátuma nem az Ideiglenes Nemzeti gyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásának a napja (1944. december 21–22.) volt, hanem április 4-e; azt sugallta, hogy az új hatalom nem vett részt saját sorsának alakításában, vagyis passzív volt. [1949 után azonban – immár az „egyszólamúság” jegyében – április 4-ét nemzeti ünnepé „Magyarország legnagyobb nemzeti ünnepe” (1950:10.tvr.); november 7-ét „állami ünnep”-pé (1950:37.tvr.); március 15-ét viszont munkanappá nyilvánították (1003/1951.MT h.).]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik legnagyobb hatású döntése a *földosztás elrendelése* volt. Ennek

szükségességét valamennyi párt elismerte, viták a végrehajtás módját és idejét illetően voltak. A kormány felhatalmazása alapján 1945. március 17-én megszületett rendelet, 600/1945. ME sz.¹⁶ (mely 1945 őszén az 1945. évi VI. törvénycikként emelkedett törvényerőre) teljességgel – nagyságra való tekintet nélkül – elkobzandónak ítélte a háborús és népellenes bűnösök, nyilasok földbirtokait; valamint azét, aki ismét felvette német hangzású családi nevét. Kisajátítandónak ítélte az 1000 katasztrális hold (1 katasztrális hold=5754,6 m²=0,57 hektár) feletti birtokokat, valamint az ipari, kereskedelmi és banktőke birtokait, nagyságra való tekintet nélkül. Megváltás ellenében igénybe veendőnek ítélte a 100 holdon felüli „úri” és a 200 holdon felüli „paraszi” birtokokat. 300 holdig mentesítette az igénybevétele alól az antináci ellenállásban kimagasló érdemeket szerzett személyek birtokait. A mentesítések megállapításáról a „kis nemzetgyűlés” határozott.¹⁷

A végrehajtás során igénybevett 5,6 millió katasztrális hold (az ország összterületének 35%-a) 58%-át osztották ki 642.342 földigénylő között. A végrehajtás következtében a 300 hold feletti birtokok, a nagy- és középbirtokok, s a nagybirtokos arisztokrácia gyakorlatilag megszűnt létezni Magyarországon; az újbirtokosok átlagosan 5 hold földet kaptak.

A földosztás 1945 tavaszán–nyarán Magyarországon nemcsak gazdasági, hanem társadalmi, politikai, szociális célokat szolgált. A gyors tulajdonosi átrendeződésnek igen nagy szerepe volt a napirendre kerülő politikai erőfelmérés – a választások – idején.

Hasonlóképpen a választások (és a tanévkezdés) előestjén döntött a kormány az *általános iskolák szervezéséről* is (6650/1945. ME sz.).¹⁸ A kormányrendelet és annak végrehajtási utasítása elrendelte a 8 osztályos, kötelező, ingyenes általános iskolai oktatást. Ez megszüntette az alsófokú oktatásnak azt a formáját, amely a lakosság többségét éppen csak „átsegítette” az analfabetizmus küszöbén. Sor került az iskolák – főként „társadalmi úton” történő – rendbehozatalára; a tanítók és tanárok ideológiai és szakmai „át-, illetve továbbképzésére” és az egységes állami tankönyvek fokozatos bevezetésére, lényegében függetlenül az iskola fenntartójától.

Az 1945. november 4-i *nemzetgyűlési választásokat* szabályozó 1945. évi VIII. törvénycikk¹⁹ jelentős lépés volt a kívánt demokrácia felé vezető úton, hiszen deklarálta az általános, egyenlő, közvetlen és titkos, valamint községenkénti választójogot és választást (a fentebbi elvek csorbulása volt, hogy a választójogból kollektíven kizárta a német nemzetiségű lakosságot).

A választások eredménye alapján a Független Kisgazdapárt – abszolút többsége birtokában – elméletileg egyedül is alakíthatott volna kormányt és stratégiaileg a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt is megfelelő koalíciós partnernek látszott. A kommunista párt részvételét a kormányban, illetve kulcspozícióikat mindenekelőtt a Szovjetunió támogatása, a Vörös Hadsereg jelenléte, nem utolsó sorban a háború befejezése óta kiépített hatalmi pozíciói tették lehetővé.

A választások után a parlament elnevezése nemzetgyűlés lett; az elnevezés az utalt ideiglenesség megszüntére, s arra, hogy az egykamarás parlament alkotmányozói feladatokat is el fog látni. A nemzetgyűlés első ülését 1945. november 29-én tartotta; a kormány viszont már november 15-én, a „kis nemzetgyűlés”, azaz az INGY Politikai Bizottságának ülésén megalakult! Az új miniszterelnököt az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége, a minisztereket pedig a Nemzeti Főtanács nevezte ki.

A győztes nagyhatalmak többszöri felszólítására 1945. december 29-én jelent meg és lépett életbe a magyarországi német nemzetiségű lakosságnak Németországba való áttelepítéséről szóló rendelet (12.330/1945. ME sz.).²⁰ A rendelet a német nemzetiséghez való tartozást és a német anyanyelvűséget a kitelepítés szempontjából döntő, még a háborús bűnösségnél és az (önkéntes) SS-tagságnál is előbbre valónak tekintette, azaz kitelepítéssel büntette.

Bár a győztes nagyhatalmak képviselőinek potsdami konferenciája (1945. július 17 – augusztus 2.) a német nemzetiségű magyar állampolgárok kitelepítésének a végrehajtását de jure a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra bízta; mégis a legyőzött, vesztes státusban lévő Magyarország a hazai németiséggel szemben de facto skizofrén módon „kvázi győztes” helyzetbe került. A Népgondozó Hivatal adatai szerint 1946. januárjától decemberig Magyarországról 135.655 német nemzetiségű személyt telepítettek ki Németország amerikai megszállási övezetébe; 1947 tavaszától pedig mintegy 50.000 embert a szovjet zónába.

1945 végétől a gazdasági élet irányításában döntő szerepe volt a *Gazdasági Főtanácsnak* (12.090/1945. ME sz.). A kormány gazdasági jogkörének nagy részét erre a szervre ruházta át. A Gazdasági Főtanács (GF) felhatalmazással bírt rendeletek kibocsátására (6/1945. GF sz.),²¹ kötelezhette a vállalatokat, hatóságokat, érdekképviseleti szerveket adatok kiszolgáltatására. A Gazdasági Főtanács elnöke a miniszterelnök, tagjai a gazdasági miniszterek, ügyvezetője a főtitkár volt. Valójában a hatalom a Gazdasági Főtanács Titkárságán koncentráldott, s a gazdaságirányítás ténylegesen a Magyar Kommunista Párt kezébe került, csakúgy, mint a tulajdonviszonyok átalakításában kulcsszerepet játszó, 1946-tól szisztematikusan végrehajtott államosítások.

1945. december 16-án lépett életbe az *államhatalom gyakorlásának* ideiglenes rendezéséről szóló 1945. évi XI. törvénycikk.²² A törvény három fejezetből – „A Nemzetgyűlés”; „A Nemzeti Főtanács”; „A magyar felelős minisztérium” – állt, melyek tartalmazták a három államhatalmi szerv felépítését és rendezték egymáshoz való viszonyát. Az a tény, hogy az államhatalom „ideiglenes” gyakorlásának törvény útján való rendezése ekkor létrejött, legalábbis arra utalt, hogy a kormány az államforma és az államfői jogok tekintetében még nem szánta el magát a „végleges” lépésre. A kérdés rendezésében a döntő lökést kül- és belpolitikai tényezők együttesen adták 1945 végén–1946 elején.

A JOGFORRÁSOK TÖRTÉNETISÉGE A KÖZTÁRSASÁGBAN

Az 1946. február 1-jén életbe lépett „*kisalkotmány*”, az 1946. évi I. törvénycikk²³ államjogi és politikai szempontból egyaránt alapvető változásokat eredményezett Magyarországon. Az államforma megszűnt királyság lenni, s megszűnt az államfői jogok gyakorlására lényegében ideiglenesen életre hívott testület, a Nemzeti Főtanács. Az államforma köztársaság lett és létrejött a köztársasági elnöki intézmény. A köztársasági törvény kompromisszumos módon szabályozta az államfő jogállását, amely a parlamentáris kormányzati formán belüli, egyfajta szűkített jogkörű elnöki tisztségnak felelt meg.

A köztársaság megteremtése azonban elsősorban nem közjogi, hanem politikai kérdés volt: kül- és belpolitikai téren egyértelműen demonstrálta, hogy a háború utáni Magyarország mindenféle jogfolytonosságot megszakított a korábbi, Horthy-rendszerrel. A köztársasági törvényhez kapcsolódva további jogszabályok születtek 1946 első felében.

Miután 1946. március 5-én megalakult a Baloldali Blokk, március 12-én a kisczardapárt 20 nemzetgyűlési képviselőjét kizárták a pártból. Még ugyanezen a napon tárgyalta és elfogadta a nemzetgyűlés a *demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről* szóló törvényjavaslatot. Az 1946. évi VII. törvénycikknek²⁴ igen széles volt a hatóköre és rendkívül szigorúak a rendelkezései a bűncselekménynek, illetve vétségeknek minősített esetekben. A felettük való ítélezést a népbíróság hatáskörébe utalva, törvényes meghatalmazást adott a belügyi és igazságügyi szerveknek, melyekben az MKP dominanciája érvényesült. (Ez a törvény helyezte hatályon kívül az 1921. évi III. törvénycikket, amely a két világháború között nemcsak a fasiszta, nyilas pártokat, de a Kommunisták Magyarországi Pártját is betiltotta.) Az államvédelmi kerettörvény a jogalkotás „Baloldali Blokkját” jelentette. Funkciója a gyakorlatban elsősorban az volt, hogy a „szálami taktikához” és a politikai koncepciók perekhez mintegy jogalapot teremtve, azok törvényesítését szolgálja az elkövetkező esztendőknben.

Az 1946. május 27-én hatályba lépett, az *emberi alapjogok hatályosabb védelmét* tartalmazó 1946. évi X. törvénycikk²⁵ – bár hangsúlyozta, hogy az 1946. évi törvénycikk bevezetőjében foglalt „természetes és elidegeníthetetlen jogok” megsértését szigorúan bünteti – e jogoknak az intézményes védelmét, azaz a független bíróságok jogvédelme alá történő helyezését nem rendelte el. Ebből a „joghézagból” is adódott azután az a gyakorlat, hogy az állampolgároknak bármilyen rendű és rangú jogsérelmük esetén valójában nem volt hova fordulniuk jogorvoslatért. Az 1946. évi VII. és az 1946. évi X. törvénycikkkel lényegében egyidejűleg már megjelentek és hatályba léptek olyan jogszabályok (elsősorban rendeletek), amelyek a kisebb közösségek, szervezetek, s végül az egyének autonómiájának korlátozására–felszámolására irányultak.

Éppen 1946. május 1-jén fogadta el a kormány az *állami és közigazgatási apparátus* (1938. évi állapotokhoz képest 10%-os) *leépítéséről* szóló 5000/1946. ME sz. rendeletet.²⁶ Az „államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések” értelmében a közalkalmazottakat „A”, „B”, „C” kategóriákba osztották. Az „A” a minden tekintetben megbízhatóakat jelentette; a „B” azokat, akik elbocsáthatók, de akiket egy éven belül vissza lehet venni; a „C” azokat, akik politikai szempontból megbízhatatlannak, őket el kell bocsátani és semmilyen körülmények között sem lehet visszavenni. A létszámapasztás végrehajtására (5700/1946. ME sz.) 3–3 tagú bizottságokat, ún. „B”-lista bizottságokat jelöltek ki: egy tagot a miniszterelnökség, egyet az illetékes miniszter, egyet a Szakszervezeti Tanács. A „B”-listát „túlteljesítették”: az elbocsátottak száma meghaladta a 80.000 főt, s családtagokkal együtt több mint negyedmillió ember került nehéz helyzetbe.

A közellátásügyi miniszter beszolgáltatási rendelete (10.400/1946. KM sz.)²⁷ a közellátás biztosítása érdekében szinte minden terményre kiterjesztette a *beszolgáltatási kötelezettséget*. Az évente kirótt újabb és újabb beszolgáltatás egyes időszakokban egyenesen rekvirálásnak volt minősíthető, – s ezen az sem „segített”, hogy a kormány egyidejűleg elrendelte a beszolgáltatási kötelezettséget teljesítők jutalmazását és az azt nem teljesítők megbírságolását (24.430/1946. ME sz.)²⁸ A parasztság (a régi és az újazdák) körében a feszültség érzékelhetővé vált. Rövid időn belül az általános kötelező beszolgáltatáson felül külön adót, az eufemisztikus mezőgazdaság fejlesztési járulékot, az ún. „kulákadót” vezették be, 25 katasztrális hold, illetve 350 aranykorona felett (7090/1948. Korm. sz.)²⁹ – amely a gyors ütemű kollektivizálás és a módos parasztság elleni osztályharc megindítását jelezte.

A belügyminiszter 1946 tavaszán számos egyházi jellegű *egyesületet, ifjúsági szervezetet oszlatott fel* (289.000/1946. BM sz.)³⁰ E „döntést” nagymértékben előmozdította a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzéke a magyar kormányhoz (ún. Szviridov–levél), amelyben a szovjet katonák ellen elkövetett merényletre hivatkozva követelték ezen szervezetek feloszlását, főispánok, államtitkár leváltását, egyes képviselők bíróság elé állítását, a „papok uszításának” megakadályozását. „Jogilag az a helyzet, hogy az orosz parancsnokságnak joga van egyszerűen utasítást adni” – jellemezte a helyzetet az igazságügy–miniszter. Az egyesületek – köztük a Katolikus Legényegyletek Országos Tanácsa (KALOT) és a Cserkészszövetség – mintegy 1500 helyi szervezetének feloszlása a „civil társadalom” önszerveződésének, az autonóm, többféleképpen gondolkodó társadalmi csoportok felszámolását szolgálta.

A második világháború után a csehszlovák kormánynak a szlovákiai magyarsággal szembeni jogfosztásai és kiutasításai arra kényszerítették a fegyverszüneti státusban lévő magyar kormányt, hogy jegyzékben tiltakozzék a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál, s kérje, hogy Szlovákiában vezessenek be nemzetközi ellenőrzést. A

nagy hatalmak ezt kategórikusan elutasították, de kifejezték, hogy minden olyan megállapodásba beleegyeznek, amit a két érdekelt kormány egymással megköt.

Az 1946. február 27-én Budapesten aláírt *magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény* létrejöttének körülményei, a dokumentum szelleme és betűje is kifejezte, hogy az a győztes Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország megállapodása volt. A lakosságcsereéről szóló törvényt (1946. évi XV. törvénycikk)³¹ a nemzetgyűlés csak második alkalommal fogadta el. Magyarországról 1948. áprilisáig 73.273, magát szlováknak valló személy települt át önkéntesen Csehszlovákiába; a Szlovákiából áttelepített, illetve kiutasított magyarok száma összesen mintegy 80.000 fő volt.

A háború utáni magyar gazdaság egyik bénító tényezője az infláció volt: az állami bevételek alig érték el a kiadások egytizedét, s a sorozatos papírpénz kibocsátások („milpengő”, „bilpengő”) a pénzromlást csak fokozták.

A *stabilizáció* előkészítése alapvetően 3 területen folyt: 1. a megfelelő árukészletek felhalmozása (pl. a beszolgáltatás szigorítása, a jegyrendszer bevezetése); 2. az államháztartás egyensúlyának megteremtése (pl. az új pénz aranyfedezetének biztosítása, a Magyar Nemzeti Bank aranykészletének visszaszolgáltatása); 3. az új ár- és bérrendszer bevezetése (pl. az agrárrolló szélesre nyitása; a háború előtti bérszínvonal átlagosan 50%-os megállapítása – ami a nők minden korábnál tömegesebb munkába állását eredményezte).

A forint 1946. augusztus 1-jei bevezetése (9000/1946. ME sz.)³² az inflációt megszüntette; ám az új pénzrendszer nem vált konvertibilissé, az árrendszer a világgpiactól elszakadt; ez – a világ gazdasági kettészakadásához hozzájárulva – a Szovjetunió dominanciáját biztosította térségben, illetve Magyarországon. Az új rendszer működését csak a szigorú, az egész gazdaságra kiterjedő ellenőrzés szavatolhatta, ami valójában az államosítások előkészítését is szolgálta.

A háború után a nők és a férfiak egyenlő jogokkal rendelkeztek (pl. a választójog tekintetében). A továbbtanuláshoz azonban 1946 augusztusáig a nők elől még zárva voltak a jogi, mérnöki, az állatorvosi és egyes közgazdaságtudományi fakultások, illetve az ügyvédi, ügyészi, bírói és rendőri pályák. Az 1946. évi XXII. törvénycikk³³ következtében – a hittudományi és a katonatiszti főiskolák kivételével – minden *felsőoktatási intézmény megnyitotta kapuit a női hallgatók* előtt. (Az 1948. évi XIII. törvénycikk pedig – a papi hivatás kivételével – lényegében minden munkakörben lehetővé tette a nők munkavállalását.)

Az 1946. szeptember 14-én életbe lépett 1946. évi XIX. törvénycikk³⁴ *hatályon kívül helyezte azokat a zömmel dualizmus kori jogszabályokat, melyek a munkavállalók* (cselédek, napszámosok, kubikusok, erdőmunkások, ipari munkások) egyéni szabadságát, emberi méltóságát és *érdekeit sértették*.

Az ember (állampolgár) élethez, szabadsághoz és személyi biztonsághoz való jogát az 1946. évi I. törvénycikk elismerte. Ennek szellemében született meg 1946

októberében az a törvény, amely *a magyar zsidóság két világháború közötti üldözését bélyegezte meg*, s rendelkezett a zsidóságot ért sérelem enyhítéséről (1946. évi XXV. törvénycikk).³⁵ A törvény megemlékezett az Ideiglenes Nemzeti Kormány azon rendelkezéséről, mely – felhatalmazás alapján – hatályon kívül helyezte a zsidótörvényeket (200/1945. ME sz. rendelet). A törvényjavaslat nemzetgyűlési tárgyalása során elhangzott olyan vélemény is, miszerint „legelső sorban önmagunknak, a magyar népnek, a magyar demokráciának és Magyarországnak fűződik eminens érdeke ahhoz, hogy ezt a javaslatot ... megszavazzuk és ezzel a legélesebb cezúrát vonjuk meg, áthidalhatatlan és áthághatatlan árkot húzunk a mai demokratikus Magyarország és az elmúlt huszonöt esztendő rendszere között.”

A népbíráskodásról szóló 81/1945. ME számú rendelet az 1400/1945. ME számú rendelet módosította és kiegészítette. E rendelet átalakította a népbírók által kiszabható büntetések rendszerét: megszüntette a fogházat, az internálást, a vagyonek kobzásig terjedhető pénzbüntetést; ugyanakkor bevezette a kényszermunkát (mely életfogytig vagy határozatlan ideig volt kiszabható).

A *kényszermunka-büntetés* a koalíciós korszak jellegzetes – büntetőpolitikai és gazdasági érdekeket sajátosan ötvöző – büntetéstípusa volt. A kényszermunka-büntetés feladata az igazságügy-miniszter 78.000/1946. IM számú rendelete³⁶ az volt, hogy a főként politikai okokból elítélteknek módot nyújtson arra, hogy munkájukkal részben „jóvátehessék az ország romba döntésében való közreműködésüket”; továbbá, hogy „felvilágosító oktatással” alkalmassá váljanak a demokratikus rendszerbe való beilleszkedésre. A népbírók gyakorlatában 1949. január 31-ig 2208 vádlottal szemben (az elmarasztaló ítéletek mintegy 10%-ában) szabtak ki kényszermunka-büntetést.

A *nemzetgyűlési képviselők összeférhetetlenségéről* az 1946. november 15-én kihirdetett 1946. évi XXVI. törvénycikk³⁷ rendelkezett. A törvény kimondta: „a közszolgálat a nemzetgyűlési tagsággal összeférhetetlen”, majd felsorolta és magyarázta az ilyen értelmű közszolgálat fogalmát és eseteit, továbbá megnevezte a nemzetgyűlési tagsággal nem összeférhetetlen közszolgálati állásokat is. A törvény az összeférhetetlenség 3 csoportját – a képviselői függetlenség megsértése; a képviselői kötelességek elmulasztása; valamint a politikai és erkölcsi méltatlanság – emelte ki. A méltatlansági összeférhetetlenség (melyet a korábbi törvények nem tartalmaztak!) elsősorban politikai tartalmat kapott, s szövege kompromisszumot tükrözött: kivételt tett ugyanis azok esetében, akik a Magyar Élet Pártjából 1941. június 22. előtt kiléptek, illetve azt követően antináci magatartást tanúsítottak.

Az 1946. november végére elkészült házszabály módosító javaslat tartalmazta az összeférhetetlenségi eljárás szabályait is; vagyis a képviselői jogállást a törvényi szabályozásból a házszabályok körébe utalták! Nem sokkal később – a „szalámi taktika” jegyében – e házszabályok alapján fosztottak meg mandátumától több képviselőt, miáltal az emberi, politikai szabadságjogok,

a parlamentáris demokrácia kritériumai egyre gyakrabban sérültek meg.

Az *egyes rangok és címek megszüntetéséről* szóló 1947. évi IV. törvénycikk³⁸ tárgya önmagában nem tartozik az emberi jogok tárgyköréhez; sőt azáltal, hogy bizonyos személyeket megfoszt kiváltságos címek viselésétől – jogsértőnek is tekinthető. Az 1947. január 14-én kihirdetett törvény megszüntette a magyar nemesi és főnemesi rangot (herceg, őrgróf, gróf, báró, nemes, primor, lófő), az örökös főispáni címet és azokat a rangjelző címeket, méltóságokat, melyeket, mint kitüntetések rendszeresítettek (titkos tanácsos, kormányfőtanácsos, kormánytanácsos); s eltörölte a „vitéz” cím használatát is. Egyúttal a megszólításoknál és címzéseknél megtiltotta a társadalmi megkülönböztetésre utaló címek (pl. főméltóságú, kegyelmes, nagyságos, nemzetes, tekintetes) használatát.

A korábban kiváltságot hordozó és egyúttal társadalmi megkülönböztetést tartalmazó „rangjelzők” felszámolása – bár a címek tulajdonosainak ekkorra valójában már politikai-gazdasági hatalmuk sem volt – a politikai rendszerváltás „logikájába” illeszkedett. A törvény a későbbiekben csak a tudományos és egyházi címek viselését engedélyezte.

A *hároméves gazdasági tervre* vonatkozó törvényjavaslat szövegét az 1947. június 9-i pártközi értekezlet véglegesítette, s ekkor határozták meg a hitelszervezet államosításának mértékét és fogadták el a Tervgazdasági Tanács és az Országos Tervhivatal szervezetét is. Különösen a választások közeli lehetőségére tekintettel, kifejezetten előzetes „politikai erőpróbaként” fogták fel a törvényjavaslat vitáját. A hároméves terv (1947. évi XVIII. törvénycikk)³⁹ végrehajtása – a Magyar Kommunista Párt célkitűzéseinek megfelelően – 1947. augusztus 1-jén kezdődött meg; miután minimális többséggel sor került a javaslat parlamenti megszavazására.

A magyar (valamint a bolgár, a finn, az olasz és a román) *békeszerződés* végleges szövege a párizsi békekonferencia (1946. július 29.–november 15.) után, a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. november 4.–december 12. közötti, New York-i ülészakán készült el. A második világháborút lezáró, 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés Magyarország számára számos hátrányos döntést hozott; sőt, több tekintetben (pl. területi, gazdasági, kulturális téren és a nemzeti kisebbségek vonatkozásában) méltatlanabb volt, mint az első világháborút lezáró békeszerződés. A 42 cikkelyből és 6 függelék-ből álló dokumentum a győztes hatalmak érdekeit tükröző, a legyőzött fél számára diktált okmány volt, melyet a nemzetgyűlés több napos vita után, 1947. július 2-án szavazott meg. Az 1947. évi XVIII. törvénycikk⁴⁰ július 25-én hirdették ki; az azonban még nem lépett életbe annak törvényerőre emelésével. Az életbelépés feltétele ugyanis az volt, hogy azt a Szövetséges és Társult Hatalmak megerősítsék, s a megerősítő okiratokat a Szovjetunió kormányánál helyezték el. Így a békeszerződés 1947. szeptember 15-i életbe lépése – az előrehozott választások eredményének következtében – már egy megváltozott helyzetű Magyarországon ment végbe.

A választójog módosításáról szóló 1947. évi XXII. törvénycikk⁴¹ az 1947. augusztus 31-ére, a békeszerződés életbe lépésének, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottság megszűnésének időpontja elé hozott választásokat szabályozta. A törvény több, a demokratikus választójog alapelveit csorbító passzust tartalmazott. Az általánosság elvét a széleskörű (célzott és bújtatott) kizárásokkal; az egyenlőség elvét a prémios rendszerrel; a titkosság elvét az ajánlásokkal sértette.

Emellett a jogalkalmazók sajátos „jogértelmezése” számos visszaélésre adott lehetőséget. A választójogból kizártak köre a törvénytelen kizárások és a névjegyzékből történt „kifejejtések” által tetemesen megnövekedett. Igen nagy visszhangot váltottak ki a névjegyzék kivonatokkal (ún. „kék cédulák”) elkövetett visszaélések. Az ajánlások hitelességének megkérdőjelezése pedig a választások eredményeinek utólagos felülbírálatát tette lehetővé.

Mindazonáltal ezek a választások voltak hosszú időre az utolsók Magyarország közel százszázéves népképviseleti parlamentjeinek történetében, amikor ellenzéki jelölt vagy ellenzéki párt indulhatott mandátumokért.

A gondolat- és véleményalkotás szabadságát, az egyesülési és gyülekezési jogot, valamint a szabad választásgyakorlatot az 1946. évi I. törvénycikk deklarálta. Az 1947. decemberében elfogadott 1947. évi XXXIII. törvénycikk⁴² eltörölte a bevett és az elismert vallásfelekezetek közötti, az utóbbiak hátrányára fennálló különbséget. A törvény felszámolta a „bevett” egyházak által addig élvezett előnyöket; ezután megszűnt az egyházi adók kötelező jellege is. A törvényjavaslat tárgyalása során több képviselő a fenti rendezést szükségesnek, de kevésnek tartotta. Az állam és az egyházak kapcsolatának közeli, részletes, mindenre kiterjedő szabályozása mellett foglaltak állást. Mások az egyházak államtól való anyagi függetlensége megteremtésének igényét fogalmazták meg.

A második világháborút lezáró békeszerződések életbelépését követően a három szövetséges nagyhatalom (Amerikai Egyesült Államok; Nagy-Britannia; Szovjetunió) koalíciója felbomlott. Európa politikai, gazdasági, katonai téren rövid időn belül kettészakadt; létrejött a „megosztott világ” egy Nyugati és egy Keleti térféllé. Sajátos módon mindkét térfél meghatározó hatalma a korábbi náci ellenes szövetséges nagyhatalom egyike (a „Nyugati világ” vezető hatalma az USA, a „Keleti világ” domináns hatalma a Szovjetunió) lett.

A „megosztott világ” keleti fele Közép- és Délkelet-Európa volt; lényegében a Németország és a Szovjetunió közötti térség; vagyis éppen azt a területet foglalta magában, ahol – a teheráni konferencia nyilatkozata értelmében – a Szovjetunió hadserege hajtott végre a háborús katonai műveleteket. Ezen térség államai – köztük Magyarország (semlegességi alternatíva, illetve nagyhatalmi garancia híján) – a Szovjetunió kezdeményezésére 1949-ig kétoldalú, politikai, ún. barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződéseket kötöttek egymással.

Az 1947–1949 között létrejött magyar–jugoszláv;

–román; –szovjet; –lengyel; –bolgár; –csehszlovák szerződések között megkülönböztetett helyet és szerepet foglalt el az 1948. évi XXI. törvénycikk⁴³ törvényerőre emelt magyar–szovjet politikai szerződés. A térség államainak ezen egyezményei az 1955. május 14-én életre hívott Varsói Szerződés embrionális formájának tekinthetők.

A Magyar Köztársaság megalapításának és az 1848–1849. évi szabadságharc és forradalom emlékére a parlament 1948. január 29-én közkegyelemről döntött (1948. évi VI. törvénycikk).⁴⁴ A törvényhozás elkerültnek látta az időt arra, hogy „a megbocsátás szellemében járjon el azokkal szemben, akik menthető okból vagy enyhébb fokban vétettek a jogrend ellen”. A törvény közkegyelemben kívánta részesíteni azokat, „akiktől méltán remélhető, hogy a reájuk nehezedő büntető eljárás vagy az őket ért büntetés súlyától mentesülve, teljes odaadással fogják szolgálni Magyarország újjáépítésének és demokratikus felemelkedésének ügyét”.

A törvényhozás a köztársasági elnököt jogosította fel arra, a közkegyelem részletes feltételeinek megállapításáról intézkedjék. „A Magyar Köztársaság Elnökének 1948. évi január hó 31. napján kelt elhatározása közkegyelem tárgyában”⁴⁵ a koalíciós korszak sajátos „átmeneti” jogforrás típusa volt. A közkegyelem legfontosabb politikai indítéka abban nyilvánult meg, hogy kegyelemben részesítsék az ún. népítéletek elkövetőit, akik 1946. augusztus 1-ig a régi rendszer „bűnöseivel” szemben, vagy a „demokratikus átalakulás ügyét szolgálva” vétettek a jogrend ellen.

1948. februárjában a Magyar Kommunista Párt vezetői nagyarányú államosításokat határoztak el. Az ipariügyi minisztériumot kommunista párti vezetés alá vonták, majd összeállították a politikai szempontból alkalmas, leendő vállalati vezetők listáját. Az MKP vezetőinek az a politikája, hogy nem kérték ki a koalíciós partnerek és a törvényhozók véleményét, újabb lépés volt a sztálini típusú állam felé. 1948. március 25-én 594, 100-nál több munkavállalót foglalkoztató ipari üzemet államosítottak (1948. évi XXV. törvénycikk),⁴⁶ novemberig számuk 780-ra emelkedett. Ezzel a lépéssel az állami tulajdon – a mezőgazdaság és a kereskedelem kivételével – uralkodóvá vált.

Ugyanis már 1946 elején államosították a szánbányászatot (1946. évi XIII. törvénycikk), valamint a jóvátételi kötelezettségek biztosítására hivatkozva a nagy ipari üzemeket: Ganz Villamosági Rt., Ganz Vagon- és Gépgyár; Ganz Hajógyár; Rimamurányi–Salgótarjáni Vasmű; Weiss Manfréd Acél- és Fémművek; Győri Vagon- és Gépgyár stb. (23.550/1946. ME sz.). 1947. novemberében államosították a nagybankokat, valamint az érdekképviseletükbe tartozó ipari és kereskedelmi vállalatok magyar tulajdonú részvényeit (1947. évi XXX. törvénycikk). Még 1948. februárjában államosították a bauxitbányászatot és az alumíniumtermelést is (1948. évi XIII. törvénycikk).

Az államosítási hullám az iparban 1949. december 28-án tetőzött, amikor – túlteljesítve azt – államosították a 10 munkásnál többet foglalkoztató kisüzemeket;

valamint a külföldi tőkés tulajdont is (1949. évi 20. törvényerejű rendelet).

1948 tavaszán a kormányzat *munkanappá nyilvánított* egyes nem parancsolt egyházi ünnepeket (3180/1948. Kormány számú rendelet).⁴⁷ Eszerint a február 2-ra eső Gyertyaszentelő Boldogasszony napja; a március 25-ére eső Gyümölcsoltó Boldogasszony napja és a szeptember 8-ra eső Kisboldogasszony napja (Kisasszonynap) munkanap lett.

A magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt „fúziójával” 1948. június 14-én megalakult Magyar Dolgozók Pártja (MDP) létrejötte után két nappal, sürgősséggel elfogadta a parlamenttel az *egyházi iskolák államosítását*. Magyarországon az helyezte különleges dimenzióba az állam és az egyház szétválasztásának klasszikusan a polgári reformok közé tartozó folyamatát, hogy az iskolákban korábban elterjedt világnézet helyett egy másik ideológia kizárólagosságának az esélye vált realitássá. A koncepció pöcspetri per „árnyékában” a törvényjavaslat tárgyalása éles vitákat eredményezett, bár az erőviszonyok alapján – a név szerinti szavazással meghozott – döntés nem lehetett kétséges. Az 1948. évi XXXIII. törvény cikk⁴⁸ értelmében 6505 oktatási intézményt államosítottak; s mintegy 18.000 felekezeti tanár került állami státusba.

Az egyházi iskolák államosítása a nemzetiségi oktatást is érintette, hiszen a magyarországi nemzetiség tan nyelvű elemi népiskolák addig hagyományosan szinte kivétel nélkül egyházi kezelésben állottak (pl. római katolikus és evangélikus szlovák iskolák; görögkeleti szerb és román iskolák). Az egykori német nemzetiségi tan nyelvű, római katolikus és evangélikus iskolákban a háború után a nemzetiségi oktatás eddig még meg sem indulhatott, így az államosítás ezeket „csak” mint felekezeti iskolákat érintette.

A *büntetési rendszerben* hozott változást az 1948 decemberében elfogadott 1948. évi XLVIII. törvény cikk.⁴⁹ Bevezette az elmebeteg bűnelkövetők biztonsági őrizetét, amelyet felnőtt korú beszámíthatatlan személy által elkövetett bűntett vagy vétség esetén kellett elrendelni. Szabályozta és törvényi tényállásba foglalta az ittasságot, a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetést, valamint az országhatár tiltott átlépését. A törvény szabályozta továbbá a nemzeti, nemzetiségi és felekezeti érzület büntetőjogi védelmét.

Az 1948–1949. esztendő *jellegzetes jogszabályai* voltak azok, amelyek a korábbi (polgári kori vagy a rendi Magyarországon életre hívott) intézmények felszámolására és az „új”, sztálini típusú intézményrendszer kialakítására irányultak – immár az állampárt, az MDP által diktált „egyszólamúság” jegyében.

Az 1949. évi II. törvény cikk⁵⁰ megszüntette a Közigaz-

gatási Bíróságot, melyet az 1896. évi XXVI. törvény cikk hívott életre. Az 1949. évi VII. törvény cikk⁵¹ 1949. április 2-án megszüntette az utolsó, eredetében feudális intézményt, a *hitbizományokat* is (melyeket az 1687: XXVI. tc., majd az 1723: L. tc. szabályoztak). A hitbizományok megszüntetésének elsősorban politikai, mint gyakorlati jelentősége volt; ugyanis túlnyomó részük mező- és erdőgazdasági ingatlanból állott, melyek az 1945. évi földreform során már kisajátításra kerültek. A magyarországi hitbizományok megmaradt vagyona családi- és bérházakra, illetve nehezen fellelhető ingóságokra korlátozódtak. Az országgyűlés ezeket államosította.

Lényegében ezzel párhuzamosan zajlott az „új” intézményrendszer kiépítése, melynek egyes fázisait jelezték, pl. a *Magyar Tudományos Tanács* életre hívása (1948. évi XXXVIII. törvény cikk)⁵², a *Népgazdasági Tanács* megalakítása (1949. évi XVI. törvény)⁵³; vagy az 1949. évi XI. törvény⁵⁴, mely a *népi ülnökök* működését a büntetőbíráskodás egész területére bevezette.

Az 1949. évi IX. törvény⁵⁵ szabályozott, 1949. május 15-i *választásokon* már csak egyetlen „közös” listára, a népfront jelöltjeire lehetett szavazni (akik 71%-ban az MDP tagjai voltak; a listára felvett politikusok pártállását pedig – az MDP kivételével – már fel sem tüntették). Megvolt a lehetőség a lista elvetésére, de valódi választás: ti. valakire és nem csupán valaki ellen szavazni már nem volt lehetséges.

A Magyar Dolgozók Pártján kívüli *pártok megszüntetéséről* sem törvény, sem rendelet, sem egyéb *jogszabály nem született*; azok felszámolása politikai, illetve adminisztratív úton ment végbe.

Az országgyűlés 1949. augusztus 18-án fogadta el a Magyar Népköztársaság *Alkotmányát* (1949. évi. XX. törvény).⁵⁶ Magyarország történetének első írott alkotmánya szakított a polgári demokrácia legfontosabb alapelveivel (pl. a hatalmi ágak megosztása, a törvényhozó, végrehajtó, bírói hatalom elkülönítése); s lényegében az 1936. évi szovjet alkotmány „másolata” volt. Életbe lépésével Magyarország államformája köztársaság helyett „népköztársaság”; az államfő intézménye pedig a köztársasági elnök és a „kis nemzetgyűlés” intézményét „összeházasító” Elnöki Tanács lett. A kollektív államfői testület elnöki tanácsi határozatok mellett törvényerejű rendeleteket (is) hozhatott, amely az akkorra már amúgy is alapvetően átalakult parlament törvényhozó funkciójának a folyamatos és hatékony korlátozását szavatolta a továbbiakban.

Az alkotmány rögzítette a politikai intézményrendszerben addig bekövetkezett változásokat, s deklarálta az állampolgári jogokat. Az alkotmány létrejötte az „új”, sztálini típusú politikai és jogrendszer kialakulását „fémjelzte”.

Jegyzetek

¹ A Nemzetgyűlés Szózata. (Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles Kiadás. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Bp., 1946. 9–10. p.)

² Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Nyilatkozata (Uo. 23–24. p.)

³ 1945. évi II. törvény cikk az államfőt megillető kinevezési jogkör gyakorlásáról. (Magyar Törvénytár. 1943–1945. évi

törvény cikkek. Franklin Társulat Kiadása. Bp., é. n. 71. p.)

⁴ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 539/1945. ME számú rendelete az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről. (Magyar Közöny, 1945. 11. sz.)

⁵ Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. ... 22. p.

⁶ 1945. évi III. törvény cikk a Nemzeti Főtanácsról. (Magyar Tör-

- vénytár. 1943–1945. évi törvénycikkek. ... 72. p.)
- 7 1945. évi V. törvénycikk a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről. (Magyar Törvénytár. 1943–1945. évi törvénycikkek. ... 73–79. p.)
- 8 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 526/1945. ME számú rendelete az ország területi változásaira vonatkozó törvénycikkek hatályon kívül helyezése tárgyában. (Magyar Közlöny, 1945. 9. sz.)
- 9 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 14/1945. ME számú rendelete a közigazgatás ideiglenes rendezéséről. (Magyar Közlöny, 1945. 1. sz.)
- 10 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 15/1945. ME számú rendelete a közalkalmazottak igazolásáról. (Magyar Közlöny, 1945. 1. sz.)
- 11 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 529/1945. ME számú rendelete a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlásáról. (Magyar Közlöny, 1945. 9. sz.)
- 12 1945. évi VII. törvénycikk a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről. (Magyar Törvénytár. 1943–1945. évi törvénycikkek. ... 99–117. p.)
- 13 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1690/1945. ME számú rendelete a csendőrség feloszlásáról és az államrendőrség megszervezéséről. (Magyar Közlöny, 1945. 26. sz.)
- 14 Egyezmény Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a Szocialista Szovjetköztársaságok Szövetségének Kormánya között, a Magyarország részéről szállítandó áruk ügyében, amelyekkel Magyarország a Szovjetunióknak a háborús cselekmények és a szovjet területek megszállása által okozott károk fejében jóvátételként tartozik. (Magyar Országos Levéltár. Külügyminisztérium. XIX–J–1–f. 340.)
- 15 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1390/1945. ME számú rendelete a nemzeti, felszabadulási és munka ünnepe napjának meghirdetése tárgyában. (Magyar Közlöny, 1945. 9. sz.)
- 16 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. ME számú rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról. (Magyar Közlöny, 1945. 10. sz.)
- 17 A birtokmentesítések 1945–1947 között zajlottak. A több száz birtokmentesítési kérelemből 1945-ben 51-et, 1946-ban 87-et, 1947-ben 22-öt bíráltak el pozitívan. Ennél is elgondolkodtatóbb azonban a „nagy” és a „kis” birtokmentesítések száma és aránya, ami a birtokmegosztást, illetve a politikai átalakulás folyamatait egyaránt pontosan jelzi. (Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a nemzetgyűlés Politikai Bizottságának birtokmentesítési iratai. Magyar Országos Levéltár. XVIII–5. II. tétel.)
- 18 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 6650/1945. ME számú rendelete az általános iskolák szervezése tárgyában. (Magyar Közlöny, 1945. 105. sz.)
- 19 1945. évi VIII. törvénycikk a nemzetgyűlési választásokról. (Magyar Törvénytár. 1943–1945. évi törvénycikkek. ... 110–133. p.)
- 20 A nemzeti kormány 12 330/1945. ME számú rendelete a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről. (Magyar Közlöny, 1945. 211. sz.)
- 21 A Gazdasági Főtanács 6/1945. GF számú rendelete a Gazdasági Főtanács Titkárságának létesítése és a Főtanács ügyrendjének megállapítása tárgyában. (Magyar Közlöny, 1946. 9. sz.)
- 22 1945. évi XI. törvénycikk az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. (Magyar Törvénytár. 1943–1945. évi törvénycikkek. ... 134–136. p.)
- 23 1946. évi I. törvénycikk Magyarország államformájáról. (Magyar Törvénytár. 1946. évi törvénycikkek. (Franklin Társulat Kiadása. Bp., é. n. 3. p.)
- 24 1946. évi VII. törvénycikk a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről. (Magyar Törvénytár. 1946. évi törvénycikkek. ... 19–28. p.)
- 25 1946. évi X. törvénycikk az emberi alapjogok hatályosabb védelméről. (Magyar Törvénytár. 1946. évi törvénycikkek. ... 43. p.)
- 26 A Magyar Köztársaság Kormányának 5000/1946. ME számú rendelete az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések tárgyában. (Magyar Közlöny, 1946. 113. sz.)
- 27 A közellátásügyi miniszter 10 400/1946. KM számú rendelete a gazdálkodók 1946/47. évi termelési és beszolgáltatási kötelességének szabályozása tárgyában. (Magyar Közlöny, 1946. 52. sz.)
- 28 A Magyar Köztársaság Kormányának 24 430/1946. ME számú rendelete az 1946/47. évi beszolgáltatási kötelességet teljesítők jutalmazása és a beszolgáltatási kötelességet nem teljesítők megbírságolása tárgyában. (Magyar Közlöny, 1946. 288. sz.)
- 29 A Magyar Köztársaság Kormányának 7090/1948. Korm. számú rendelete a mezőgazdaság fejlesztési járulék tárgyában. (Magyar Közlöny, 1948. 144. sz.)
- 30 A belügyminiszter 289 000/1946. BM számú rendelete az egyesületi alapszabályok általános kellékeiről szóló 77 000/1922. BM számú rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában. (Magyar Közlöny, 1946. 110. sz.)
- 31 1946. évi XV. törvénycikk a Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában Budapesten 1946. évi február hó 27. napján kelt magyar–csehszlovák egyezmény becikkelyezéséről. (Magyar Törvénytár. 1946. évi törvénycikkek. ... 64–71. p.)
- 32 A Magyar Köztársaság Kormányának 9000/1946. ME számú rendelete a forintérték megállapításáról. (Magyar Közlöny, 1946. 169. sz.)
- 33 1946. évi XXII. törvénycikk a nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvétele tárgyában. (Magyar Törvénytár. 1946. évi törvénycikkek. ... 96–97. p.)
- 34 1946. évi XIX. törvénycikk a munkavállalók egyéni szabadságát, jogegyenlőségét és emberi méltóságát sértő egyes jogszabályok hatályon kívül helyezéséről. (Magyar Törvénytár. 1946. évi törvénycikkek. ... 76–82. p.)
- 35 1946. évi XXV. törvénycikk a magyar zsidóságot ért üldözések megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről. (Magyar Törvénytár. 1946. évi törvénycikkek. ... 104–108. p.)
- 36 Az igazságügy–miniszter 78 000/1946. IM számú rendelete a kényszermunka–büntetés végrehajtásának szabályozásáról. (Magyar Közlöny, 1946. 292. sz.)
- 37 1946. évi XXVI. törvénycikk a képviselők összeférhetetlenségéről. (Magyar Törvénytár. 1946. évi törvénycikkek. ... 108–124. p.)
- 38 1947. évi IV. törvénycikk egyes rangok és címek megszüntetéséről. (Magyar Törvénytár. 1947. évi törvénycikkek. Franklin Társulat Kiadás. Bp., é. n. 6–8. p.)
- 39 1947. évi XVII. törvénycikk a hároméves gazdasági tervről. (Magyar Törvénytár. 1947. évi törvénycikkek. ... 140–142. p.)
- 40 1947. évi XVIII. törvénycikk a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. (Magyar Törvénytár. 1947. évi törvénycikkek. ... 142–178. p.)
- 41 1947. évi XXII. törvénycikk az országgyűlési választásokról. (Magyar Törvénytár. 1947. évi törvénycikkek. ... 203–215. p.)
- 42 1947. évi XXXIII. törvénycikk a bevett és elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről. (Magyar Törvénytár. 1947. évi törvénycikkek. ... 251–252. p.)
- 43 1948. évi XXI. törvénycikk a Moszkvában 1948. évi február hó 18. napján aláírt magyar–szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés becikkelyezéséről. (Magyar Törvénytár. 1948. évi törvénycikkek. Franklin Társulat Kiadása. Bp., é. n. 104–107. p.)
- 44 1948. évi VI. törvénycikk a Magyar Köztársaság megalapításának és az 1848/49. évi szabadságharc és forradalom emlékére engedélyezendő közkegyelemről. (Magyar Törvénytár. 1948. évi törvénycikkek. ... 10–11. p.)
- 45 A Magyar Köztársaság Elnökének 1948. évi január hó 31. napján kelt elhatározása közkegyelem tárgyában. (Magyar Közlöny, 1948. 26. sz.)
- 46 1948. évi XXV. törvénycikk egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről. (Magyar Törvénytár. 1948. évi törvénycikkek. ... 110–120. p.)
- 47 A Magyar Köztársaság Kormányának 3160/1948. Korm. számú rendelete egyes nem parancsolt egyházi ünnepnapok munkanappá nyilvánítása tárgyában. (Magyar Közlöny, 1948. 66. sz.)
- 48 1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbevétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. (Magyar Törvénytár. 1948. évi törvénycikkek. ... 200–205. p.)
- 49 1948. évi XLVIII. törvénycikk a büntetőtörvények egyes fogyaté-

- kosságainak megszüntetéséről és pótlásáról. (Magyar Törvénytár. 1948. évi törvények. ... 248–275. p.)
- ⁵⁰ 1949. évi II. törvény a Közigazgatási Bíróság megszüntetéséről. (Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye I. Törvények és törvényerejű rendeletek, 1949. Bp., 1950. 10–11. p.)
- ⁵¹ 1949. évi VII. törvény a hitbizományok megszüntetéséről. (Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye I. Törvények és törvényerejű rendeletek, 1949. ... 27–29. p.)
- ⁵² 1948. évi XXXVIII. törvény a Magyar Tudományos Tanács létesítése tárgyában. (Magyar Törvénytár. 1948. évi törvények. ... 222–224. p.)
- ⁵³ 1949. évi XVI. törvény a Népgazdasági Tanács létesítéséről. (Tör-

- vények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye. I. Törvények és törvényerejű rendeletek, 1949. ... 74–75. p.)
- ⁵⁴ 1949. évi XI. törvény a népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről. (Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye I. Törvények és törvényerejű rendeletek, 1949. ... 36–63. p.)
- ⁵⁵ 1949. évi IX. törvény az országgyűlési választásokra vonatkozó törvényes rendelkezések módosításáról. (Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye I. Törvények és törvényerejű rendeletek, 1949. ... 30–31. p.)
- ⁵⁶ 1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmánya. (Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye I. Törvények és törvényerejű rendeletek, 1949. ... 3–9. pp.)

Felhasznált irodalom

- A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény. Szerkesztette: Mezey Barna. (Osiris Kiadó, Bp., 2002.)
- A magyar parlament 1944–1949. Tanulmányok. Szerkesztette és a függelékkel összeállította: Hubai László és Tombor László. (Gulliver Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1991.)
- Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950. (Kossuth Kiadó, Bp., 1988.)
- Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947. (Kossuth Kiadó, Bp., 1975.)
- Függlein Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949. Jogtörténelmi értekezések 25. (Osiris Kiadó, Bp., 2001.)
- Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945–1947. (IKVA Kiadó, Bp., 1995.)
- Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. (Kossuth Kiadó, Bp., 1985.)
- Izsák Lajos: Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956. (Pannonia Könyvek, Pécs, 1994.)
- Izsák Lajos: Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990. (Kulturtrade Kiadó, Bp., 1998.)

- Magyar alkotmánytörténet. Szerkesztette: Mezey Barna. 5. átdolgozott kiadás. (Osiris Kiadó, Bp., 2003.)
- Magyar jogtörténet. Szerkesztette: Mezey Barna. (Osiris Kiadó, Bp., 1996.)
- Magyarország története 1918–1990. Szerkesztők: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos. (Korona Kiadó, Bp., 1995.)
- Palasik Mária: A törvényhozás demokratizáló jogalkotása. (In: A magyar parlament 1944–1949. Tanulmányok. Szerkesztette és a függelékkel összeállította: Hubai László és Tombor László. Gulliver Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1991.)
- Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1985.)
- Pölöskei Ferenc: A képviselői összeférhetetlenség. (História, 1997. /19. évf./ I. sz.)
- Szerencsés Károly: Magyarország története a II. világháború után 1945–1975. (IKVA Kiadó, Bp., 1990.)
- Vida István: A „demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló” törvényjavaslat megszületése és parlamenti vitája. (Történelmi Szemle, 1965./8.évf./2–3. sz.)

Nagy Sándor:

Adalék az unitárius egyházi bíráskodás történetéhez 1869–1895

A NAGY GYÖRGY
CONTRA BENICZKY EMILIA
HÁZASSÁGI BONTÓPER TANULSÁGAI¹

A házassági bontóperek magyarországi történetében új korszakot nyitott az 1868: XLVIII. tc. „a vegyes házassági válóperekről”. Ez két fontos eljárásjogi változást tartalmazott: 1. hogy a házassági perben először az alperes, azután pedig – a pert legfeljebb 30 napon belül áttéve – a felperes illetékes bíróságra hoz határozatot; 2. hogy a házassági bontóper a felek saját hitelvei szerint tárgyalandók. A törvényhozó

ugyanakkor semmit sem bízott a véletlenre: az 1868: LIII. tc. „a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról” megteremtette a gyors, az illetékes lelkész közreműködésétől független áttérés lehetőségét, egyúttal kimondta, hogy „Az áttértnak áttérése utáni minden cselekvényei azon egyház tanai szerint ítélandók meg, melybe áttért, s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.” (8. §.)²

Mindez azt jelentette, hogy 1869-től minden, akár római katolikus szertartás szerint kötött házasság is felbonthatóvá vált; ez utóbbi esetben amennyiben egyik vagy mindkét fél előzőleg áttért valamely más (protestáns) vallásra. Az áttéréssel ugyanis az adott házassági per a más (protestáns) vallás szerint illetékes bíróság elé került, amely kimondhatta a végelválast.

A törvényhozó szándéka nyilvánvaló volt: miután a polgári házasság bevezetése a kiegyezést követően elmaradt, a törvényhozás a felekezeti rendszer keretei között próbálta biztosítani a vallás- és lelkiismereti szabadság elvének gyakorlati érvényesülését.

Az 1868: XLVIII. tc. azonban ezzel együtt utat nyitott a 'jogszerű visszaélések', a megunt házastársról való megszabadulás reményében eszközölt áttérések tömege előtt, amely hamarosan tökéletesen diszkreditálta a jogi felépítményt.³ A törvény jogi szempontból mindenképpen káros következményeit 1895-ig csupán a

joggyakorlat tudta enyhíteni – ez utóbbiról azonban nagyon keveset, jószerivel semmit sem tudunk. A továbbiakban egy hasonló kísérletet szeretnénk feltárni, amely konkrétan a bontóperes felek körében különösen nagy népszerűségnek örvendő unitárius egyházi bírásokkal szemben, végeredményében kudarcba fulladt intervenciót jelentett.

1869–1895 között a házasságok felbontásában különleges szerepet játszott az az erdélyi kiségyház, amely Magyarországon csak 1848-ban kapott 'bevett' státuszt: az unitárius egyház. Ezért, miközben a magyarországi reformátusok és evangélikusok házassági pereiben az 1790: XXVI. tc. nyomán (mivel nem alakultak saját, református és evangélikus egyházi bíróságok) a megyei és a városi, illetőleg az 1872-ben felállított királyi törvényszékek jártak el. A gyarapodó magyarországi (Erdélyen kívüli) unitárius hívek esetében a Kolozsváron működő Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszék, valamint – fellebbviteli fórumként – a Főpapi Törvényszék határozott.

A házasságok felbontásának általában véve Erdélyben komoly tradíciója volt, hiszen – amint az közismert – a protestáns felekezetek már a XVI. század óta gyakorolták azt. Egy alapvetően rugalmas, a házassági kötelék mindenáron való fenntartását elvető joggyakorlat alakult ki, amelynek nyomán meglehetősen magas volt a válási gyakoriság.⁴ Így az unitárius bírósági eljárás keretében a házasságokat nagyon gyorsan, általában két-három hónapon belüli felbontották. A per diszkrétan zajlott, hiszen – szemben a nyilvános törvényszéki tárgyalással – az illető esperes elnöklete alatt tartott üléseken nem volt jelen közönség. (Nem is beszélve a kolozsvári helyszínről, ami magyarországi felek esetében önmagában véve majdnem biztos anonimitásról gondoskodott.) Bizonyos szempontból – újrarázadási szándék esetén feltétlenül – az is előnyt jelentett, hogy a végelválás kimondásához nem volt elengedhetetlenül szükséges a vagyoni viszonyok rendezése, amely nem tartozott az egyházi bíróság kompetenciájába.

A magyarországi unitáriusok házassági pereiben elsőfokon illetékes Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszék elé az 1870-es években mind több olyan bontóper került, amelynek szereplői az 1868: XLVIII. tc. által biztosított lehetőséget kihasználó, kitért katolikusok, sőt reformátusok vagy evangélikusok voltak. (A betérések jórészt Budapesten történtek, ahol 1881-ben hivatalosan is megalakult az első magyarországi unitárius anyaegyházközség.) A válási mozgalom az országhatárokat is átlépte, amennyiben a Monarchia másik feléből szép számmal érkeztek Kolozsvárra a házasságukat fájdalommentesen felbontani óhajtó pereskedők.⁵ Az unitárius betérés és a válás közötti szoros összefüggést szemléltetheti, hogy az 1869–1875 közötti 39 budapesti betérő közül 20, 1876–1880 között 138 főből 84, 1881–1885 között pedig 152 személy közül 105 egyértelműen válóperes félként azonosítható be.⁶

A válási célú ki- és betérések előtt korlátot csupán az unitárius eljárás anyagi vonzatai, a betérés és pereskedés költségei, az ügyvédi munkadíjak szabtak. Ami vi-

szont más oldalról csak növelhette az általános morális megütközést, hiszen ehhez az eszközhöz leginkább a 'művelt osztályok' tagjai, túlnyomórészt állami tisztviselők, tekintélyes polgárok, sőt esetenként arisztokraták folyamodtak.

A felekezeti váltásokkal űzött visszaélések különösen botrányos válfajának korlátok közé szorításaként fogható fel az az unitárius egyházi bírások magyarországi illetékessége ellen intézett jogi támadás is, amely 1884-ben, a Nagy György szegedi állami jószágigazgató, királyi tanácsos által a Budapesten élő feleség, Beniczky Emilia ellen indított bontóper kapcsán bontakozott ki, s amelyet a Budapesti Királyi Ítéltábla, illetve a Magyar Királyi Kúria kezdeményezett.⁷

A református férj a Budapesti Királyi Törvényszékhez, 1882. január 28-án beadott keresetében kérte az általánosan bevett bontóok, 'engesztelhetetlen gyűlölet' alapján az evangélikus házastárstól való végelválás és az új házasságra léphetés bírói kimondását. A feleség, aki a lelkeszi békéltetés alkalmával még beleegyezett a házasság felbontásába,⁸ időközben meggondolta magát és minden eszközzel annak fenntartását szorgalmazta. A felperes pozícióját több körülmény gyengítette: egy 1858-ban kötött, azaz 24 éve fennálló házasság felbontását kérelmezte, amelyből 4 gyerek származott; ráadásul az életközösséget 1879 nyarán ő maga szakította meg véglegesen azzal, hogy egy özvegy nővel költözött össze; a felperesi eltávozáson túl viszont a házassági konfliktusnak semmi egyéb látható, a válóperben alperes ellen fordítható jele nem mutatkozott, illetőleg nem volt bizonyítható.⁹ Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a Törvényszék 1883. december 11-én elutasította a keresetet.¹⁰

A botrány azt követően pattant ki, hogy Nagy – aki nyilván érezte, hogy pervesztes lesz – 1883. november 6-án reformátusról unitárius hitre térve,¹¹ 1884 elején kérelmezte a per iratainak Kolozsvárra való áttételét, amelynek a Törvényszék január 22-én eleget is tett. A felperes 1884. február 22-én a Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszéknél tehát megint kérte a házasság felbontását,¹² aminek folytán az unitárius bíróság február 26-án, a szokásos gyakorlatnak megfelelően, 6 heti ágytól-asztaltól való elválasztást rendelt el. A feleség, Beniczky Emilia azonban, aki a dolgok illetően alakulásából meggyőződhetett, hogy csupán pürrhoszi győzelmet aratott s a házasságot nagy valószínűséggel mégis felbontják, még február 4-én felfolyamodással élt a január 22-i törvényszéki végzéssel szemben, és a periratok ennek nyomán, február végén visszakerültek Budapestre.¹³ A kínálkozó alkalmat kihasználva, a Budapesti Királyi Ítéltábla 1884. március 24-én helyt adott az alperesi felfolyamodásnak, vagyis elutasította a per Kolozsvárra való áttételét célzó felperesi kérelmet;¹⁴ a döntést a Kúria június 17-én jóváhagyta.¹⁵ A bontóper ezzel zsákutcába jutott.

Az említett végzéseknek az adott peren jóval túlmutató jelentősége volt: nyíltan megkérdőjelezték az unitárius bíróság magyarországi illetékességét. A kúriai döntés ráadásul tulajdonképpen az 1868: XLVIII. tc. meg-

szorító értelmezésére tett kísérletet. Az Ítéltábla az 1868: LIV. tc. 36. §-ra hivatkozva kimondta, hogy miután Magyarországon az unitárius egyházi bíróságok rendezésére nem került sor, illetve mivel a törvényhozás az erdélyi unitárius bíróságok hatáskörét Magyarországra ki nem terjesztette, a bontóperben felperesre nézve is a Budapesti Királyi Törvényszék illetékes, amely abban mindkét félre nézve érvényes, jogerőre emelkedett határozatot hozott.

Az ítéltáblai döntést helybenhagyó kúriai végzés indoklását érdemes teljes terjedelemben idézni:

„Mert a kérvényező felperessége alatt a helvét és ágostai evangélikus hitvallású felek között folytatott házassági válóper az alperes illetékes bírósága előtt felperesnek elutasításával befejeztetvén, miután az elsőbírósági ítélet egyik fél részéről sem fellebbeztetett s így az jogerőre emelkedett; tekintettel arra is, hogy a római katolikusok vegyes házasságára vonatkozó azon intézkedés, melynél fogva azon okból, minthogy a római katolikus vallás hitelvei szerint a házassági kötelék felbontása helyt nem foghat, az iratok a más vallást követő házastársra nézve további eljárás végett az illetékes törvényszékhez átteendő, jelen esetre nem alkalmazható; a kir. ítéltábla szabályszerűleg határozott, midőn az időközben az unitárius vallásra áttért felperes kérelmének helyt nem adott.”

Nagy György 1884. május 10-én az unitárius egyházi bíróságon, miután az ágytól-asztaltól való elválást 6 hete már jócskán letelt, kérelmezte a per érdemi eldöntését.¹⁶ Ez nyilvánvalóan nem történt meg, mert egy második datálatlan, október első felében kelt kérvény – immár a kúriai végzés ismeretében – megintcsak az ítélethozatalt sürgette.¹⁷ Ezúttal hivatkozva arra, hogy: 1. az Alpapi Törvényszék illetékességét már az ideiglenes elválást kimondásával megállapította, s az állami bíróságok 'ellenkező nézete' – az ítéltáblai és kúriai végzések – ezen mit sem változtat; 2. a visszakért s megint kiadni megtagadott periratok a becsatolt hiteles másolatokkal pótolhatók.

Ugyanakkor az októberi kérvényben felperes – illetőleg nyilvánvalóan: ügyvédje – a szóban forgó végzések beható bírálatába bocsájtkozott. Az ítéltáblai végzés eszerint tévesen alkalmazza az 1868: LIV. tc. 36. §-át, amennyiben az erdélyi unitárius bíróságok hatásköre igenis kiterjed a magyarországi unitáriusokra, mert: 1. az egyetlen, Kolozsváron székelő unitárius püspök királyi kinevezési okmányában nem csupán az erdélyi, hanem a magyarországi unitáriusok püspökévé lett kinevezve; 2. a budapesti unitárius egyházközség, amelynek felperes is tagja, az 1868: LIII. tc. 24. §. alapján a kolozsvári püspök joghatósága alá, egyházigazgatásilag és törvénykezéssel pedig a Kolozs-Doboka-körhöz tartozik; 3. ezt erősíti az 1868: LIV. tc. 22. §., amely az unitárius törvényszékek hatáskörét a házasság érvényességét avagy felbontását tárgyozó perekben kifejezetten fenntartotta; 4. illetve ugyanazon törvény 36. §. harmadik bekezdése, amely csak a mindkét felekezeti evangélikusok, vagyis a reformátusok és evangélikusok vonatkozásában tartja fenn a jozefianus házassági pátén-

sek hatályát és a korábbi törvényes gyakorlatot; 5. végül maga a joggyakorlat is az unitárius egyházi bíróság illetékességét mutatja. A kérvény a kúriai végzést sem kímélte. Az elsőbíróság ítéletére való hivatkozás ekként 'tévedés szüleménye', mivel felperes még a határozathozatal előtt tért át unitárius hitre, így az 1868: LIII. tc. 8. §-ban lefektetett elv szerint ügyében a Budapesti Királyi Törvényszék nem lehetett illetékes; és így felperes nem is fellebbezhetett a csak alperest kötelező ítélettel szemben – az indoklás erre alapított része tehát: 'fából vaskarika'. A kérvényező szerint, a periratok áttételét illető eljárásnak nincs köze a felbonthatatlanság katolikus elvéhez, sokkal inkább az 1868: LIV. tc. 22. és 36. §§-aihoz, vagyis hogy a különböző vallású házastársak bontópereiben különböző bíróságok lehetnek illetékesek.

A felperesi kérvény nyomán az Alpapi Törvényszék október 16-án, Ferenc József püspökhöz intézett átiratában kérte a budapesti peres iratok megküldésének megkérését, ami október 19-én meg is történt – mire a Budapesti Királyi Törvényszék október 28-án, a szóban forgó végzésekre hivatkozva, közölte, hogy a bontóper iratait nem áll módjában áttenni. Minderről a püspök november 6-án jelentést tett az Egyházi Képviselő Tanácsnak, lépéseket kezdeményezve egyúttal az unitárius egyház megsértett törvényes jogainak védelmére.¹⁸

A Nagy-Beniczy-ügy az Egyházi Képviselő Tanács jogügyi bizottsága elé került, amely megállapította, hogy a periratok áttételét megtagadó végzések törvényellenesek, mert: 1. sértik a Magyarország és Erdély egyesítését szabályozó 1868: XLIII. tc. 14. §-ban az erdélyi bevett felekezetek egyházi hatóságai részére biztosított hatáskört; 2. az 1868: XLVIII. tc. a felek hitelvei szerint illetékes bíróságot mondja illetékesnek, s ez az unitáriusok esetében – beleértve a magyarországi unitáriusokat is – a fennálló törvényszékeket jelenti (egy korábbi bontóperben a Budapesti Királyi Ítéltábla, illetve a Kúria közvetve már elismerte az unitárius egyházi bíróság illetékességét magyarországi híve esetében); 3. a Budapesti Királyi Törvényszék ítélete, az 1868: XLVIII. tc. 1. §. értelmében nem lehetett kötelező az unitárius felperesre nézve, és a per az 1881: LIX. tc. 5. §. nyomán is a Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszékhez lett volna átteendő; 4. a vegyesházassági bontóperekben az 1868: XLVIII. tc., illetve az LIV. tc. 22. 36. §§-ai szerint különböző bíróságok jogosultak és illetékesek eljárni.

A jogorvoslat kérdését illetően a bizottság rámutatott arra a tényre, hogy a világi és egyházi bíróságok közötti illetőségi összeütközések nem kerültek szabályozásra; egyúttal javasolta az 1871: VIII. tc. 5. §. értelmében a bíróságok feletti legfelsőbb felügyeleti jogot gyakorló igazságügyi miniszter megkeresését, hogy az 1869: IV. tc. 20. §-ában megfogalmazott elvnek, miszerint senkit illetékes bírójától elvonni nem szabad, érvényt szerezzenek. Ezt megelőzően azonban célszerűnek látta az iratkérés kieszközlése végett, ezúttal a Kúriánál, még egy utolsó kísérletet tenni.¹⁹ Az Egyházi Képviselő Tanács 1885. január 11-én tartott ülésén végül a vallás- és

közoktatásügyi miniszter megkeresése mellett döntött, hogy az igazságügyi miniszterrel egyetértésben biztossítsa az unitárius egyházat ért jogsérelem orvoslását.

Ugyanakkor, Nagy György 1885. január 17-én megismételt kérelme nyomán, az Alpapi Törvényszék tárgyalás alá vette a félbeszakadt bontóper, s február 12-én kelt ítéletében, felperesre nézve kimondta a végelválasztást.²⁰ A Főpapi Törvényszék az ítéletet 1885. március 28-án helybenhagyta, s elrendelte a Budapesti Királyi Törvényszék, mint alperes illetékes bírósága, értesítését.²¹ Az unitárius egyházi bíróság tehát félreérthetetlenül demonstrálta magyarországi illetékességét. Ezzel viszont valóban előállt az a helyzet, amelyet a kúriai végzés megelőzni kívánt: míg egy nem-katolikus szertartás szerint kötött, nem-katolikus felek közötti házassági kötelék felbontását a Budapesti Királyi Törvényszék – eredetileg mindkét félre nézve – jogerősen elutasította, addig felperesre nézve a Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszék kimondta, a Főpapi Törvényszék pedig jogerőre emelte. Nagy ráadásul hamarosan újra is házasodott: május 9-én, Temesváron feleségül vette választottját (miközben Beniczky Emiliával kötött házassága, a nőre nézve még fennállt).²²

Az unitárius egyház álláspontját kétségtelenül erősítette egyébként, hogy a Nagy-Beniczy-ügyet megelőzően, illetve azzal párhuzamosan tulajdonképpen már számos más, magyarországiak által folytatott vegyesházassági bontóperben járt el 'közösen' a Budapesti Királyi Törvényszék és a Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszék. Igaz, ezek rendszerint Kolozsváron indultak, s az unitárius alperesre kimondott végelválasztás után kerültek át, a periratokkal együtt, a nem-unitárius (református vagy evangélikus) felperesre nézve a fővárosba.²³

Egy további per viszont, amellyel az unitárius jogügyi bizottság is érvelt, az illetékességi kérdés szempontjából valóban elvi jelentőségűnek tekinthető: Bradl Emilia és Andráskay József 1878–1879-es házassági bontópere. A katolikusról evangélikus vallásra áttért Bradl Emilia még 1878. március 30-án indított bontóper a Budapesti Királyi Törvényszéken, időközben unitáriussá lett férje ellen.²⁴ A Törvényszék a pert letárgyalva, szeptember 10-én kimondta a házassági kötelék felbontását.²⁵ A felterjesztett ítéletet azonban a Kúria 1878. december 10-én megsemmisítette és felperest az 1868: XLVIII. tc. 1. §-a szerinti eljárásra utasította, az alábbi indoklással:²⁶

Mert a peres felek közül, kik eredetileg mint róm. katolikusok léptek házasságra a B. és C. alatti okmányok szerint, felperes az ágostai, alperes pedig az unitárius vallásra lépve át, – tekintve hogy a keresztény vallású egyes házas felek közül az 1868. 53. t. c. 8. §. értelmében mindegyik fél a házassági kötelék feloldását tárgyaló perben saját hitelvének szabályai alá tartozik, – tekintve, hogy ugyanazon évi 48. t. c. 1. §. szerint a válóper az alperes illetékes bírósága előtt kezdendő és lefolytatandó, mely jelen esetben az unitária vallás elvei szerint csak az illető egyházi, nem pedig a polgári bíróság lehet, miután alperesre a kétfelkezetű evangélikusok viszonyait szabályozó nyílt parancs rendeletei nem

is alkalmazhatók, és tekintve, hogy e per ennek ellenére nem az alperesnek egyházi bírósága előtt tétett folyamatba, és így miután a ptr. 53. §. c. pontja értelmében házassági perekben a rendes bírói illetőségtől eltérésnek helye nincsen, a kereset most már a polgári bíróság által elfogadandó és a per érdemlegesen letárgyalandó és elintézendő nem lett volna, az ítéletet és az eljárást megsemmisíteni és felperest első vonalban az 1868. 48. t. c. 1. §. által megszabott eljárásra utasítani kellett.

A kúriai döntés ugyan nem mondta ki kifejezetten, hogy alperesre nézve az erdélyi unitárius bíróság illetékes, csupán hogy a Törvényszék az unitárius fél bontóperében nem lehet illetékes, azonban mindebből okszerűen következik, hogy a per más, mint a Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszék illetékességébe nem tartozhat (máskülönben Andráskay József házassági kötelékét, illetékes bírói fórum hiányában, nem lehetett volna felbontani).

A Nagy-Beniczy-ügy további hullámveréseiről, a háttérben – a minisztériumokban – folyó egyeztetésekről, nincs pontos tudomásunk. Úgy tűnik, hogy az állami bíróságok 1886-ig kitartottak az ítéletáblai és kúriai végzésben leszögezett álláspont mellett, vagyis hogy a magyarországi unitáriusok házassági pereiben nem a kolozsvári unitárius bíróság, hanem a lakhely szerint illetékes királyi törvényszékek tekintendők illetékesnek. A fordulatot, amely 1886 végére vált nyilvánvalóvá, egy másik bontóper hozta meg.

Uckermann Ágoston báró 1884 folyamán indított házassági bontóper Manziarly Mária ellen, ugyancsak a Budapesti Királyi Törvényszéken. Ebben az esetben a per folyamán még evangélikus felek közül a férj katolikus, a nő pedig 1885. január 19-én unitárius vallásra tért át.²⁷ Az unitárius betérés, Manziarly Mária szempontjából, a lehető legkedvezőtlenebb pillanatban történt, hiszen ekkor ért tetőpontjára a Nagy-Beniczy-ügy: a nőnek reménye sem lehetett arra, hogy a per Budapestről Kolozsvárra kerül át. Valószínűleg ilyen megfontolásból adott be keresetet a férjre nézve illetékessé vált esztergomi érseki szentszékhöz, majd folytatta a pert – miután a szentszék a keresetet érdemben nem bírálta el – az unitárius bíróságon. (Így történt, hogy egyazon bontóperben tulajdonképpen három párhuzamos eljárás volt folyamatban!)

A mi szempontunkból a Budapesti Királyi Törvényszéken indított per kimenetele az érdekes. Illetékes maradt-e a Törvényszék a peres felek áttérése után, különös tekintettel az unitárius alperesre? A Törvényszék válasza igenlő volt: 1885. szeptember 10-én kelt végzésében elutasította az eljárás megszüntetését célzó alperesi kérelmet, s hivatkozva az 1868: LIV. tc. 36. §-ra, továbbá hogy az unitárius bíróságok magyarországi rendezésére nem került sor, illetve az erdélyi unitárius bíróságok magyarországi illetékességét a törvényhozás nem állapította meg, magát mondta ki illetékesnek az eljárás lefolytatására.²⁸ Amint látható pontosan a Nagy-Beniczy-ügyben született ítéletáblai végzésben szereplő érvek köszöntek itt vissza...

Manziarly Mária azonban 1885. szeptember 27-én felfolyamodással élt a törvényszéki végzéssel szemben. Az Ítéltábla ezen több mint fél évig ült, majd 1886. április 5-én végre megszületett végzésében a Törvényszéket, a felek időközben bekövetkezett áttérése miatt, illetéktelennek jelentette ki a bontóperben, s megszüntette az eljárást.²⁹ Az Ítéltábla ugyanakkor elzárkózott az elől, hogy kifejezetten megállapítsa az unitárius bíróság illetékességét: a nő azon kérelmét, hogy a per iratait tegyék át az illetékes egyházi bírósághoz, nem tartotta teljesíthetőnek.

Ezek után felperes, azaz báró Uckermann Ágoston nyújtott be felfolyamodást, amely immár a Kúria elé került. A Kúria által 1886. december 25-én hozott elvi jelentőségű döntés a következőképpen hangzott:³⁰

„A budapesti kir. ítéltáblának fennebbi keletű és számú végzése fellebbezett részében az 1868: XLVIII. t. c. 2. §., továbbá 1868: LIII. t. c. 8. §-ra és az 1868: LIV. t. c. 53. §-ának c. pontjára alapított indokolásánál és az alábbiaknál fogva helyben, egyebekben érintetlenül hagyatik. Mert az 1868: LIV. t. c. 22. §-a a házassági, illetőleg vegyesházassági válópereket a keresztyén vallásfelekezeteknek, és ezek közt az 1848: XX. t. c. által Magyarországon is törvényesen bevett unitáriusoknak is fennálló egyházi bíróságai hatáskörébe utalja. Mert az unitárius hitfelekezetűek, úgy a magyarországiak, kik az 1868: LIII. t. c. 20. §-ánál fogva valamely a magyar állam területén belül létező egyházközség tagjaivá lenni tartoznak, valamint az erdélyiek is a magyar állam egész területére megválasztott és ily minőségben legfelsőbb helyen megerősített püspökkel mint egyházfővel egy egységes egyházi szervezet alatt állanak. Mert az unitárius vallásfelekezetnek az ország erdélyi területén korábban fennálló s most az ország egyéb részeiben lakó unitáriusokra nézve is szervezett egyházi bíróságai vannak, a Magyarország és Erdély egyesítésének szabályozásáról alkotott 1868: LIV. t. c. [sic!]³¹ 14. §-a pedig Erdély azon törvényeit, melyek a vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságot biztosítják, fenntartotta. Ezekből folyólag tehát az 1868: LIV. t. c. 36. §-ának rendelkezése, hogy amennyiben mind a két felekezetű evangélikusok és az unitáriusok egyházi bíróságai rendezve nem volnának, azok válóperei világi bíróságok hatáskörébe tartoznak, az unitáriusokra nézve nem alkalmazható, aminthogy azon paragrafus végbekezdése is ilyen perekben követendő eljárásra nézve csak a mindkét felekezetű evangélikusokat illetőleg tartalmaz intézkedést.”

A kúriai végzés érvelése, ami korábban elfoglalt állásponhoz képest teljes fordulatot jelentett, gyakorlatilag tehát megegyezett az unitárius Egyházi Képviselő Tanács jogügyi bizottsága által beterjesztett – fentebb érintett – tényállás érvelésével. Nincs mit szépíteni: az unitárius bíróság magyarországi illetékességét megállapító végzés az állami bíróságok vereségének töredelmes beismerésével volt egyenértékű...

Ha megvonjuk a történetek mérlegét, azt kell mondanunk, hogy bár a Budapesti Királyi Ítéltábla és a Magyar Királyi Kúria támadása kifejezetten az unitárius egyhá-

zi bíraskodás magyarországi illetékessége ellen irányult, néhány momentum arra utal, hogy annak tulajdonképpeni célja – és ezzel magyarázható néhány ellentmondás – korlátozottabb volt. Itt még egyszer fel kell hívni a figyelmet az 1884-es kúriai végzés ama kitételére, amely szerint a *nem-katolikusok vegyesházassági ügyeire* nézve az 1868: XLVIII. tc. 1. §-ának előírása nem vonatkozik. A jelek arra mutatnak, hogy a Kúria számára nem egyszerűen az unitárius egyházi bíraskodás magyarországi illetékessége jelentette a problémát, hanem az egy adott házassági bontóperben eljáró bírói fórum szükségtelen és káros megkettőzése. A végzés tehát elsősorban a nem-katolikus vegyesházassági perekben való bírói illetékesség megállapítására irányult – az adott esetben kétségtelenül az unitárius egyházi bíróság kárára.

A problémát a Nagy-Beniczy-ügyben előfordult vallásváltás vetette fel, amely nem csupán az állami bíróság illetékessége alóli botrányos kibújás egyedi esete volt, de általában véve nyújtotta aggasztó bizonyítékát az 1868: XLVIII. tc. 1. §. által a házassági pereket érintően szabályozott bírói illetékesség bizonytalanságának. A házassági bontóperekhez kapcsolódó ki- és betérések mindaddig rendszerint a bontás lehetőségének – katolikusról valamelyik protestáns vallásra térve – megteremtését célozták; ezúttal azonban a szándék nyilvánvalóan – reformátusról unitárius felekezetre való áttérés – az illetékes bírói fórum megkerülésére irányult. Nagy György eljárása felidézte azt a reális veszélyt, hogy mind többen fognak élni ezzel a kétes eszközzel. (És az Uckermann-Manziarly-ügyben egy évvel később ugyanez történt.) Minden bizonnyal elsősorban ennek a tendenciának próbált véget vetni az Ítéltábla. Ezt erősítette meg a kúriai végzés, amely viszont, hallgatólagosan, egyúttal a királyi törvényszékek illetékességének megállapítására tett kísérletet azokban a perekben, amelyek magyarországi (Erdélyen kívüli) nem-katolikus vegyesházassági bontást tárgyaltak. Ami gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy a szűkebb értelemben vett Magyarországon, az ágytól-asztaltól elválasztó katolikus szentszékek mellett, a házasságok felbontását kizárólag az állami bíróságok végzik.

Ez azonban az adott körülmények között nem volt kivitelezhető. Az unitárius bíróság magyarországi illetékességének kétségbe vonása rendkívül ingatag jogi alapon nyugodott és több problémát vetett fel, mint amennyit megoldott volna (kezdve az egyházi autonómia megsértésével, egészen Magyarország és Erdély uniója jogkövetkezményeinek felülvizsgálatáig). Végző soron pusztán a joggyakorlat – ez talán a Nagy-Beniczy-ügy legfőbb tanulsága – képtelennek bizonyult stabilizálni a házassági jog területén 1868-ban életben hagyott, ugyanakkor viszont a vallás- és lelkiismereti szabadság elvének elhibázott alkalmazásával aláásott felekezeti rendszert.

A gyakorlati következmények – bár a rendszeres felmérés még várat magára – messzehatóak lettek. Ami világosan kimutatható: a magyarországi unitárius betérések száma, amelyek mögött az esetek többségében min-

dig is válási szándék húzódtott meg, növekedésnek indult: amíg a budapesti egyházközség az 1884–1886 közötti három évben, vagyis az illetékességi vita idején kerekén 150, addig 1887–1889 között 231, 1890–1892 között 398, 1893–1895 között 327 felnőtt betérőt regisztrált.³² Hogy ez mennyiben tekinthető az 1886-os kúriai végzés következményének, vitatható – tény azonban, hogy a döntésre az 'erdélyi házasságok' okán ugyancsak érintett Ausztriában is felfigyeltek.³³

Viszont végezetül az is megemlíthető, hogy a Budapesti Királyi Törvényszék bontóperrei között a további-

akban nem találkozhatunk hasonló, a Nagy György, illetve Manziarly Mária esetében alkalmazott jogtechnikai megoldással, azaz ítélethozatal előtti unitárius betéréssel. Talán a mindkét ügyben kínossá váló procedúra rettentette vissza a feleket és ügyvédjeiket – ilyen szempontból az 1884-es ítélőtáblai és kúriai kísérlet akár eredményesnek lehetne minősíteni. Valószínűbb azonban, hogy miután a törvényszékek az 'engesztelhetetlen gyűlölet' bizonyítását kezdték kevésbé szigorúan kezelni, erre a továbbiakban egyszerűen nem volt szükség.

Jegyzetek

- A tanulmány megírását az a kolozsvári kutató tette lehetővé, amelyet anyagilag munkahelyem, Budapest Főváros Levéltára támogatott – ezért köszönettel tartozok Á. Varga László főigazgató úrnak. A kutatás technikai elősegítését Molnár B. Lehel kolozsvári unitárius levéltárosnak kell különösen megköszönnöm.
- Az idézett törvények: Corpus Juris Hungarici CD-ROM. [Szerk.: Pomogyi László] KJK-KERSZÖV. Minden további törvényi hivatkozás innen származik, ezért a továbbiakban nem fogjuk megjelölni a forrást.
- Az 1894: XXXI. tc. indoklása számos ilyen visszaélést tár fel.
- Rendszeres vizsgálatok ezt illetően még nem folytak. Példa lehet – a későbbiekben ismertetendő unitárius eljárásról – az udvarhelyi református egyházkerületben tapasztalt válási gyakoriság, ahol a 19. század második felében 30.000 lakosra hozzávetőlegesen évi 30 válás jut, ami a korban rendkívül magas szám. Kolumbán Zsuzsanna szíves közlése.
- Minderről az Erdélyi Unitárius Levéltár őrizetében lévő, részben fennmaradt változatos iratok, illetve a Főpapi Törvényszék 1869–1895 közötti ülésjegyzőkönyvei tanúskodnak. A válási mozgalmat a másik oldalról a Budapesti Unitárius Egyházközség 1869–1895 közötti betérési anyakönyvei alapján lehet rekonstruálni. Ez utóbbiak kutatásának engedélyezéséért köszönet illeti Kászoni-Kövendi József lelkész urat.
- A Budapesti Unitárius Egyházközség betérési és házassági anyakönyvei, illetve az Erdélyi Unitárius Levéltárban található változatos iratok és ülésjegyzőkönyvek alapján számított adatok.
- A Budapesti Királyi Törvényszéken 1882–1884, illetve a Kolozs-Doboka-köri Alpapi Törvényszéken 1884–1885 között tárgyalt változatos anyaga Kolozsváron maradt fenn: Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék házassági perrei. (A továbbiakban: EUL FT.) 31/1885.
- Az 1882. május 7-én tartott evangélikus lelkészi békéltetéséről kiállított bizonyítvány: EUL FT. 31/1885.
- Az 1883. január 15-én, illetve szeptember 15-én tartott tárgyalás jegyzőkönyve: Uo.
- Az 1883. december 11-én kelt törvényszéki ítélet: Uo.
- Budapesti Unitárius Egyházközség betérési anyakönyve 1883. november 6-i bejegyzés. Az erről kiállított bizonyítvány a peranyagban is megtalálható: EUL FT 31/1885.
- Nagy György 1884. február 22-én kelt keresete: EUL FT 31/1885.
- Egész pontosan közvetlenül az 1884. február 26-án hozott ágytól-asztaltól való elvlasztó ítélet után. A Budapesti Királyi Törvényszékhez az iratküldés tárgyában intézett átirat fogalmazványa: Uo. – Az Alpapi Törvényszék február 26-i üléséről készült jegyzőkönyv, illetve az ágytól-asztaltól való elvlasztó ítélet: Uo.
- A Budapesti Királyi Ítéletábla 1884. március 24-én kelt végzése: Uo.
- A Magyar Királyi Kúria 1884. június 17-én kelt végzése. Uo.
- Nagy György 1884. május 10-én kelt kérelme: Uo.
- Nagy György datálatlan kérelme: Uo.
- Ferenc József püspök jelentése az Egyházi Képviselő Tanácsnak 1884. november 6-án: Uo.
- A Kővári Mihály által fogalmazott „Tényállás” 1884. november 22-én kelt: Uo.
- Csak az 1885. február 12-én tartott tárgyalás jegyzőkönyve maradt meg: Uo. A bontó ítéletről a Főpapi Törvényszék ítéletéből értesülhetünk.
- A Főpapi Törvényszék 1885. március 28-án tartott ülésének jegyzőkönyve (az ítélet szövegével): Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék ülésjegyzőkönyvei. 1885. évi kötet, március 28-i ülés.
- A Budapesti Unitárius Egyházközség házassági anyakönyvének 1885. május 9-i bejegyzése.
- Vö. Veres Ilona-Bodnár Dezső. EUL FT 36/1879. ill. BFL VII. 2. c. 1879. V. 51. – Mattesich Karola-Peterdy Lajos. EUL FT 88/1885. ill. BFL VII. 2. c. 1885. V. 97. – Mészáros Dionysia-Vargay Ferenc. EUL FT 131/1885. ill. BFL VII. 2. c. 1886. V. 30. – Két további ügyben az unitárius eljárásnak nincs nyoma: Szepessy Gyula-Payper Franciska. BFL 1881. V. 20. – Halász Blanka-Csorba János. BFL VII. 2. c. 1886. V. 110.
- A kereset, ahogy a per egyéb iratai sem, nem maradt meg, az adatok a Törvényszék 1878. szeptember 10-én kelt ítéletéből származnak: BFL VII. 2. c. 1878. V. 27.
- Uo.
- A Kúria 1878. december 10-én kelt határozata: EUL FT szám nélküli, 1879-es per. A bontóper 1879-ben aztán valóban az Alpapi Törvényszék tárgyalta, amely azonban, valamilyen ok miatt – a per iratainak csak töredéke maradt fenn – nem mondta ki a végelválast. A bontásra az időközben ugyancsak unitárius hitre tért Bradl Emilia újabb keresete nyomán, 1887-ben került sor: EUL FT 84/1887.
- A Budapesti Unitárius Egyház betérési anyakönyvének 1885. január 19-i bejegyzése. A férj áttérésére vonatkozóan az unitárius bontóper iratai tájékoztatnak: EUL FT 64/1886.
- A Budapesti Királyi Törvényszék 1885. szeptember 10-i végzésének másolata: EUL FT 64/1886.
- A Budapesti Királyi Ítéletábla 1886. április 5-én kelt végzése: Uo.
- A Magyar Királyi Kúria 1886. december 25-én kelt végzésének másolata: Uo.
- A törvényhely, valószínűleg másolási hiba következtében, tévesen szerepel – helyesen: 1868: XLIII. tc.
- A Budapesti Unitárius Egyházközség betérési anyakönyve alapján számított adat.
- Fuchs, Wilhelm: Zur Frage der „siebenbürgischen Ehen”. [Correspondenzen. Oesterreich-Ungarn. Wien, 31. März 1887.] Juristische Blätter. XVI. 1887. ápr. 3. Nr. 14. 166-167. p. A kommentár szerint, a kúriai végzés megkönnyíti a házasságukat felbontani kívánó, Kolozsvárra igyekvő osztrák honos felek dolgát.

Erik Štenpien:¹

A Bach korszak közigazgatása Felső Magyarországon és a szlovák nemzet reformtervei

A szabadságharc leverése után a bécsi kormány a márciusi alkotmány 1. §-át kívánta végrehajtani, amely szerint Magyarország az Osztrák Birodalom része lett. Bach Sándor osztrák belügyminiszter 1851. december 31-én² alapított rendszere újra életre keltette a 17. századbeli elméletet,³ amely szerint Magyarország „felkelés és forradalom végett” elveszítette jogát a saját alkotmányos rendszerére, és ezért a független magyar igazgatás helyébe „a császár kegyelméből és legfőbb hatalmából eredő igazgatás” lépett.

A Bach-rendszer célja többek között a magyar forradalom végleges visszaszorítása, valamint az ország birodalomhoz való szűkebb visszacsatolása volt. A rendszer a telkes nemességre, magas rangú egyháziakra, nagy iparosokra, gazdag kereskedőkre támaszkodott. A Bach-rendszer bevezetését megkönnyítették a visszaszorított, de még mindig létező kisebbségi ellentétek. A rendszer fő jellemzője a közigazgatás erős bürokratizálása, germanizálás, hivatalos centralizáció, végül a márciusi alkotmány megszüntetése.⁴

Az osztrák hadsereg által megszállt magyar területeken már a szabadságharc leverése előtt ideiglenes közigazgatást vezettek be. Gyakran magyar származású királyi kormánybiztosokat neveztek ki a közigazgatás élére. Így került pl. a Pozsonyi vármegye élére *Gindely*, Nyitra *Vietoris*, Árva *Révy* kormánybiztos. Abaúj vármegye kormánybiztosa 1849. VI. 24.-ikétől *Péchy Imre* lett,⁵ Torna részére 1849. júliusában *Berzeviczy Lajost* nevezték ki.⁶

A Bach időszak közigazgatása Magyarországon három szakaszra osztható:

- a hadsereg diktatúrája (egészen 1850-ig)
- provizórium (1853-ig);
- definitívum (1859-ig)⁷

A *hadsereg diktatúrája* az 1849. október 25-én kelt 434. sz. osztrák belügyminiszteri rendeleten alapult. A norma Magyarország politikai igazgatásának legfőbb hivatalnokává az osztrák hadsereg *főszertábornokát* tette, mellé viszont a polgári ügyek intézésére ún. „felhatalmazott császári biztosokat” nevezett ki. A leigázott országot hadi parancsnokságokra osztotta, parancsnokai segítségére pedig miniszteri biztosokat, valamint kerületi főbiztosokat helyezett. A vármegyék élére főispánok helyett kormánybiztosokat, a szolgabírók helyére pedig járási biztosokat állított.

A hadsereg főszertábornokának legfontosabb feladatai közé tartozott Magyarország külföldi képviselése. Belügyekben ő volt felelős a közrend fenntartásáért, mely célra a háborús jogot használta fel. Az ún. „felhatalmazott császári biztos” polgári hivatalnoknak számított,⁸ és nem a tábornoknak, hanem közvetlenül a Belügyminiszternek, közvetve pedig a császárnak tartozott felelősséggel. Hatáskörét sem a törvény, sem pedig az említett rendelet nem szabályozta. A császári biztos ugyanis csak azokat az ügyeket volt köteles intézni, melyekre egyénileg felhatalmazták.⁹

A rendelet az országot *hadi parancsnokságokra* osztotta. Ezek számát pontosan nem határozta meg. Azt viszont szabályozták, hogy a hadi parancsnokságokat *polgári kerületekre* osztják fel, melyeknek száma parancsnokság-szerte kettő-három lesz. Bécsben egyértelműen a vármegyék önállóságának megsemmisítésére törekedtek. Az új hadi parancsnokságok, valamint ezeknek polgári kerületei nem tisztelték a vármegyehatárokat.

A hadi parancsnokok feladatkörébe a parancsnokság területén a közbéke fenntartása tartozott, továbbá mindaz, ami segíthette az ország biztonságát, a nemzetiségek alkotmányos jogainak védelmét, a hivatalos lapok publikálását, stb. A segítségükre kinevezett miniszteri biztosoknak, az ún. „felhatalmazott császári biztosoknak,” valamint a Belügyminisztériumnak tartoztak felelősséggel. A polgári kerületek élére *kerületi főbiztosok* kerültek. A főbiztosok hivatalos titulusa „kerületi főispán” lett.¹⁰ A kerületi főbiztos a maga közigazgatási egységében a politikai igazgatás rendeleteinek végrehajtására ügyelt. Bizonyos mértékig autonóm határozathozó képességgel bírt – a rendelet ugyanis csak a legfontosabb ügyeinek intézésénél követelte a hadi parancsnok közbejárását.

A polgári kerületeket a 434. sz. rendelet kormányzókerületekre osztotta szét. A szétosztást, valamint a határok kijelölését a polgári kerületek főbiztosai hajtották végre, szabad akaratukat viszont korlátozta a hadi parancsnokuk, valamint a „felhatalmazott császári biztos” jóváhagyása. Az említett két hivatalnok pedig csak a Belügyminisztérium belegegyezése alapján járhatott el. A kormányzó-kerületek¹¹ élére kormánybiztosokat neveztek ki, kiknek hivatalos titulussuk „megyei főnök” volt. Megjegyzendő, hogy éppen ez a hivatal váltotta fel az addigi megyei főispánokat, ezért gyakran megtörténik, hogy a levéltárakban található hivatalos íromnyokban e személyeket inkább főispánoknak nevezik.

A kormányzókerületek járásokból álltak. Az új jársok a korábbiakhoz képest nem változtak, legfőbb hivatalnokukat viszont már *járásbi biztosnak* nevezték. A volt szolgabírói hivatal hatásköre ezentúl inkább az osztrák érdekeket védte – a politikai igazgatás végrehajtására ügyelt.

A rendelet leszögezte, hogy azok a személyek, amelyek a szabadságharcban résztvevő magyar nemzetőrségi csapatokban szolgáltak (törvényes fogalmazás szerint „kompromittáltak magukat”), nem tölthették be sem a magasabb vármegyei, kerületi, vagy városi hivatalokat, de az alacsonyabb rendű ún. szolgálatásokban

sem dolgozhattak, pl. jegyzökként, bírökként, esküdteként, tanárokként. Az átmenetinek szánt rendelet Magyarországra és Erdélyre vonatkozott, előremutató eleme, hogy az új polgári hivatalnokok törvényes állását eléggé részletesen szabályozta. Látható volt tehát az állam törekvése a magyar megyerendszer bürokratizálására. A szabályzat Magyarország közigazgatási rendszerébe a következő hivatalokat vezette be:

- a polgári kerületekben a *kerületi főbiztosokat* (főispánokat), *kerületi írnokokat* (irodafőnököket), valamint a *kerületi titkárokat*;

- a kormányzói kerületekben (vármegyékben) a *kormánybiztosokat* (megyei főnököket), *járási titkárokat*, *iratfelszerelőket*, *irattárosokat*, *adószedőket*, *pénztárelenőröket*, *pénztárosokat*, *fő- és számvevőket*, *mérnököket*, *megyei orvosokat* és *fogorvosokat*;

- a járásokban a *járási biztosokat* (szolgabírókat) és a *járási adjunktusokat*.

Véleményünk szerint lényegtelen az új hivatalok hatásköreit részletesebben ismertetni, mert a hivatalok címei alapján egyértelműnek tűnnek azok.

1849. júniusában *Geringer* lett *Haynau* tábornok ún. „felhatalmazott császári biztosa,” mely kinevezéssel a hadsereg diktatúrája polgári hivatalnokot kapott. Magyarországot akkoriban a vármegyéket egybeolvasztva öt *hadi parancsnokság* közé osztották. Szlovákia mai területén két parancsnokság volt található – a pozsonyi és a kassai, melyek külön-külön kilenc vármegyét foglaltak össze.

Egyike az első teendők közül, melyeket ez időben hajtottak végre, a szabadságharc dokumentumainak megsemmisítése volt. 1849. október 20-án kelt a Császári és Királyi hadi főparancsnokság rendelvénye a szabadságharc dokumentumainak beszolgáltatásáról, mely értelmében nyolc napos határidő leteltéig mindenki köteles volt átadni a legközelebbi parancsnokságán az összes birtokában lévő szabadságharc idejében kiadott okmányt, legyen az törvény, közhírré tétel, rendelet, vagy bármi más, mégpedig megsemmisítésük érdekében.¹²

Felső Magyarország közigazgatási történetének szempontjából rendkívül fontos az 1850. július 29-én kelt *Geringer* báró 13.911/6 sz. intézkedése, mely által elrendelte Abaúj és Torna vármegyék egyesítését, ami még 10 éven át hatályban volt. A rendelet életbeléptetése érdekében első lépésben hivatalosan összegyűjtötték a két megye vallási, valamint kisebbségi adatait. Majd elkészült egy tervezet,¹³ mely az új járásokat körvonalazta.¹⁴ E felosztás fontos eleme az volt, hogy a nemzeti szempontok alapján épített.¹⁵ Továbbiakban elkészült a megye térképe, vagyonának összeírása, pontos költségvetése. Az utolsó lépés az egyesült megye tisztikarának kinevezése volt. Az egyesítő okmányfüzethez¹⁶ hasonló anyagot a korabeli levéltári okmányok között nem találunk.

1850. január 18-án meghatározták a Magyar tartományban a törvénykezési kerületeket.¹⁷ A törvényszékek ezentúl a vármegyéktől eltávolodtak, országszerte 5 főtörvényszéket létesítettek. Ezek a következők:

- *Soproni főtörvényszék* székhelye Sopron, alárendelt vármegyéi Moson, Sopron, Győr, Fejér, Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Tolna, Baranya;

- *Debreceni főtörvényszék* székhelye Debrecen, alárendelt vármegyéi Bihar, Szatmár, Szabolcs, Békés, Csongrád, Csanád, Arad, Hajdú kerület, Nagy Kúnság;

- *Nagy-Szombati főtörvényszék* székhelye Nagy-Szombat, alárendelt vármegyéi Pozsony, Komárom, Nyitra; Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Hont, Bars, Nógrád;

- *Eperjesi főtörvényszék* székhelye Eperjes, alárendelt vármegyéi Sáros, Szepes, Gömör, Torna, Abaúj, Zemplén, Ungvár, Bereg, Máramaros, Ugocsa;

- *Pesti főtörvényszék* székhelye Pest – fellebbviteli fórum, alárendelt vármegyéi Pest, Esztergom, Heves, Borsod, Jászság, Kis Kúnság.

Az összes bírósági kerületbe kiküldtek egy-egy miniszteri biztost, akiknek az volt a feladata, hogy megtegyék mindazon előmunkálatokat, amelyek a behozandó ügyek törvényszerinti megtárgyalásához és eldöntéséhez szükségesek voltak. A debreceni főbírószágon kívül (ahol a miniszteri biztos kinevezését ideiglenesen felfüggesztették) az összes többi fő törvényszékhez e hivatalnokokat nevezték ki: Sopronba *Rohonczy Istvánt*, Nagyszombatba *br. Nyári Antalt*, Pestre *Luka Sándort*, végül Eperjesre *Melczter Istvánt*.

Haynau tábornok megbízásának visszavonása után 1850. nyarán a közigazgatás a polgári hivatalnokok kezébe került. A következő reorganizálás egészen 1853-ig húzódott el. Az időszakot *provizóriumnak* nevezzük. Az 1850. szeptember 14-én kelt 346/1850 sz. Belügyminiszteri rendelet alapján az ország közigazgatásából eltűntek a hadi parancsnokságok. *Magyarország élére* ezentúl polgári hivatalnok – *helytartó* – került, melynek székhelye Buda lett. Alárendelt hivatalnokai a helyettes, tanácsosok, titkárok, írnokok, valamint a kezelőhivatalnokok voltak.

A *polgári közigazgatási kerületek* az ország közigazgatási egységei lettek, ötből kettő Szlovákia mai területére esett. A kerület vármegyékből állt össze. A rendelet a következő kerületeket létesítette:

- *Pesti kerület* Buda-pest székhellyel – Pest-Pilis, Pest-Solt, Fejér, Esztergom, Heves, Szolnok, Borsod, Csongrád, Jász-Kun vármegyékből;

- *Pozsonyi kerület* Pozsony székhellyel – Pozsony, Felső-, Alsó Nyitra, Trencsén, Árva-Turóc, Liptó, Hont, Zólyom, Bars, Nógrád, Komárom vármegyékből;

- *Soproni kerület* Sopron székhellyel – Moson, Sopron, Győr, Vas, Veszprém, Zala, Sümeg, Tolna, Baranya vármegyékből;

- *Kassai kerület* Kassa székhellyel – Gömör, Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Bereg-Ugocsa, Máramaros vármegyékből;

- *Nagyvárad kerület* Nagyvárad székhellyel – Arad, Csanád, Békés, Felső-, Alsó Bihar, Szatmár, Szabolcs vármegyékből és Hajdú kerületből.¹⁸

A kerület élén *kerületi főispán* állt, mely hatáskörét 2–3 *kerületi tanácsossal*, 1 *kerületi titkárral*, valamint 2–3 *kerületi írnokkal* együtt gyakorolta. A kerület a

részben Budán székelő helytartónak, részben pedig a bécsi Belügyminisztériumnak volt alárendelve, hatáskörük pontos meghatározása viszont mindvégig hiányzott.

A vármegyék ispánjait már a hadsereg diktatúrájának idejében megyei főnököknek¹⁹ címzett kormánybiztosokkal váltották fel. A provizórium korában lassan a különféle biztosok és parancsnokok ideje lejárt. A korábbi cím hivatalos elnevezéssé változott.²⁰ A provizórium-kori megyei főnök csak a vármegye politikai irányítását vezette. Egyedül nem cselekedhetett – hivatalos intézkedést csak a kerületi főispán jóváhagyásával tehetett.

A vármegyék visszatértek a Bach-diktatúrát megelőző szétosztásukhoz. Alacsonyabb rendű közigazgatási egységeit ezentúl megint járásoknak nevezték, legfőbb hivatalnokuk változatlanul járási biztos maradt, kinek törvényes címe a szabályzat szerint ismét a „szolgabíró” lett. A Bach-korszak idejében működő szolgabírónál túlterheltebb hivatalnokokat a magyar történelemben szinte nem ismerünk. A Provizórium ugyanis nem ismerte az alszolgabírói tisztséget, a szolgabíró kezében a járás egész közigazgatása összpontosult.²¹

Nagy változást jelentett az új hivatalos nyelv bevezetése. A magyar közigazgatás hivatalnokai arra kényszerültek, hogy 1849 és 1860 között a német nyelvet használják. A Kassai kerületben néha találkozunk e szabályzat megsértésével – a hivatalokban a magánszemélyekkel való tárgyalásokon néha az ósláv nyelvet használták, ezenkívül a vármegyék hivatalosan megszokott módon (magyarul) is nem egyszer tárgyalták meg. A hivatalos jelentések kétnyelvű (magyar–német) változatai is ismertek. Abaúj és Torna vármegyékben a megyei hivatalok egymásközi érintkezése ezután is magyar nyelven történt, még a megbízott császári biztossal is magyarul kommunikáltak, a biztos leveleit azonban német hivatalos változatban kapták meg. Maga a biztos a vármegye hozzá intézett leveleit feletteseinek német változatban küldte.²²

A definitívum közigazgatásának alapszabálya az 1854. április 6-án kelt 80/1854. sz. Belügy-, Igazságügy-, és Pénzügyminisztérium közös rendelete volt, amely véglegesítette Magyarország politikai, valamint bírósági szervezetét. A rendelet kiindulópontja a provizórium-kori közigazgatás volt. Változást csak a bírósági kerületek kijelölése és a bíróságok hatáskörének meghatározása jelentett. A rendelet elismerte a provizórium-kori közigazgatási kerületeket, összetételüket. Csak kivételesen változtatott a már megszokott rendszeren. Újnak számított a szolgabírói járások meghatározása. Ezekon kívül a szabályzat még tartományi járásokat,²³ valamint városi járásokat²⁴ is ismert.

Ami a bíróságokat illeti, a rendelet az osztrák normákra épített. Nyíltan szabályozta az elsőfokú bíróságok székhelyeinek elhelyezését, jogorvoslatok esetében viszont a birodalmi törvényekre utalt.

A közigazgatási kerületek utódjairól (az ún. Helytartói osztályokról) szóló szabályzat a provizórium-korhoz képest szintén részletes volt. Véleményünk szerint

a szabály szellemének bemutatása érdekében elegendő lesz, ha az alábbiakban csak a Kassai Helytartói osztály²⁵ szabályozásáról szólunk.

A Kassai Helytartói osztály szabályzata nyíltan az 1853-ban kelt rendeletekre épített. Székhelye Kassa, mely közvetlenül a helytartónak volt alárendelve. Legfelsőbb bíróságát Eperjesre helyezték. Az osztály megtartotta a provizórium-kori kerület közigazgatási, valamint bírósági hivatalnokok fokozatát. Alárendelt vármegyéi a következők:

- Abaúj-Torna vármegye székhelye Kassa; járásai: Torna, Mislye, Szikszó, Szepesi, Szántó, Kassa – tartományi járás;

- Gömör vármegye székhelye Rima-Szombat; járásai: Rima-Brezó, Nagy-Rócze, Tornallya, Rozsnyó, Rima-Szombat;

- Szepes vármegye székhelye Lőcse; járásai: Altendorf, Poprád, Szepesolaszi, Hublan, Gölnicbánya, Késmárk – tartományi járás, Késmárk – városi járás, Lőcse – tartományi járás, Lőcse – városi járás;

- Sáros vármegye székhelye Eperjes; járásai: Siroka, Svidnik, Girált, Bártfa – tartományi járás, Bártfa – városi járás, Kisszeben – tartományi járás, Kisszeben – városi járás, Eperjes – tartományi járás, Eperjes – városi járás;

- Zemplén vármegye székhelye Sátoralja-Újhely; járásai: Stropkó, Csebinye, Szerencs, Gálszécs, Tokaj, Varannó, Nagy-Mihály, Király-Helmeccz, Homonna, Újhely;

- Ung vármegye székhelye Ungvár; járásai: Szobráncz, Kapos, Nagy-Berezna, Ungvár;

- Bereg-Ugocsa vármegye székhelye Munkács; járásai: Vereczke, Kaszony, Halmi, Nagy-Szőllős, Kis-Almás, Munkács, Beregszász;

- Marmarosi vármegye székhelye Sziget; járásai: Rahó, Ökörmező, Sugatag, Vissó, Tecső, Huszt, Sziget.²⁶

Az új felosztással szorosan összefüggött a vármegyei pénzügyigazgatóságok területi hatáskörének meghatározása is. A kassai közigazgatási kerületet e szempontból 1855-ben négy pénzügyigazgatási járásra osztották szét:

- a kassaira Abaúj-Torna, valamint Gömör vármegyék számára;

- az ungvárra, amely Zemplén és Ung vármegyék területén működött;

- az eperjesire Sáros és Szepes vármegyék területére vonatkozólag;

- és a munkácsira Bereg-Ugocsa és Marmaros vármegyék számára.

Az eperjesi és a munkácsi pénzügyigazgatóságok újak voltak, a szabályzat működésük első napjának 1855. április 30-át szabta meg.²⁷

1858. február 7-én egy, a vármegyék számára igen fontos változást hozott a törvény, amely a magyar jegyzőket is közvetlenül érintette. 1855. május 21-én ugyanis 94/1855. szám alatt megjelent a Birodalmi Törvénylapban a birodalmi közjegyzői rendszert bevezető császári nyílparancs, amelynek a hatásköre eredetileg csak

a birodalom osztrák részére terjedt ki.²⁸ 1858-ban viszont a 23. számú császári nyíltparancs többek között Magyarország területén is hatályos volt. Az erre vonatkozó 24. számú igazságügy-minisztériumi rendelet meghatározta a közjegyzői kerületeket.

Magyarország területén a vármegyei jegyzőkön kívül ún. „császári és királyi közjegyzők” hivatalait hozták létre. Ezek a közjegyzők a bíróságok székhelyein dolgoztak, mint bírósági hivatalnokok. Ennek megfelelően Abaúj-Torna vármegye térségében²⁹ például 24 közjegyzői hivatalt alapítottak.

Az ún. „Bach-rendszer” végén a birodalom magyar részében lassan bevezették az osztrák jogrend összes alapnormáját. Már a provizórium utolsó éveiben hatályba lépett Magyarországon az osztrák Polgári Törvénykönyv, a jobbágyok felszabadításáról szóló császári nyíltparancsokat 1857 és 1859 között módosították. Ugyanakkor az 50-es évek a birodalom hanyatlásának esztendei voltak. Kereskedelmi-, és ipari-válság következett be, a csendőrség tevékenysége több helyen ellenálláshoz vezetett.

1859-ben már biztossá vált, hogy az ország nem juthatott külföldi segítséghez, hacsak az uralkodó nem köszöni meg Bach miniszter fáradozását.³⁰ I. Ferenc József az 1859. augusztus 21-én kelt, a minisztert felmentő dekrétumában³¹ nyíltan kijelentette, hogy a birodalom további fejlődése ellenirányú lesz, hogy a közeljövőben várhatóak a decentralizáláshoz vezető első lépések.

A bécsi udvar politikája minél inkább a külföldi nagy birodalmakkal való megegyezésre irányult. Az Orosz Birodalommal (amely akkoriban a közép-európai stabilitás egyetlen biztosítójaként lépett fel) is igyekezett megállapodni. 1860. októberében az osztrák kormány Varsóban a szövetségeseivel tartandó tárgyalásokra készült. Az utazás előtt 1860. október 20-án a császár a belpolitikai helyzet biztosítása érdekében kiadta nyílt parancsát,³² valamint a híres „császári diplomát” a Monarchia belső államjogi viszonyainak szabályozására, az ún. Októberi diplomáját.

Az uralkodó ezennel teljes mértékben lemondott az abszolutizmus bevezetésének, és a vele kapcsolatos centralizálás szándékáról. Az új belpolitikai berendezés alap gondolatai:

– alkotmányosság elveit, – amelyek törvénybeiktatása után a Bach korszak utáni birodalom az alkotmány elfogadtatásán, valamint kivétel nélküli betartásán alapul majd – legfőbb törvényként fogja tisztelni még az uralkodó is;

– a birodalom federalizálását – a birodalom ezentúl nem unitáris állam lesz, a közélet demokratizálása érdekében (amely a kisebbségi viszályokat visszaszorítja) a magyar forradalom és szabadságharc idejében javasolt államforma is engedélyezett lesz.³³

A birodalom alapszabályává az Októberi diploma az 1713-as Pragmatica sanctiót ismeri el. Magyarországra III. cikkelye vonatkozik, amely ezennel visszanyerte addigi jogosultságait. Az ígért birodalmi alkotmány kidolgozása 1861. február 26-án Schmerling alkotmányaként ismert császári nyíltparancs publikálásával teljesült.

Az Októberi diploma szabályai lehetőséget adtak a nemzetiségi mozgalmak aktivizálására. Csak azokról a szlovák nemzet aktivitásairól szólunk, melyek közvetlenül a Bach korszak után a közigazgatás reformját követelték. Ezek közül az első 1861. június 6–7. között Liptó Szent Mártonban³⁴ „Szlovák Nemzet Memorandum” cím alatt született. Szerzője Štefan Marko Daxner.³⁵

A program eleinte kizárólag a nemzet érdekeire ügyelt, közigazgatási reformelképzelést nem tartalmazott. Erre csak akkor került sor, mikor hirtelen felbukkant a szlovákok lakta terület elnevezésének kérdése. A szerző maga bizonytalan volt, több lehetőséget kínált, kerületről, districtről, vidékről, tájékról beszélt. Végső döntés alapján a szlovákok lakta Magyar területet Felsőmagyarországi Szlovák Vidéknek³⁶ nevezték el. Daxner memoranduma épp ezen a meghatározáson bukkott meg, hiszen annak ellenére, hogy elszakadási követelményei a szlovák mozgalomnak akkoriban még nem voltak, az elnevezés maga hasonló benyomást keltett Tisza Kálmánban. A tervet véglegesen Eötvös József utasította vissza.³⁷

Az országgyűlési elutasítás arra kényszerítette a szlovák intelligenciát, hogy a bécsi udvar elé terjessze követeléseit. Bécsben 1861. december 12-én egy nyolctagú Štefan Moyzes vezette bizottság átadta az uralkodónak az ún. Bécsi Memorandumot.³⁸ Ez már részletesebb dokumentum, mely szintén a Felsőmagyarországi Szlovák Vidék alakítását követelte a nép évszázadokon át lakta területeken. A Vidék hivatalos nyelveként a szlovák nyelvet határozza meg. Saját nemzeti gyűlése, közigazgatási szervei, első és másodfokú bíróságai lesznek.

A Vidék közigazgatása a magyar közigazgatási egységekre épített. A következő magyar vármegyék lennének a közigazgatási egységei: Trencsén, Árva, Turóc, Liptó, Zólyom, Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Szepes, Sáros, Torna, Abaúj. Zemplén vármegye területe nem tartozott ide. A megalakulandó területet 16 járásra osztanák szét. A járások a magyar vármegyék korábbi feladatait teljesítenék.

Legfőbb szerve a 90 tagú nemzeti gyűlés lenne, ezekből 30 tagja az egyház, valamint a Vidék hivatalnokai köréből kerülne ki; 60 pedig választott képviselő lenne. A választás során 30.000 lakos egy képviselőt választana. A gyűlés székhelye Besztercebánya lenne.

A gyűlés évente egyszer ülésezne, hatáskörébe nemzeti ügyek intézése tartozna, de új törvényeket is alkothatna és megtartaná a magyar nemesi vármegyék vis inertiae jogát is. Hatáskörén kívül csak az uralkodó jóváhagyásával dönthetett. A gyűlés végrehajtó szerve az elnökből és négy tagból álló állandó bizottság lenne. Az állandó bizottság tagjait maga a gyűlés választaná. A Vidék politikai hivatalnokait az uralkodó nevezné ki. A gyűlés elnökét négy császár által kijelölt pályázó közül maga a testület választaná.

A járások élén járásfőnökök állnának. A bíróságokat illetően a tervezet elsőfokú bírósággént a községi bíróságot ismeri el, mely a kihágásokról, valamint az apróbb értékű vitákról döntőképes lesz. A többi bírósági

per a járasi bíróság elé tartozna. Fellebbezési bíróság pedig a Vidéki Főbíróság lenne.³⁹

Hasonló követelés a bécsi udvar szemében 1861-ben már alkotmányellenesnek tűnt, ezért nem fogadták el. Magyarország közigazgatását ismét korlátozta, hogy a

vármegyék önállóságát a bécsi udvarnak, valamint a helytartónak rendelték alá, szigorú alárendeltségbe. A vármegyei közgyűlések nem működtek. A kívánt közigazgatási reform csak az osztrák–magyar kibékülés után volt várható.

Jegyzetek

- ¹ JUDr. Erik Štenpien, PhD., A Kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem Jogtörténeti Tanszékének egyetemi adjunktusa, postacím: UPJŠ- Právnická fakulta, Katedra dejín štátu a práva, 04011 Košice, e-mail: stenpien@pravo.upjs.sk
- ² Az ún. silvesteri császári nyílparancsokkal.
- ³ Németül ún. „Verwirkungstheorie.”
- ⁴ Részletesebben I. Hellbling, E. C.: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, (Wien 1956, 254. p.)
- ⁵ A Kassai Állami Levéltárban nem találtuk a kinevező levelét, viszont nagyobb számban maradtak fenn olyan dokumentumok, melyek Péchy hivatalos tevékenységét igazolják. Ilyen pl. Olasz János megyei elnök kinevezése, mely 1849. június 30-án történt. L. Ministerstvo vnútra – Štátny archív v Košiciach (Belügyminisztérium – Állami Levéltár Kassai Küldöttsége), „Abovská župa 1498–1850 – správne písomnosti” (Abaúj megye közigazgatási iratai) – továbbiakban „ŠA AŽ I.” című fond, 454. db., 11.
- ⁶ L. Ministerstvo „vnútra – Štátny archív v Košiciach (Belügyminisztérium – Állami Levéltár Kassai Küldöttsége), Turnianska župa 1569–1850” (Torna vármegye 156 –1850 között), továbbiakban „ŠA TŽ I.” című fondot, 326. db., 55.
- ⁷ L. Klabouch, J.: Die Gemeindegeldverwaltung in Österreich 1848 – 1918, (München–Wien 1968, 125. p.)
- ⁸ L. uo.
- ⁹ L. 434/1849 sz. rendeletének III. bekezdését. In: Reichsgesetzblatt 1849, (Wien 1850, 792–807. pp.)
- ¹⁰ L. 434/1849 sz. rendeletének IX. bekezdését.
- ¹¹ Melyek gyakorlatilag megegyeztek a korábbi vármegyékkel: azt is mondhatjuk, hogy a kormányzókerület lett a vármegye akkori elnevezése.
- ¹² L. Mezey, B.: A magyar állam- és jogtörténet forrásai. (Bp., 1998, 299. p.)
- ¹³ Kisebb–nagyobb változásokkal el is fogadtatott.
- ¹⁴ Ehhez l. ŠA AŽ I., 450. db., 330.
- ¹⁵ Pl. a tervezett Rozgonyi járásban szlovák többség lakott volna, míg a Gönczi járás csakis magyar lakosokat tömörített volna össze.
- ¹⁶ L. ŠA AŽ I., 463. db., 6478. A füzet rendkívül vastag, egyértelműen a germán pontosság szüleménye.
- ¹⁷ A neoabszolútizmus törvénykezéséhez l. pl. Pardányi, M.: Az abszolútizmus kori jogszolgáltatási szervezetről, Levéltári Híradó 1954, IV.; Berzeviczy, A.: Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849–1865, (Bp., 1922–1926, 250. p.); Sashegyi, O.: A neoabszolútizmus rendszer 1849–1867, In: A magyarországi polgári államrendszerek, (Bp., 1981, 152. p.); Stipta, I.: Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918 (A magyar törvénykezési jog története 1918-ig), (Kassa 2004, 110. p.)
- ¹⁸ L. 346/1850 sz. Belügyminiszteri rendelet III. cikkelye, In: Reichsgesetzblatt 1850, II. Band, (Wien 1850, 1573. p.)
- ¹⁹ A Jász-Kun vármegyében az előljárót a rendelet „Jászok és Kunok kapitányának” nevezte.
- ²⁰ A rendelet zárójelben tudatta, hogy a megyei főnök személyében valójában a megye ispánját tiszteletjük.
- ²¹ L. Hellbling, E. C.: i. m., 354. p.
- ²² L. pl. ŠA TŽ I., 329. db., 587.
- ²³ A német „Landbezirk” kifejezést elég nehéz úgy lefordítani, hogy a különbség egyértelmű legyen. Ilyenfajta járásnak is szolgabíró volt a legfőbb hivatalnok, valószínűleg viszont a vármegyétől önállóbb volt.
- ²⁴ Német „Stadtbezirk”-nek nevezi, ami arra utal, hogy a város a vármegyének volt alárendelve, elveszítette korábbi autonóm jogait.
- ²⁵ Az egykori Kassai kormányzókerület utóda. A kormányzókerület 1853. május 1-én szűnt meg.
- ²⁶ Részletesebben l. az 80/1854 sz. Belügy-, Igazságügy-, és Pénzügyminisztérium közös rendelete, In: Reichsgesetzblatt 1854, (Wien 1854, 301–319. p.)
- ²⁷ L. a 64/1855 sz. Pénzügyminisztériumi rendeletet, In: Reichsgesetzblatt 1855, (Wien 1855, 405. p.) Eléggé szűkszavú szabállyal van dolgunk.
- ²⁸ Részletesebben l. Brázda, J.–Bébr, R.–Šimek, P.: Notáoství, jeho vývoj, organizace a pravomoc (Jegyzők, történetük szervezésük, hatáskörük), (Prága 1976, 215. p.)
- ²⁹ Főbírósága már 1850-től Eperjesen székelt.
- ³⁰ A birodalom sújos vereségeket szenvedett az olasz nemzeti hadsereggel folytató harcokban. Ezért már 1859. július 15.-ikén az uralkodó kijelenti elhatározását „.....Osztrák birodalom jólétét.....a törvényhozásban valamint az igazgatásban bekövetkező megfelelő javítások által mindenkorra bevezetni.”
- ³¹ Kempen belügyminiszter visszahívása is ekkor történt.
- ³² Melyben megindokolta az addig gyakorolt abszolútista kormányzás szükségét.
- ³³ L. Rieger, B.: Ústavní díjiny Rakouska (Ausztria alkotmányos története), (Prága 1903, 452. p.) Szintén l. Stolz, O.: Grundriss der österreichischen Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte. (Innsbruck–Wien 1951, 350. p.)
- ³⁴ A dokumentumot a Szlovák Nemzeti Gyűlés fogadta el, mely Ján Francisci elnöklelte alatt a nemzet híveit tömörítette.
- ³⁵ Közélebb l. Mosný, P.: Mířníky štátoprávnej histórie Slovákov (A Szlovákok alkotmányos történelmének alapjai, In: Acta Iuridica Cassoviensia, (Kassa 1994, 9. p.)
- ³⁶ A fogalom nem egyenlő a „Felvidék” fogalmával, mely területi szempontból Felső Magyarország másik elnevezése. A Felsőmagyarországi Szlovák Vidék a szlovákok lakta területet jelenti. Az idézett memorandumnak nem volt területelszakítási szándéka, a szlovák nemzetiséget a magyar politikai nemzeten belül ismerte el.
- ³⁷ L. Karpat, J.: Právne dejiny Uhorska ako mnohonárodnostného štátu a Slovensko (Magyarország mint multinacionális állam jogi története), In: Historický časopis, XXI. évf., 36. sz., (Prága 1973, 68. p.)
- ³⁸ Mely a Szent Mártoni Memorandummal szemben egy ún. „Felsőmagyarországi Szlovák Vidék Privilegiumlevél”-nek nevezett dokumentummal bővült. A dokumentum részletesebb elemzéséhez l. Mosný, P.: K historickoprávny m východiskám súčasnej slovenskej štátnosti (A mai szlovák államiság jogtörténelmi kiindulópontjai), In: Teoretické a legislatívne otázky práva II., (Kassa 2003, 25. p.)
- ³⁹ L. Polla, B.: Slovenské politické snahy v rokoch 1859–1861 (Szlovák politikai törekvések 1859–1861 között), In: Historické štúdie, XI. évf., 15. sz., (Pozsony 1968, 152. p.)

Felhasznált irodalom

Brázda, J.–Bébr, R.–Šimek, P.: Notáoství, jeho vývoj, organizace a pravomoc (Jegyzők, történetük szervezésük, hatáskörük), (Prága 1976).

Hellbling, E. C.: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, (Wien 1956).

Karpat, J.: Právne dejiny Uhorska ako mnohonárodnostného štátu a Slovensko (Magyarország mint multinacionális állam jogi története), In: Historický časopis, XXI. évf., 36. sz., (Prága 1973).

Klabouch, J.: Die Gemeindegeldverwaltung in Österreich 1848 – 1918, (München–Wien 1968).

Mezey, B.: A magyar állam- és jogtörténet forrásai, (Bp., 1998).
 Mosný, P.: K historickoprávnym východiskám súčasnej slovenskej štátnosti (A mai szlovák államiség jogtörténelmi kiindulópontjai), In: Teoretické a legislatívne otázky práva II., (Kassa 2003).

Mosný, P.: Mýtiky štátoprávnej histórie Slovákov (A Szlovákok alkotmányos történelmének alapjai), In: Acta Iuridica Cassoviensia, (Kassa 1994).

Pardányi, M.: Az abszolutizmus kori jogszolgáltatási szervezetről, Levéltári Híradó 1954, IV.

Reichsgesetzblatt 1849, (Wien 1850).

Levéltári fondok

Ministerstvo vnútra – Štátny archív v Košiciach (Belügyminisztérium – Állami Levéltár Kassai Küldöttsége), „Abovská upa 1498 – 1850 – správne písomnosti” (Abaúj megye közigazgatási iratai).

Reichsgesetzblatt 1850, II. Band, (Wien 1850).

Reichsgesetzblatt 1854, (Wien 1854).

Reichsgesetzblatt 1855, (Wien 1855).

Rieger, B.: Ústavní dijiny Rakouska (Ausztia alkotmányos története), (Prága 1903).

Sashegyi, O.: A neoabszolutizmus rendszer 1849–1867, In: A magyarországi polgári államrendszerek, (Bp., 1981).

Sipta, I.: Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918 (A magyar törvénykezési jog története 1918-ig), (Kassa 2004).

Stolz, O.: Grundriss der österreichischen Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, (Innsbruck–Wien 1951).

Ministerstvo vnútra – Štátny archív v Košiciach (Belügyminisztérium – Állami Levéltár Kassai Küldöttsége), „Turnianska upa 1569 – 1850” (Torna vármegye 1569 – 1850 között).

Nem vállalkozhatunk az állampolgársági jogi szabályozás fejlődésmenetének részletes bemutatására, csupán fontosabb állomásaira utalhatunk. Két fő tendencia mutatható ki: a rendi állampolgársági jogfelfogás stádiuma és a polgári korszak állampolgársági doktrínája. A magyar államalapítástól egészen a polgári korig (1848., 1867.) az állampolgársági jog megfogalmazása tulajdonképpen nem a mai állampolgársági jog tartalma szerint rögzítődött. Igaz, már Szt. István király törvényeiben (német mintára megfogalmazott ún. királytükreiben) megjelenik az „idegenek” és a „hazaiak” fogalma, azáltal, hogy e törvényekben kifejezetten toleráns viszonyt hirdet meg a törvényhozó, a „hazaiakat” az idegenek iránti szíves vendéglátásra hívja fel, hogy azok nálunk akár jobban is érezzék magukat, mint eredeti hazájukban. Ugyanakkor az „idegeneket” is arra inti, hogy tiszteljék a hazai törvényeket.

Werbőczy Tripartitumában (1517) marad a rendi társadalomban jellemző állampolgársági felfogás, hiszen a nemzethez, a „sui juris” személyekhez csupán a nemesség tartozik. A rendi társadalom hierarchikus, szubordinatív jogfelfogású társadalom, jellemző rá a *privilegiumok* rendszere, mely főnemesség, a köznemesség, az egyháziak és a polgárság kapcsolatrendszerében fogalmazódik meg.¹ Tulajdonképpen a „nemzethez”, azaz teljes jogú állampolgári státusszal rendelkezők körébe csak a (fő)nemesség tagjai voltak besorolva. Werbőczy ugyan a „teljes jogúakat” pótolni kívánja a köznemességgel (una et aedemque nobilis). Werbőczy Tripartitumához fűződik a szentkorona tan², mely az absztrakt értelemben vett magyar koronához való „állampolgársági” tartozást is jelentette.

Az 1848-as polgári forradalom meghirdeti a törvény előtti állampolgári *jogegyenlőséget*, ami azt is jelentette, hogy „nemzet” fogalma, azaz a teljes állampolgári jogok gyakorlása kiterjedt a polgárságra és az addig függőségben levő földműves társadalomra is. Az 1848-as törvényhozás ugyanis meghirdeti mindenki számára a törvény előtti jogegyenlőséget, a szabad

Szalma József:

Az állampolgársági jogosultság jogi szabályozásának fejlődésmenete a magyar jogban

tulajdonszerzést, a vállalkozási szabadságot, a jobbagység függőségének megszüntetését, az egyenlő és szabad választási jogot.

Az *első magyar állampolgársági törvény* meghozatalára azonban csak a kiegyezés (1867) után kerül sor, 1879-ben. E törvény mai szempontból is modernnek tekinthető, hiszen, többek között, anticipáló módon, elismeri a kettős, sőt többes állampolgárságot.

Az *első magyar írásos, chartális alkotmány* (1949:XX. tv.), mely egyébként eltér a magyar történelmi alkotmányozás hagyományától, de ugyanakkor annak szellemétől is, habár ünnepélyesen deklarálja az állampolgári jogokat, beleértve a gazdasági, szociális és kulturális jogokat. Ezek azonban nem mindenkit illettek meg, csupán a „dolgozókat” miközben nem nyert meghatározást, kik a dolgozók. Az alkotmány nem deklarálja a tulajdonhoz való jogot, csupán „a munkával szerzett” tulajdoni jogot ismerte el. Az egyenlőséget is csupán a munkások és a parasztok számára ismerte el. Nem említette a lakosság jelentős részét kitevő egyéb foglalkozásúakat, nem szólván a „dolgozó nép ellenségeiről”, akiket többek között, az alkotmány kirekesztett a választói jogosultak köréből. Az „egyenlőség” jelszava alatt emberi jogokat sértő intézkedéseket tettek, mint vagyonelkobzások, kitelepítések.³ A központi elosztási, újraelosztási rendszer az „egyenlősít”, gyakorlatilag az egyenlőtlen-

get szolgálta. Komoly akadályokba ütközött a lelkiismereti szabadság, a szólás- és sajtószabadság, a gyülekezési jog gyakorlása. A totális diktatúra felszámolt minden nem az állam által alapított egyesületet, társadalmi szervezetet.⁴ Hogy az alapvető állampolgári és emberi jogok akkori állapotára nézve még ezzel nem derítettünk teljes fényt, hozzá kell fűzni, meg kell említeni, a mozgásszabadságot korlátozó intézkedéseket. Ezek közé tartozott közvetett módon az is, hogy a magyar állampolgárok egészen 1954-ig⁵ nem rendelkeztek még személyi igazolvánnyal sem.

A magyar állampolgárságról szóló 1948. évi LX. és az 1955. évi V. tv. lehetőséget adott arra, hogy magyar állampolgárságot szerezzen az, akinek felmenője magyar állampolgár volt, ha a kérelem időpontjában Magyarországon lakott, vagy itt kívánt letelepedni. Ennek megfelelően, adott kivételes esetkörben tényleges otttartózkodás nélkül megszerzhető volt a magyar állampolgárság. Ugyanakkor ezek a törvények számos Magyarország „szűkebb területén” korábban lakó személyek, továbbá határon túli magyarok számára megvonták az állampolgársági jogot.⁶

A hatályban levő többször módosított 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról (kihirdetve 1949. VIII. 20-án)⁷ 6. paragrafusának (3) bekezdésében foglaltak szerint „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatok ápolását.”⁸ A hatályos Alkotmány 7. paragrafusának (1) bekezdése szerint pedig „A MK jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját.”⁹ Az Alkotmány III. fejezetének 30/A. paragrafusa (1) bekezdés 1) albekezdésében foglaltak szerint „a Magyar Köztársaság elnöke” (többek között) „dönt az állampolgársági ügyekben.”¹⁰

A a magyar állampolgárságról¹¹ szóló 1993: IV. tv. 1. paragrafusának (1) bekezdése tartalmazza a *diszkriminációtílalmat*, olyan értelemben, hogy a magyar állampolgárok között az állampolgárság keletkezésének, illetőleg megszerzésének jogcíme alapján különbséget tenni nem lehet. A (2) bekezdés szerint pedig „senkit sem lehet állampolgárságától, illetve állampolgársága megváltoztatása jogától önkényesen megfosztani”. A (3) bekezdés szerint a törvény – a *személy akaratszabadságának* tiszteletben tartása – mellett elősegíti a *család állampolgárságának egységét*, elősegíti a *hontalanság eseteinek csökkentését*, – biztosítja a *személyi adatok védelmét*. Ugyanakkor a törvénynek *nincs visszaható hatálya, a törvény elvben deklarálja a jövőbeni érvényt*: A (4) bekezdés szerint „a magyar állampolgárságra azok a jogszabályok az irányadók, amelyek az állampolgárságra ható tények vagy események bekövetkezésekor hatályban voltak”. *Kik a magyar állampolgárok?* A tv. 2. paragrafusának (1) bekezdése szerint magyar állampolgár az, aki e törvény hatályba lépésekor magyar állampolgár, továbbá az, aki e törvény erejénél fogva magyar állampolgárrá válik, vagy

e törvény alapján magyar állampolgárságot szerez. Ezzel a rendelkezéssel a törvény kifejezi a visszaható hatály iránti fenntartását.

A törvény az állampolgárság megszerzésének *négy jogcímét* irányozza elő: 1. a magyar állampolgárságú szülőktől való származás, 2. honosítás, 3. visszahonosítás, 4. nyilatkozattételen alapuló állampolgárság megszerzésének módozatát.

Az első jogcím a Magyarország területén születés elve és *magyar állampolgárságú szülőktől való származás elve*, melyet a törvény 3. paragrafusának (1) bekezdése irányoz elő. A tv. 3 paragrafusának (1) bekezdése szerint „születésénél fogva magyar állampolgárrá válik a magyar állampolgár gyermeke”. Mivel a törvénynek az 1. paragrafus (4) bekezdésében foglaltak szerint nincs visszaható hatálya, így a jelenlegi jogalkalmazás szerint, csupán a törvény hatálybalépésének idején magyar állampolgársággal rendelkező szülőktől való származás alapján szerzi meg a gyermek születésénél fogva magyar állampolgárságát, függetlenül attól, hol született, Magyarországon területén belül, vagy külföldön. A törvény 3. paragrafusának (2) bekezdése értelmében, a nem magyar állampolgár szülő gyermekeinek magyar állampolgársága a születés napjára visszaható hatállyal keletkezik, ha a másik szülője – teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat, utólagos házasságkötés, továbbá az apaság vagy anyaság bírói megállapítása alapján – magyar állampolgár. Másszóval, ha a gyermek egyik szülője magyar állampolgár, a másik nem, a gyermek magyar állampolgárságát megszerzi születéséről kedődő hatállyal, a szülők házasságkötésének, vagy ennek hiányában apaság vagy anyaság bírói megállapítása, vagy bíróság előtt megtett elismerő nyilatkozat alapján. A területen születés elvét alkalmazza a 3. paragrafus (3) a) bekezdése: *hontalan, de Magyarországon lakóhellyel rendelkező szülőktől származó, Magyarországon született gyermeket* magyar állampolgárnak kell tekinteni. Erre az esetre a törvény *vélelmezi* a magyar állampolgárságot, de e vélelem *megdönthető*, azaz a törvény megengedi az ellenkező bizonyítását. A 3. paragrafus (3) b) bekezdése szerint ugyanez a jogi helyzet az ismeretlen szülőktől származó, Magyarországon talált gyermekkel is.

A második jogcím a *honosítás*. Míg a magyar állampolgárságú szülőktől való származás és területen születés automatikus, ex lege jogalap a magyar állampolgárság megszerzéséhez, addig a honosítás nem az, külön, az érdekelt és érintett kérelmére történik, amennyiben a kérelmező eleget tesz a törvényben megszabott feltételeknek /4. paragrafus (1)-(7) bekezdések, 4/A paragrafus/. Megjegyzendő, hogy a honosítási jogcím törvényben taxatív felsorolt feltételek jogi természetét illető normatív elemzése azt mutatja, hogy a feltételek megléte egymagában nem szavatolja az állampolgárság megszerzését, tehát nem mondható hogy tényszerű és maradéktalan teljesítésük alanyi jogon teszi lehetővé a magyar állampolgárság megszerzését. A törvényi feltételek megléte diszkrecionális megítélés tárgyait képezik, s ily módon az állampolgár-

sági eljárásban, mint különleges államigazgatási eljárásban hozott jogerős határozat, akár elutasító, akár elfogadó, nem lehet a hatályos rendeletek értelmében közigazgatási perben történő felülvizsgálat tárgya.

A törvény megkülönbözteti az ún. *általános* állampolgársági feltételeket, a különleges, vagy *kedvezményes* honosításra alkalmas feltételektől. A törvény általános, nem kedvezményes feltételei közé tartozik a *nyolc évig* tartó, folyamatos területen tartózkodás követelménye /4. paragrafus (1) bekezdés/, természetesen a többi feltétel mellett (megélhetési feltétel, lakóhely biztosítása Magyarországon, a kérelmező büntetlen előéletű a magyar jog szerint, honosítása a Magyar Köztársaság érdekeit nem sérti, valamint igazolása van arról, hogy alkotmányos alapisméretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett, vagy ez alól a törvény alapján mentesült). A kedvezményes honosításnak több különböző esete van, melyek egy, három és öt éves folyamatos magyarországi tartózkodást követelnek meg. Így kedvezményesen honosítható az a nem magyar állampolgár, aki kérelme előterjesztését megelőzően legalább *három évig* folyamatosan Magyarországon lakott, feltéve hogy Magyarországon van lakóhelye, megélhetése, honosítása a MK érdekeit nem sérti és alkotmányos alapisméretekből magyarul vizsgát tett. /4. paragrafus (2) bekezdés/. Kedvezményesen honosítható a törvény szerint az a nem magyar állampolgár is, aki magyar állampolgárral legalább *három éves* házasságban él, vagy házassága a házastárs halálával szűnt meg; akinek *kiskorú gyermeke magyar állampolgár*, magyar állampolgár *fogadta örökbe*, vagy magyar hatóság *menekültként* elismerte. /4. paragrafus (2) bekezdés, a)-d) albekezdések/. Kedvezményesen honosítható a nem magyar állampolgár aki lakhatási, megélhetési, stb. feltételek mellett magát *magyar nemzetiségűnek* vallja, aki a kérelem előterjesztésekor legalább *egy évet* folyamatosan tartózkodott Magyarország területén. A törvény 4. paragrafusának (4) bekezdése kedvezményesnek nevezi annak a nem magyar állampolgárnak a honosítását, akinek a kérelem benyújtását megelőzően legalább *öt éven át* folyamatosan Magyarországon volt a lakóhelye, amennyiben a törvény 4. paragrafus (1) bekezdése b)-e) pontjában megszabott feltételek fennállnak és amennyiben a kérelmező (a) az ország területén született, (b) kiskorúsága idején létesített magyarországi lakóhelyet, (c) hontalan.

A törvény 4. paragrafusának (7) bekezdése értelmében „A köztársasági elnök a belügyminiszter javaslatára a magyarországi lakóhely és megélhetés meglétének igazolása, valamint az alkotmányos alapisméreti vizsga letételének a követelménye alól felmentést adhat, ha a kérelmező honosításához a Magyar Köztársaság-nak fontos érdeke fűződik”.

A harmadik jogcím a *visszahonosítás*, amely kérelem alapján történik és a megélhetés, lakás, munkahely feltételével valósul meg, abban az esetben, ha a kérelmező Magyarországon lakó személynek korábbi magyar állampolgársága megszűnt (5 paragrafus).

Végül a negyedik jogcím a *nyilatkozat*, mely szerint honosítható az a külföldi állampolgárságú személy, aki a Magyar Köztársaság Elnökéhez címzett írásbeli nyilatkozatával – a nyilatkozattétel napjától – megszerezheti a magyar állampolgárságot, feltéve, hogy állampolgárságától az 1947. évi X. törvény, az 1948. évi XXVI. törvény, a magyar állampolgárságról szóló 1948. évi LX. törvény, illetve az állampolgárságról szóló 1957. évi V. törvény alapján fosztották meg *külföldön tartózkodása idején*. Ide tartoznak azok a személyek is, akik a Magyar Köztársaság Kormányának 7970/1946. ME Rendelete, a 10515/1947. Kormányrendelet, a 12200/1942 Korm. rendelet alapján vesztették el állampolgárságukat, valamint azok akiknek állampolgársága 1947. szeptember 15. és 1990. május 2. napja között *elbocsátással* szűnt meg feltéve, hogy a nyilatkozó a magyar állampolgárság megszűnését követően nem folytatott a Magyar Köztársaság nemzetbiztonsági érdekeit sértő tevékenységet. Ide tartoznak azok a személyek is akik *az ország területén születtek és születésükkel nem szerezték meg szüleik külföldi állampolgárságát, a szülők állampolgárságára irányadó jog alapján*, feltéve, hogy születése napján magyarországi lakóhellyel rendelkezett (5/A paragrafus).

A 10. paragrafus értelmében a magyar állampolgárság *igazolása* érvényes személyi igazolvánnyal, érvényes magyar *útlevéllel*, vagy *állampolgársági bizonyítvánnyal* igazolható.

A 13-17. paragrafusok részletesen szabályozzák az *állampolgárság megszerzésére irányuló eljárást*. A nyilatkozatot és a kérelmet magyar nyelven, az e célra rendszeresített *nyomtatványon*, *személyesen* kell benyújtani a kérelmező lakóhely szerinti illetékes települési – fővárosban kerületi – *önkormányzat polgármesteri hivatala anyakönyv vezetőjéhez*, a külföldön élő kérelmező esetében az illetékes *magyar konzuli tisztviselőhöz*. A kérelmet az anyakönyvvezető 8 napon belül, a konzul az átvételtől számított első diplomáciai postával köteles felterjeszteni a *belügyminiszterhez*. A 14. paragrafus (1) bekezdése értelmében az állampolgársági *kérelemnek* tartalmaznia kell az *érintett személy adatait* (név, lakcím, születési, házasságkötési adatai), felmenői személyi adatait, valamint az állampolgárságára, külföldre távozásának időpontjára vonatkozó adatait. A 14. paragrafus (4) bekezdése értelmében *idegen nyelvű okiratot hiteles magyar nyelvű fordítással* ellátva kell a kérelemhez csatolni.

A törvény 16. paragrafusának (1) bekezdése szerint a honosítási okiratot a belügyminiszter beküldi a *kérelmező lakóhelye szerint illetékes polgármesternek*, a 4. paragrafus (6) és (7) bekezdése alapján honosított esetben a polgármesternek vagy a konzuli képviselőnek. A 16. paragrafus (2) bekezdése szerint az állampolgársági *esküt* vagy a *fogadalmat* a letételéhez szóló felhívás kézbesítésétől számított 2 hónapon belül kell letenni.

A belügyminiszter (17. paragrafus (2) bekezdés) a magyar állampolgárság honosítással illetőleg visszahonosítással történő megszerzésére történő kérelemre a 6. paragrafus (1) bekezdésében foglalt előter-

jesztést 21 hónapon belül nyújtja be a köztársasági elnöknek.

Megítélésünk szerint a törvény még az úgynevezett kedvezményes állampolgárságra irányuló rendelkezéseiben is túl szigorú, restriktív. Mind az általános, mind a speciális esetekben a törvény megköveteli a hosszabb vagy rövidebb ideig tartó területen tartózkodás feltételét. A szerves kapcsolat fogalmának gyakorlati alkalmazása azt mutatja, hogy túlhangsúlyozott a területen tartózkodás, szemben a nyelvi, kulturális kötődés jelentőségével. Határon túli magyar kérelem esetén a folyamatos területen tartózkodás feltétele inkább vezet az elvándorláshoz, mint a kívánt otthon maradáshoz. A területen tartózkodás helyett a nyelvi és kulturális hovatartozás, azaz az átköltözés, áttelepülés nélküli állampolgárság megadása helyesebb út lenne, hiszen értelemszerűen kötődik az otthonmaradáshoz és nem az áttelepüléshez. Az újabb gyakorlat azt mutatja, hogy határon túli külföldiek akik nem magyarok, gyakran és előfordulóan könnyebben jutnak magyar állampolgársághoz, mint határon kívüli magyarok. Vannak nézetek, amelyek arról szólnak, hogy az állampolgárság megadása a határon túli magyaroknak túl nagy költségvetési teher lenne, tekintettel a társadalom-, nyugdíj- és egészségbiztosításra. Ez azonban nem valóságos, hiszen a határon túli magyarok, már „otthon” ezen biztosításokat megszerzték. Ugyanakkor e téren Magyarországnak minden szomszédos állammal (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia-Montenegro, Horvátország) van hatályban levő egyezménye, melyek a kölcsönösség elvén alapulnak. A könnyített áttelepülés nélküli állampolgárság ellenzői azt kifogásolják, hogy a határon túliak méltánytalanul jutnak „kettős” választói joghoz. Ha érvényben maradnának a hatályos magyar állampolgársági törvény azon jogszabálya, mely szerint csak a Magyarországon állandó lakhellyel rendelkező személyek jogosultak gyakorolni választói jogukat, akkor a határon túli magyarok javára történő, a könnyített, áttelepülés nélküli állampolgárság megadása esetén, nem volna választói joga. Van olyan helyeselhető nézet is (Martonyi János nemzetközi jogász professzor álláspontja), mely szerint, teljes állampolgárság esetén nem kell tartani a határon túli magyarok „egypártiságától”, hiszen ott is élnek (élhetnek) különböző nézetűek. Végül is, teljes állampolgárság megadása esetén alkalmazható a módosítandó magyar törvényben a konzumált jogok és kötelezettségek doktrínája: aki már országában (Szerbiában, Szlovákiában, Romániában, Horvátországban, Szlovéniában) gyakorolta választói jogát, helyi önkormányzati és országos szinten, (esetleges) magyar állampolgársága fennforgása esetén akár a jelenleg hatályos magyar törvény megoldásával összhangban, bejelentett magyar tartózkodási helyén csupán a helyi önkormányzati választásokon vehetne részt, országos parlamenti választásokon már nem.

A Schengeni Egyezmény alkalmazása, amely országok iránti vízumkényszer révén, az Ukrajnai (kárpatal-

jai) és Vajdasági (délvidéki) magyarok iránt is vízumkényszer vezet be, indokolatlan. Ez ugyanis ellentétben áll az Európai Kisebbségvédelmi Egyezményrel, mely az érintett országokat kötelezi a kisebbségek akadálytalan, határon átfelölő kulturális, tudományos, gazdasági, személyi, családi, stb. anyaországi kapcsolataikat. (Ennek az egyezménynek Magyarország is részese.¹²) A Schengeni elvhez képest, melyet Magyarország a két jelzett ország egésze, tehát magyar kisebbségei iránt is alkalmaz, az európai kisebbségvédelmi egyezmény nézetiünk szerint *lex speciális, amely derogálja a schengeni korlátozást, mégpedig a kisebbség javára*. Ugyanakkor Magyarország teljes jogú EU társulása során (tudunkkal és helyesen) nem írta alá a Schengeni Egyezményt, így a vajdasági és kárpátaljai magyarok iránt is bevezetett vízumkorlátozás minősítése nem tekinthető schengeninek, azazhogy a bevezetett vízum nem Schengeni, hanem magyar vízum, amelynek legalábbis a nevezett magyar kisebbségek felé nincs nemzetközi jogi alapja. Sokan úgy gondolják, hogy az említett határon túli magyaroknak a magyar vízumteher nem is olyan nagy teher, hiszen ingyenes. Számolni kell azzal, hogy ez mégis valakinek anyagi teher, hiszen munkahelyi kimaradással jár, ha valaki személyesen kívánja kérelmét benyújtani adott magyar konzulátuson, évente meg kell újítani (ígért ötéves helyett csupán egyévest adnak ki). Ugyanakkor lélektani hatása is kedvezőtlen. Gyakorta hosszú sorokban kell (kellett) várakozni. Sokszor fordult elő, hogy szülők, nagyszülők családlátogatása – gyermekek, unokák, rokonok, olyan gyermekek látogatása akiket elűztek szülőföldjükről a délszláv háborúk, gyógykezelésre szorulóok átjövetele – olyan esetben, amikor csak magyarországi intézményben adott lehetőség a kezelésre, nem valósulhatott meg idejében, stb. A magyar kisebbség egyéneinek nem kis száma, de gondolom, közössége is, a Vajdaságban úgy élte meg e vízumkorlátozást, hogy ezt nem érdemelte meg. Sokan sértőnek, méltánytalanak érezték a vízum bevezetését. Gondolom, hogy így volt, így lehetett ez Kárpátalján is, a kárpátaljai magyarokkal. Az otthonmaradást ugyanis nem lehet korlátozó intézkedésekkel ösztönözni. Ez ellenkező hatást vált ki. A könnyített magyar állampolgárság, mely nem követelné meg a hosszabb-rövidebb ideig való magyarországi tartózkodást, segítené az otthonmaradást. A jelenlegi törvényi megoldás, mely megköveteli a Magyarországon való, a gyakorlatban nagyon sokszor sokkal több évig tartó tartózkodást, ha másként nem valósíthatják meg kívánt magyar állampolgárságukat, végül is *át kell költözzenek*. Többet el lehet érni a kedvezményes, kettős, áttelepülés nélküli állampolgárság érvényesítésével, mint vízumkorlátozással, akár a kívánt otthonmaradás célja elérése tekintetében is. Amely határon túli nemzetrészek képviselőinek egy része azért tartózkodik a magyar állampolgárság megadásától, mert tartanak az elvándorlástól, s amennyiben ez valóban így van, akkor mindent meg kell tenni, hogy ezt ne tilalmak révén (pl. Romániából való kiutazás esetén 500

Euró felmutatása) ériék el és ezzel kíséreljék meg korlátozni az elvándorlási hajlamot vagy készséget, hanem pozitív gazdasági intézkedésekkel, amennyiben az elvándorlás indítékai (valóban) csupán gazdasági jellegűek. Végül is miért nem gyakorolhatják a mozgásszabadságukat a vajdasági és kárpátaljai magyarok, (természetesen a többi határon túli nemzetrészek tagjaival egyetemben) hiszen nekik nem róható fel, hogy Szerbia és Ukrajna késik az európai felzárkózás folyamatában. S ha ma már a Magyar Kormányzat felkínálja, mondjuk Szerbiának, hogy hozzájárul a vízumkorlátozott országok listájáról való mentesítéshez (ami a feltételek teljesítésével szintén elfogadható, s a gyakorlat azt mutatja, hogy a feltételrendszer teljesítése továbbra is késik), akkor feltehető a kérdés, időközben ugyan miért, mi célból volt szüksége Magyarországnak a belső nemzeti vízum bevezetésére? Úgy tűnik, hogy e vízum bevezetése, mely érintette a két jelentős, amúgy is hátrányos helyzetben levő magyar közösség tagjait, nem volt feltétele Magyarország teljes jogú EU-s csatlakozásának.

Véleményem szerint, de lege ferenda, az lenne a helyeselhető út, ha a magyar állampolgárságról szóló törvény, minden határon túli magyarnak egyéni kérelme alapján, vagy nyilatkozati uton, alanyi jogon lehetővé válna a magyar állampolgárság elérése, – anélkül, hogy áttelepülésre szükség volna. Természetesen szükségesek a morális feltételek, az anyanyelvismeret, stb. A megélhetési feltételek értelemszerűen azért nem, mert ezeket otthon kell megteremteni, mint ahogyan a szociális egészségügyi, társadalom- és nyugdíjbiztosítási feltételeket is. Mivel az áttelepülés nélküli magyar állampolgárság megadása helyben maradáshoz jelentene, mind az ún. „költészes” jogosultságok és kötelezettségek megadása (egészségbiztosítás, adófizetés), mind a közjogi jogosultságok érvényesítése (választói jog, stb.) elsősorban a szülőhely szerinti országban valósulhatnának meg. A szomszédos országok többsége (Románia, Szlovákia, Szlovénia, Szerbia-Montenegro, Horvátország) elismeri a kettős állampolgárság intézményét és kettős állampolgárság esetén nem szünteti meg a születés szerinti, korábbi (román, szlovák, stb.) állampolgárságot. Kivételt képez és némi akadályt Ukrajna jogi szabályozása, mely még megtartotta a zebaloszi doktrínát: ott továbbra is érvényben van az a jogszabály, melynek rendelkezései szerint, egy másik állampolgárság megszerzése esetén az érintett ukrán állampolgárnak megszüntetik ukrán állampolgárságát.

Magyarország szinte kivétel nélkül, minden szomszédos országgal, melyben a magyar kisebbségi közösségek élnek, egészség- és nyugdíj-, továbbá rokantsági-, tehát ún. szociálpolitikai bilaterális egyezményt kötött. Ezek az egyezmények már megoldották a betegségi, nyugellátási stb. kérdéseket.¹³ Az egyezmények közös nevezője, hogy vagy lakóhely szerinti állam fedezi az egyezmény által szabályozott ellátásokat (Ukrajna, Románia), vagy az igényszerzés időbeli megoszlása arányában történik a költségfedezés (Szlo-

vákia, Szerbia). Végül is az EÜ törvény szabályozhatja, hogy a kettős állampolgár csupán a valóban indokolt (pl. otthon nincs megfelelő gyógykezelési mód), vagy sürgősségi esetekben valósíthatja meg közköltészen az anyaroszági egészségügyi intézményben gyógykezelését, azaz az egészségügyi szolgáltatásokat.

Ezek szerint a kettős állampolgárság nem kötelezően terhelné az anyaországi költségvetést. Véleményem szerint a szabad munkavállalást nem kellene korlátozni. A határon túli magyarok foglalkoztatása – gazdasági szempontból – mindkét oldalról hasznosnak tűnik.

Közismert, hogy a vajdasági magyarok (1993–1999 évek közötti) elvándorlásának okai elsősorban az irántuk tanúsított állami diszkriminációs intézkedéseknek (erőszakos katonai besorolások, nemzetiségre való tekintettel történő tömeges munkahelyi elbocsátások) tudhatók be. Igaz, voltak szociális indítékú elvándorlások, de extrém körülmények közepette, mégpedig az 1993/94 évben, háborús totál infláció közepette. A szociológusok által végzett felmérések nem mutatnak arra, hogy kettős állampolgárság megadása esetén a vajdasági magyarság signifikáns része átköltözne Magyarországra.

Magyarország kisebbségvédelmi törvénye helyeselhetően irányozza elő az ún. „kettős kötődés” elvét, mely az állampolgárságról szóló törvénnyel egyetemben, nem zárja ki az óhazával való kapcsolatok jogát a magyarországi kisebbségeknek, beleértve annak állampolgársága megszerzését is. Figyelembe véve, hogy a Magyarországgal szomszédos minden országnak van határon túli kisebbsége, nyilván nem véletlen, hogy ezek az országok, közöttük társult tagországok is, Magyarországnál sokkal „merészebben”, és bármennyű európai kifogástétel nélkül, megadták ezen kisebbségeknek, amennyiben igényelték a második állampolgárságot, mégpedig belső törvény alapján, az érintett másik országgal való bilaterális egyezmény nélkül. Ez a helyzet Romániával ami a Moldáviában élő román nemzetiségűeket illeti, továbbá Szlovákiával, Szerbiával, Horvátországgal, újabban, amint láttuk, Olaszországgal is. Ha már ez így van, miért ne érvényesülhetne a kettős kötődés elve a „kettős” állampolgárság érvényesítése révén a határon túli magyarok javára is?

Végül is, „járható” útnak tekinthető a kétoldalú kettős állampolgársági egyezmény is (ami a szó „valódi” értelemben vett kettős állampolgárság intézményét jelenti), melynek lényegi tartalma a kölcsönösség útján fogalmazódhatna meg, amennyiben az érintett szomszédos országokban és Magyarországon is él, a másik ország többségéhez (is) tartozó nemzetrész. Adott esetben, pl. Szerbia megadná a magyarországi szerbeknek a szerb, Magyarországon pedig a Szerbiában (Vajdaságban) élő magyaroknak a magyar állampolgárságot. A tartalomhoz tartozhatna a konzumált állampolgársági jogokat és kötelezettségeket érvényesítő doktrína. Másszóval az, hogy a kettős állampolgárok nem terhelné kettős kötelezettség, pl. kettős kato-

nai szolgálat, vagy kettős adózás. Amennyiben e kötelezettségeknek, adott kettős állampolgár egyik állampolgársága szerinti országban eleget tett, a másik országban ugyanez nem kérhető számon. (Hasonlóképpen, mint ez 1993-ban megtörtént az Olasz-Szlovén és az Olasz-Horvát kettős állampolgárságról szóló egyezmények által, az olaszországi szlovének és horvátok, valamint a szlovéniai és horvátországi olaszok javára). Igaz, a kétoldalú szerződési út, ma már túlhaladott megoldás, figyelemmel az újabb olasz állampolgársági törvényhozás eredményeire, valamint az európai állampolgársági egyezményre, mely előnyben részesíti a belső törvényi szabályozást. Az olasz törvény esetében a nyilatkozat és áttelepülés nélküli, szomszédos országokban élő olasz kisebbség javára történő állampolgárság megadása példaértékű lehetne a magyar törvényhozás számára is.

Jegyzetek

* Dr. Szalma József, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem Jogtudományi Kara, Polgári jogi Tanszék, MTA külső köztestületi tag, A Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja, ELTE ÁJK Nyári Egyetemének vendégtanára, – Dr. Szent-Györgyi Albert ösztöndíjas vendégtanár a Miskolci Egyetem ÁJK-n, /2002. okt. 15. és 2003. okt. 15-e között/

¹ Ld., Mezey Barna (szerk.), Magyar jogtörténet, Osiris Kiadó, Bp., 2004, ebben II. rész: A magyar magánjog története, (írták: Bódiné Beliznai Kinga, Horváth Attila, Zlinszky János), 2. p. A rendi Magyarország magánjoga (írta Zlinszky János), 89. p.: "A rendi jog jellegéből adódóan nem minden embert illetett meg azonos szabadság: non omnium hominum eadem libertas. Általában minden ország különböztetett jogképessé szemponyjából *hazafiak* (incolae nativi vel recepti/indigenati), *lakosok* (accolae) és *idegenek* (forenses) között." A ius sanguinis elve alapján *született hazafiaknak a magyar atyától származókat* tartották. Befogadott, *honosított hazafiak* (indigenae - incole recepti) a jobbágyak, polgárok vagy nemesnek befogadottak voltak. A jobbágy és a polgár hallgatólagosan nyert befogadást, ha állandóan megtelepedett, illetve a polgárok vagy adózók lajstromába felvételt nyertek. Az *idegenek* (vendégek, hospites) a viszonzosság elve alapján nyertek jogvédelmet. Egyes dekrétumok azonban kifejezetten kizárták őket a jogvédelemből, sőt korlátozták honosításuk lehetőségét. Másrészt őket védte a hazai szokás, továbbá türelmi idő volt a hazai jog megismerésére, a jog nem tudását nem rótták fel terhére, jogbani tévedés esetén jogsegélyt kaphattak. (Hármaskönyv, II.5.3-4). *Nemesnek* tekintették a születés által nemes apa vagy fiúsított anya gyermekeit. Rendi különállásuk volt az *egyházi személyeknek*. A papság és a szerzetesség rendi különjoggal élhetnek és saját egyházi bíróság alá tartoztak. Erdélyben a lófő és a gyalog székelyek országos nemesek voltak. Szabadnak minősültek a *honorációrok*, vagy tanultak, továbbá a *városi polgárok*. A város mint olyan, nemesi szabadsággal bírt, a város tagjai rendelkeztek birtoklási joggal, ki voltak véve más fórum illetékessége alól. Az 1840. évi törvények alapján külön rendi előjogaik voltak a kereskedőknek és a gyárosoknak. Ezzel szemben, a *jobbágyok* és a *zsellérek* a földesúri hatalom alá tartoztak. A *nemesség előjogai* közé tartoztak az ítélet nélküli letartóztatás tilalma és a kizárólagos királyi jurisdikció alá tartozás, örökletes előjogok, mint az országgyűlésen való részvétel, adómentesség, ellenállási jog (1867-ig), részvétel a törvényhozásban és az igazságszolgáltatásban. (Ld. Mezei, szerk., Magyar jogtörténet, Osiris, Bp., 2004, 89-93. pp.)

² Ld. Eckhardt Ferenc, „A Szentkorona eszme története”, Bp., 1941; Mezey Barna (szerk.), Magyar jogtörténet, Osiris Kiadó, Bp., 2004, 65., 95. pp.

³ Ld. pl. Izsák Lajos, A benesi dekrétumok és a felvidéki magyarság szülőföldjéről való eltávolítása 1944-1949, Jogtörténelmi szem-

le, Budapest-Győr-Miskolc, 2004/2. sz., 37-44. pp. Ezt megelőzők az 1944. végén a fokozódó, cseh-szlovák oldalról szított, magyarellenes, gyűlöletkeltő nacionalista indulatok. (Ld. u.o., 38. p.) Janics K. korabeli cseh-szlovák sajtó elemzése során feltárt egyik közlemény szerint: „Senkire sem kell tekintettel lenni. ma nem kell a Csehszlovák Köztársaságnak egyetlen magyar sem, akár szocialista, akár demokrata gondolkodású.” (U. o. 38. p.) Gyöngyösi János magyar külügyminiszter az 1946. július 29-e - október 15-e között lezajlott Párizsi békekonferencián, augusztus 14-én ismertette a magyar álláspontot, kiemelte, hogy amennyiben „Csehszlovákia meg akarja tartani azt a területet, amelyen magyarok élnek, akkor tartsa meg az ott élő magyarokat is, megadván nekik emberi és állampolgári jogaik teljességét.” (Ld. u. o., 41. p.). Sulyok Dezső politikus szerint: „Igazságos béke helyett olyan békét adtak nekünk, amelytől részleteiben vagy egyáltalában nem, vagy nehezen lehet elvonatkoztatni a büntetés és megtorlás gondolatát.” (Ld. u. o., 41. p.)

Ami a bilaterális (kétoldalú) szinten történő állampolgárságra vonatkozó egyezmény lehetőségét illeti, hozzá fűzhető, hogy jelenleg Magyarország eddig egyetlen szomszédos országgal sem kötött kettős állampolgárságra vonatkozó kétoldalú egyezményt. Pedig a lehetőség erre nézve, úgy tűnik, fennáll. Éppen úgy, minthogy lehetőség volt az összes szomszédos országgal egyezsre jutni (adott országok fenntartásai miatt, nem mindig szerencsésen) a kisebbségvédelmi egyezmények megkötése tekintetében.

Úgy tűnik, Magyarország teljes jogú európai csatlakozása után, a határon túli magyar nemzetrészek tagjai számára, de az anyaországiak érdekében is, a határon túli országos és helyi önkormányzati autonómiák mellett, fontos integrációs kérdésként merülhet fel a határon túli magyarok áttelepülés nélküli állampolgárságának kérdése.

⁴ V.ö.: Magyar alkotmánytörténet (szerk. Mezey Barna), Osiris Kiadó, Bp., 2003, 468-474. pp.

⁵ Ld. a Minisztertanács 1/1954. (I.9.) MT sz. rendeletét a személyi igazolvány bevezetéséről. Nehéz értékelni, hogy ezen intézkedés jót hozott-e, hiszen abba olyan bejegyzések is voltak amelyek meghaladták a személyi igazolványok szokásos tartalmát. Ld. pl. : Föglein Gizella, A személyi igazolványok bevezetése Magyarországon 1954-ben, Jogtörténelmi szemle, Budapest-Győr-Miskolc, 2004/2. sz., 55-62., 60. pp.

⁶ E törvények jogvesztő következményeit hozza részben helyre az 1993. évi LV. 2001. évi XXXII. törvény 3. paragrafusával módosított törvény az állampolgárságról, melynek 5/A paragrafusa lehetővé teszi a nyilatkozati úton való állampolgárság megszerzését. Azokról a személyekről van szó, akiket a külföldön tartózkodó magyar állampolgárságuktól való megfosztásról szóló 1947. évi X. tv. és az 1948. évi XXV. tv., a magyar állampolgárságról szóló 1948. évi LX. tv. illetve az állampolgárságról szóló 1957. évi V. tv. alapján *állampolgárságuktól megfosztottak*, továbbá a MK Kormányának 7970/1946. ME rendelete, a 10.515/1947. Korm. rendelet, a 12.200/1947 Korm. rendelet alapján *vesztette el magyar állampolgárságát*, valamint az, akinek magyar állampolgársága 1947. szeptember 15. és 1990. május 2. napja között *elbocsátással* szűnt meg.

⁷ Az Alkotmány 1989-ig 18 törvény módosította, amelyek közül a legfontosabb az 1972. I. tv.; 1989. január 1. utáni módosítások: (1) 1989: I. tv. (2) 1989: VIII. tv. (3) 1989: XXXI. tv. (4) 1990: XVI. tv. (5) 1990: LIV. tv. (6) 1990: LXIII. tv. (7) 1990: XL. tv. (8) 1992: CVII. tv. (9) 1994: LXI. tv. (10) 1994: LXIII. tv. (11) 1994: LXXIV. tv. (12) 1995: XLIV. tv. (13) 1997: LIX. tv. (14) 1997: XCVIII. tv. (15) 2000: XCI. tv. (16) 2001: XLII. tv. (ld. Alkotmányok, Osiris Kiadó, Bp., 2002, 13. oldal

⁸ Ld., A Magyar Köztársaság Alkotmánya, Novissima Kiadó, Bp., 2004., 3. p.

⁹ Ld., A Magyar Köztársaság Alkotmánya, Novissima Kiadó, Bp., 2004., 3. p.

¹⁰ Ld., A Magyar Köztársaság Alkotmánya, Novissima Kiadó, Bp., 2004., 11. p.

¹¹ Ld., 1993. évi IV. törvényt a magyar állampolgárságról, kihirdetve 1993. VI. 15-én, módosítások: 2001. évi XXXII. tv., hatályos 2001. június 1-től, visszaható hatállyal, mert a folyamatban levő ügyekben is alkalmazni kell; 2003. évi LVI. tv., hatályos 2003. IX. 1-től. A szükséges formanyomtatványokat a honosítási, állampolgársági ügyekben megállapította a 125/1993.(IX.22) Korm. rendelet.

¹² Keretegyezmény a nemzeti kisebbség védelméről, Strasbourg, 1995. február. 1. Magyarország aláírta és megerősítette ezt az egyezményt. (Ld., az Európa Tanács válogatott egyezményei, Conseil de l'Europe-Osiris, Bp.-Strasbourg, 1999, 152. p., ld. az Egyezmény 17. Cikkét)

¹³ Ld. A Magyar Népköztársaság és (MNK) a Csehszlovák Köztársaság (ma CSK és SZL. K.) közötti 1959. évi Egyezmény 10. és 12. cikkeit, az MNK és az SZSZSZK (Ukrajna) közötti 1962. évi Egyezmény 2. és 4. cikkeit, az MNK és Románia között 1961-ben megkötött Egyezmény 4. Cikkét, valamint az MNK és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (ma Szerbia- Montenegró) között megkötött 1957. évi Egyezmény 10. és 6. cikkeit.

Mindarra, amit Európa, s jórészt rajta keresztül az emberiség a görög civilizációnak – a képzőművészetek, az irodalom, de legfőképp a filozófia területén, s nem kevésbé a tudományos és teológiai gondolkodás alapjainak lerakásával, ill. a tudományágak egységes nyelvezetének megalapozásával kapcsolatban – köszönhet, alighanem igaz a Kr. e. 159-ben „Görögországban” elhunyt római költő, Publius Terentius, „Eunuchus” című vígjátékának Prologusában található, szállóigévé vált mondata, mely szerint arról: „... nullum est iam dictum, quod non sit dictum prius”, vagyis „... nem lehet már olyat mondani, amit ne mondtak volna előbb.” Közismert az is, hogy – a fentiekkel szemben – Hellász számára hagyatéka a jog(tudomány) területén nem termelt ennyi babért, noha egyrészt az európai jogrendszerek közül nagy valószínűséggel a görög tekint vissza a leghosszabb múltra, másrészt Görögország tekintendő a római jog utolsó európai bástyái egyikének, jogrendszere pedig e vonatkozásban a „jus fidelissimum”-nak.

Témánk jelentőségét egyrészt tehát az adja, hogy Görögország az európai államok (magán)joga történeti alapjának tekintett római (jusztiinianuszi) jogot – a bizánci jogtudomány, majd a német pandektisztika által sokszorosan feldolgozott formájában – a maga egészében élő jogként Európában alighanem a legtovább (1946-ig) alkalmazta. Aktualitást másrészt abból meríthet, hogy a 2005/2006. évben a görög magánjogtörténet legfontosabb dokumentumainak jeles évfordulója várható: érvényének hatvanadik évébe lép a Görög Köztársaság polgári jogi kódexe, amely a bizánci jogtudomány egyik legsikeresebb jogi dokumentuma, a Hatoskönyv megalkotásának (1345/1346) 600. évfordulóján lépett hatályba.

A görög (magán)jog története a szakirodalom nagyrészt egységes álláspontja szerint *öt korszakra* osztható.¹ Előzetesen megjegyzendő, hogy az egyes, elnevezésükben a történettudományban elfogadottal egyező időszakok cezúrái nem mindig illeszkednek a bevett köztörténeti korszakoláshoz. Így például a bizánci jog történetének kezdete nem esik egybe a bizánci állam keletkezésével, ti. a „megmaradt” *Imperium Romanum* par excellence „bizáncivá” alakulásával I. Hérakleiosz uralkodása (610–641) alatt, mert jelentősebb osztópont jogtörténetileg a jusztiinianuszi kodifiká-

MŰHELY

Benke József:

A 60 éves görög polgári törvénykönyv bizánci gyökereiről

ció,² amely a bizánci jog alapja és meghaladhatatlan viszonyítási pontja maradt mindvégig.

A görög jogtörténet nagyobb korszakai tehát a következők:

- 1) a *hellén* és a korai *hellenisztikus népjog* története a kezdetektől a római hódításig (Kr. e. 146);
- 2) a *romanizált hellenisztikus jog* története Jusztiinianuszig (Kr. u. 565);
- 3) a *bizánci jog* története Konstantinápoly bevételeig (1453);
- 4) a *post-byzantin jog* története az oszmán hegemónia alatt (1822-ig);
- 5) végül az *újgörög magánjog* története a görög ptk. hatályba lépéséig (1946) – figyelemmel arra, hogy azóta a Görög Köztársaság az Európai Közösségek teljes jogú tagja lett (1981).

Az egyes korszakok felvázolása után kiemelendő az a görög jogtörténészek által megdönthetetlennek tartott tétel, amely szerint a majdnem három évezredes története alatt mindvégig azonos nyelven alkotott „görög jog” – rendkívüli időbeli terjedelmének ellenére is – folytonos, ún. *kontinuus* jogtörténet képét adja,³ amelynek két – hol párhuzamosan futó, hol egymást girlandként körül fogó – történeti fonala egyrészt az *íratlan hellenisztikus népjog* (szokásjog), másrészt az *írott jogforrások* (avagy a jusztiinianuszi törvénymű továbbélésének és hatásainak⁴) történetéé. Nem hagyható figyelmen kívül tehát az, hogy a romanizálódás korától kezdve mindkét vonulat mindvégig (tehát a 2–5. korszakban) kimutatható, azonban ezúttal a bizánci (és a post-byzantin) kor bemutatása kap hangsúlyt.

A PRE-BYZANTIN KORSZAKRÓL

MEGJEGYZÉSEK A HELLÉN ÉS A HELLENISZTIKUS NÉPJOGHOZ

A „Bevezetés”-ben megjelölt első kettő, együtt több mint egy évezredes korszak – amelynek így a római hódítás mintegy a belső cezúrája – jogi berendezkedése jellegének megrajzolása *szükségképpen* csak *vázlatos* lehet.

Ennek oka egyrészt az, hogy a klasszikus görög és a korai, majd a romanizált hellenisztikus (nép)jog nem játszott igazán meghatározó szerepet az „újjörög” magánjog kialakulása és kodifikációja során, noha mint történelmi háttérellem kétségtelenül kimutatható (erről még több helyütt szó esik). Másfelől, azt is ki kell emelni, hogy ez a kor a jogtudomány számára megkerülhetetlenül jelentőset a bölcsélet,⁵ ill. a keleti jogis-
kolák révén adott.

Mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy az antik, másként *klasszikus görög jog*, vagyis a „hellén jog” mint történelmi vagy jogfogalmi kategória alapvetően téves, ilyen ugyanis – az államiság polisz-rendszerű klasszikus görög formájából kiindulva – nem létezik.⁶

A hellén jog – ha munkafogalomként elfogadjuk – a görögajkú poliszok *heterogén* jogrendje, a Mediterráneum délkeleti medencéjében a „kezdetektől” a Kr. e. 146-ban bekövetkezett római hódításig szakadatlanul érvényben volt, és korán kölcsönhatásba került a térség más jogrendszereivel. A korszak korai, közismert jogalkotása (pl. Athén – Drakón, Szolón; Théba – Philolaosz; Korinthosz – Pheidón) kodifikációnak a legkevésbé sem nevezhető, Spártában (Lükurgosz) pedig egyenesen a legendák körébe tartozik.

A *kereskedelmi kapcsolatok jogának* bizonyos intézményi körében⁷ mégis kimutatható egyfajta „antik görög *ius commune*”,⁸ amelyben olyan alapvető jogi princípiumok kristályosodtak ki, mint pl. a szerződési szabadság, vagy a gazdasági kapcsolatok élénkítése végett a szerződési formakényszer kerülése. A kereskedelmi kapcsolatok jogában folyamatos és természetes – ugyanakkor primitív – jogátvétel zajlott, ugyanis a többségében íratlan hellenisztikus népjog mint szokásjog elfogadása nem ütközött ellenállásba.⁹

A heterogenitás ellenére megnevezhető általános jellemzők. Így: az egyes jogintézmények fogalmának pontos körülhatárolása, szigorú definiálása csupán kivételes, mert valójában nem létezett professzionális jogásztársadalom, a római *iurisconsultus*hoz hasonló réteg: az ún. *logographoi* és a *szünégoroi* – vagyis a perbeszéd megírói és előadói (tkp. rhétorok) – nem voltak képesek magukra ölni a jogtudós szerepét. A *pozitív jog* nem volt több a jog jelenségével foglalkozó görög filozófus szemében, mint a városállam *pillanatnyi társadalmi realitása*; számára a valódi kérdések a jog mint szubsztancia, a jog feladata, keletkezése, forrása, fejlődése voltak.¹⁰

A ROMANIZÁLÓDÁS EGYES ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL

A római hódítás megtörte a görög jog erejét a hellenizmus civilizatorikus hatása alatti területeken, nem sikerült azonban felülkerekednie rajta Hellászban. Diocletianus császár¹¹ is megkísérelte oktrojálni a birodalom jogát: alapvetően sikertelenül. A „görög” jog konzerválódásának ez nagyon fontos előfeltétele volt.¹² Szemléletes példája e „konzerv-hatásnak”, hogy a *hatályos újjörög öröklési jog* némely intézményének eredete az ókorig, az *attikai jogra*¹³ vezethető vissza.¹⁴ Ezen kívül nemcsak túlélésről beszélhetünk, hanem további terjeszkedésről is: a már romanizált hellenisztikus jog különösen a Ptolemaioszok Egyiptomában vált uralkodóvá.¹⁵

Ebben a folyamatban a személy *civitatis statusához* tapadó *lex personae* heterogenitásának megtörése szempontjából a *constitutio Antoniniana* emelendő ki.¹⁶ Az ugyanis *formálisan* a hellenisztikus jog végét jelentette, mert kiadásáig a (poszt)hellenisztikus monarchiákban a személyes jog a polgárság állásától függetlenül szabadon választható volt, s gyakran – praktikus szempontok szerint – a felek által használt nyelvhez igazodott.¹⁷

Amíg meg nem jelent annak igénye, hogy a római jognak az életviszonyok teljességét tartalmilag lefedő kodifikációja végbemenjen, a római jog nem volt képes kiszorítani a hellenisztikus jogot – ezért mondható, hogy az *edictum Caracallae* csupán formálisan lehetetlenítette el a hellenisztikus népjogot. *Pringsheim*, az antik jogösszehasonlítás egyik kiemelkedő képviselője szerint éppen a római jog kodifikálatlansága volt az oka annak, hogy a keleti provinciákban a római jog diadalmenete elmaradt.¹⁸ Amidőn Jusztiniánusz alatt a kodifikáció (kompiláció?) végbement, egyéb akadályok is felmerültek. A *Corpus Iuris Civilis* (a továbbiakban: CIC) elterjedését techniciter megnehezítő hatalmas terjedelem, a szinte átláthatatlan szerkezet, ezen kívül a *Digestának* az a sajtóságos jellemzője, hogy inkább szolgált a *jogászképzés tananyagául*, mint hogy *jogszabályként* hatályosuljon, arra vezettek, hogy a jusztiniánuszi római jog nem volt képes félresöpörni a *keresztény vallástól* megtermékenyített hellenisztikus szokásjogot.

A jusztiniánuszi kodifikációval kapcsolatosan azonban felvethető az a kérdés is, hogy – noha a par excellence „bizánci” jogot római táptalajából a 6. század végi novelláris császári jogalkotás csíráztatta ki – megjelenhettek-e abban görög, pontosabban hellenisztikus és bizánci elemek, s ha igen, a törvénytű menynyiben római, avagy mennyiben görög. Az uralkodó álláspont szerint már a kompilátorok személye (ti. keleti jogászok és a keleti jogiskolák tanárai) is „garancia” volt arra, hogy – a klasszikus szövegek interpolációja révén – a hellenisztikus népjog intézményei beszívároghassanak mind a *Digesta*, mind a *Codex* anyagába (a négy és félezer császári konstitúcióból majdnem félezer jusztiniánuszi, ill. másfél száz görög nyelvű), ha egyben feltelevük azt, hogy (s ez szintén *vita tárgya*) a jusz-

tiniánuszi kodifikáció bázisa az *élő* jog és célja – a klasszicizáló hajlam ellenére – nem csupán egy emlékmű állítása volt a klasszikus kori római jogtudomány számára. Ez esetben a hellenisztikus befolyás tagadható. A jusztiniánuszi jog nem egyenlő a klasszikus római joggal, s ugyanilyen nyilvánvaló túlzás lenne azt állítani, hogy a CIC a bizánci jog opusza lenne.¹⁹

Ismeretes, hogy a római jog „sorsa” *Jusztiniánusz után* eltérően alakult az egykori Imperium Romanum nyugati és keleti felén. Keleten a jog-kultúra-vallás-gazdaság csodálatos harmóniája jött létre: *római államszervezet és jog, görög kultúra, keresztény hit, stabilan fejlődő gazdaság*.²⁰ A CIC-ben újraalkotott római jog Bizáncban való ezredéves (565–1453) továbbélésének előfeltételei a birodalomban tehát adottak voltak.²¹ Talán kissé egyszerűsítő, mindenestre kongruens felfogás szerint a bizánci jog nem más, mint a keresztény etika, a klasszikus görög (jog)filozófia és a hellenisztikus szokásjog befolyása alatt – valódi „utánpótlás híján” – fokozatosan változó (néhol vulgarizálódó) jusztiniánuszi római jog (innen: *ius Graeco-Romanorum*).²²

A BIZÁNCI JOGFORRÁSOK ÉS JELENTŐSÉGÜK

A bizánci jogtörténet vizsgálata megmutatja a jusztiniánuszi jog *kontinuus* továbbélésének története során a római jog sajátosan belső jogként való alkalmazása általi alakulását, vagyis egyben a jusztiniánuszi római jog kritikáját is adja.²³ Mint a római jog egyik megismerési forrása, jelentős jogösszehasonlítási tényező továbbá a „nyugati” joggal kapcsolatban.²⁴

Már csak azért sem periferikus kérdés a jogi bizantinológia, mert csupán a napjainkban is hatályos görög ptk. váltotta fel érvényében a bizánci jogot, ui. az a görög magánjognak egészen 1946-ig (ismételten) fő kútfeje, legfőbb forrása volt, noha mellette léteztek *lex particularisként* helyi hatályú polgári törvénykönyvek is.²⁵ Amiként a BGB a pandektajoggal, úgy a görög ptk. a hatályba lépéséig *érvényes és hatályos* római–bizánci joggal állt nagyon szoros összefüggésben.²⁶ E kapcsolat miatt szükséges áttekinteni, hogy miként válhattak a római–bizánci jog egyes gyűjteményeiben foglalt normák újfent érvényes jogszabályokká, s hogy miért tekinthetők Bizánc jogi alkotásai – mint a dolgozat címe is utal rá – a modern görög kodifikáció *történeti előzményeinek*. Ennek következtében a központi kérdés nyilvánvalóan a *justiniánuszi törvényű sorsa* a bizánci és részint a post-byzantin hellenizmus alatt.

Bizánc *írott jogforrásai* két főcsoportra oszthatók: az *állam által kibocsátott joganyagokra*,²⁷ ill. a *magángyűjtemények és a jogirodalom* anyagaira. Az állami jogforrások főcsoportjának három további csoportja:²⁸

– az első kör a 8–9. század *tankönyvnek szánt, institutio-szerű gyűjteményeire*;

– a második csoport a *CIC nagy rekodifikációjának*, a Bazilikának, ill. sommás kivonatainak és új kiadásainak anyagait foglalja magába;

– a harmadik jogforráscsoportot pedig a keresztény jogfilozófiától és a hellenisztikus szokásjogtól áthatott *császári novelláris jogalkotás* produktumai képezik. A 9–14. századi bizánci jogtudomány sokféle műfaja mindegyik forrást igen bőkezűen dolgozta fel.

AZ ÁLLAM ÁLTAL KIBOCSÁTOTT JOGFORRÁSOK

A) Az institúciószerű művek

A bizánci császári jogalkotás történetének egyik legfontosabb állomása *III. (Izauriai) Leó* (717–741) ún. *Eklogája* (Eklogé tón nomón; 740 körül) volt, amely ugyanakkor – mint *élő jog* – nem helyezte hatályon kívül a jusztiniánuszi törvényművet, mivel a császár a jusztiniánuszi Institutiókhoz hasonlóan, törvényerejű kézi-, ill. tankönyvnek szánta. Főként *kánonjogi* hatásra, a joganyag humánus szellemű revíziójára törekedett (így pl. korlátozta a családfői hatalmat a feleség és a gyermek jogainak bővítése végett, vagy számos bűncselekményfaj elkövetőjével szemben testi büntetéseket alkalmazott a halálbüntetés helyett). A mű egyébként a *szláv jogfejlődésre* igen erőteljes hatást gyakorolt.²⁹

Az Ekloga (tkp. törvénytörvény) császári *edic-tum* formájában, a *szünklétosz*, vagyis császári *consilium* megkérdésével adatott ki. Preambulumból, 18 tematikus – főként a magánjog s különösen a *kötelmi jog* területét érintő – fejezetből (bár a 17. fejezet a büntetőjoggal foglalkozik), valamint további 9 – alapvetően az új, keresztény elvek mentén reformált büntetési rendszert bevezető – függelékből áll, amelyek közül a 7–8. a jusztiniánuszi törvényű jelentőségét tárgyalja, az utolsó pedig a mózesi törvény (*lex Moseia*) szemelvénye.³⁰

Az alacsony származású *I. Baszileiosz* császárt (867–886) – aki elsőszülöttjének korai halálát követően mély depresszióba esett, és egy vadászbalesetben veszítette életét³¹ – a római jog nagy tisztelőjeként tartják számon. Elrendelte ugyan a jusztiniánuszi kodifikáció teljes anyagának görög nyelvű összefoglalását, azonban csak az institúciószerű *Enkheiridion*, más néven *Prokheirosz nomosz* (879) készült el, amely 40 címből állott.³² Még ő maga, aki pedig a makedón dinasztia reformatórus politikától erősen idegenkedő megalapítója volt, sem vonhatta ki magát III. Leó Eklogájának hatása alól. Mindkét gyűjteménye, így az említett rövid kézikönyve, valamint annak revideált kiadása, az *Epanagógé* (Epanagógé tu nomu, 885), amelyeket mint a nagy célt, a tiszta jusztiniánuszi jog „*rekodifikációját*”³³ megelőző segédanyagokat adatott ki, magától értetődően a jusztiniánuszi törvényűre támaszkodnak,³⁴ ugyanakkor jelentős részben merítenek az Ekloga anyagából is.³⁵

Az újabb kutatások azonban ellentmondani látszanak annak a 19. századi álláspontnak, amely szerint az Ekloga valamiféle korszakalkotó tényező, afféle vízvázlasztó lenne: a jogi bizantinológia kétségtelessé tette, hogy az Ekloga jelentősége semmiben nem haladja meg

a készítőjének „normatív vízióiról” szóló pusztá tudósítását.³⁶ Az, hogy az Ekloga *elismerte az állam hivatalos jogának* a mindennapi gyakorlatban alkalmazott hellenisztikus *szokásjogot*, előrebocsátva e szokásjognak a jogtörténetben utóbb betöltött jelentékeny szerepét, az Ekloga fontosságát ugyanakkor mégis növeli. A reformer izauriai császárok hellenizáló tevékenysége radikálisan módosította a bizánci állam jellegét: szinte eltüntette a nyugati és latin hatást, teljesen alárendelte a görög és „keleti” mentalitásnak. Másfél évszázaddal később a reform elbukott, mégis, maradványként a görög nyelv folytatta – a már századokkal korábban megkezdett és az egyházjog számára a közvetítő szerepét betöltő – hivatalos és jogi műnyelvkénti szolgálatát.³⁷ Az Ekloga joganyaga, hivatalos eltörlése és a birodalom területi határainak kiterjedése ellenére, a bizánci államban mindvégig hatályban volt. A 9. században Bulgáriára, Oroszországra és Szerbiára (az államalakulatok illetően elnevezése természetesen csupán egyszerűsítés), a 12. században Örményországra terjedt ki a hatálya, a 13. században pedig az egyiptomi keresztények körében terjedt el.³⁸

B) A CIC rekodifikációjának megvalósulása

VI. (Bölcs) Leó (886–912; lat. *Leo Philosophus*) császár törvénytípusa, az ún. *Bazilika* (tá Bázilika, „királyi jogok”, tkp. „a császár törvényei”) a középkori Bizánc legnagyobb, mégis utóbb viszonylag csekély jelentőséghez jutott jogi alkotása volt. Eredetileg többféle megjelölést alkalmaztak reá, így pl. „törvények hatvan könyvben” (tá hexékonta biblia), vagy „a hatvan könyv” (ho hexékontábiblosz).³⁹ A teljesnek nevezhető, 6 kötetből (teukhé; egyesek szerint eredetileg 4 kötetből⁴⁰), ill. 60 könyvből (biblosz) álló törvénytípus, amely a bizánci jogtudomány összes addigi vívmányát inkorporálta, a *Digesta*, a *Codex*, az *Institutiones* és a *Novellae* szövegét tartalmazta görög fordításban, ill. a kivonatoknak és a magyarázatoknak megfelelő átdolgozásban. Redaktorai felhasználták a Prokheirosz *Nomosz* anyagát és a 6–7. században keletkezett görög jogtudósi iratokat is.

A Bazilika szerkezeti felépítése a jusztiniánuszi CIC-szel egyező: a címmel el nem látott, csupán számított könyvek témakörök szerint megjelölt címekre (titlosz), azok fejezetekre (kephalaia), ezek pedig paragrafusokra (thenata) oszlanak. A munka elvégzésére a császár bizottságot állított fel, amelynek elnökevé egy korábban Dél-Itáliában működött katonai parancsnokot, *Protospathariosz Szümbatioszt* tette meg. A bizottság összetételéről – ellentétben a hajdani Tribonianuséval – nem tudunk semmit, az ellenben valószínűsíthető, hogy a császár maga is kivette a részét a munkából, miként későbbi apósa, *Sztüliánosz Zautzész* is. A jusztiniánuszi jogbeli latin termini technici graecizált (görögösített) formában kerültek átvételre.⁴¹ Tematikus rendszerében a Bazilika gyakorlatilag a *Codex Iustiniani* anyagát követi: egyházjog, jogforrások, perjog, magánjog, államigazgatási jog, büntetőjog.⁴²

VII. *Konstantin* császár (Porphürogennétosz, Bíborbanszületett) (912–959) 945-ben javítva-bővítve újra kiadatta a Bazilikát. A törvénytípus szövegéhez a bizánci jogtudomány egyik ága (az ún. szkoliaszták; szkholeion, azaz „iskola”) utóbb szintén *szkolionokat* (de ez már: *scholia recentiora* vagy nedi paragraphai), azaz értelmezéseket fűzött. A Bazilika kizárólagossága egészen a – egyben a nyugat-európai jogtudomány reneszánszát is jelentő – 12. századig nem volt vitatott, ezt követően is csak szerkezeti elemzések, *szünopsziszok* (kb. „vázlat”) és *tipukeitoszok* (lat. *tipucitus*, kb. „leltár”) készültek. Egységes kézírata nem maradt fenn, egészen a 16. századig Nyugat-Európában ismeretlen volt, *Cuiacius* (1521–1591) volt az első, aki a lehető teljes kiadást szorgalmazta, azonban ez végül – a fennmaradt részekre korlátozottan – csak a párizsi *Fabrot*-nak sikerült 1647-ben.⁴³

C) A császári novelláris jogalkotás

A *novella* a császári jogalkotó hatalom eredménye, funkcionálisan tkp. önálló törvény, amelynek már az elnevezéséből is következtethetünk arra, hogy reá a *lex posterior...* elve érvényesül. Amennyiben azonban gyűjteménybe (*Novellae leges* vagy *Codex*) vétetnek fel, úgy a gyűjtemény érvénye folytán nyerik el érvényüket, amennyiben persze nem magángyűjteményről, hanem a császár által kiadott hivatalos műről, jogszabálytanilag önálló entitásról van szó. Az előbbieket jelentősége nem lebecsülendő, hiszen pl. a legnagyobb *legislátor*, Jusztiniánusz császár novelláinak (168) sem készült hivatalos gyűjteménye.⁴⁴

A másik nagy törvényhozó, Bölcs Leó nevéhez 113⁴⁵ – szinte minden jogterületet felölelő – novella⁴⁶ is fűződik. Ezek azonban a házassági vagyoni jog vagy a rab-szolga-felszabadítás és a menedékjog új intézményei kivételével valódi jogfejlesztésnek, vagyis a jusztiniánuszi joghoz képest lényeges elmozdulásnak mégsem nevezhetők. A *Novellae stílusa* szokatlanul *absztrak*t, megfogalmazása szinte újítóan *kazuisztikátlan*.⁴⁷ A leóni 113 novelláról nagyrészt az ún. *Codex Marciánus*, egyebekben számos kisebb, különálló forrás tudósítja az utókort. Az előbbi – amelyen egyébként az összes újabb kiadás alapul – hivatalos jellegéről megoszlanak a vélemények. Ennek oka egyesek szerint abban van, hogy a házassági jogot érintő novellák ellentmondanak a császár házassággal kapcsolatos tényleges magatartásának, ugyanis míg a 22. és a 106. novella komoly vagyoni jogi előnyöket nyújt annak a túlélő házastársnak, aki újra nem köt házasságot, addig ő maga másodsor is megnősült.⁴⁸ Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy a novelláknak a preambulumi jellegű „Aufaktjában” a legtöbbször szerepel egy személy, akihez a császár az adott normát címezi, és ezek a címzettek – itt legnagyobb részben az említett *Zautzész* (NB. a császári após!) – valójában a jogszabály *megszövegezői* voltak,⁴⁹ úgy az iménti probléma nagy valószínűséggel elesik, és alappal gondolható, hogy a bizánci jog talán legjelentősebb jogalkotójának törvényhozói munkásságáról szóló kizárólagos forrásunk mégis hiteles.

Leó császár novelláinak tematikus anyaga igen sokrétű, azok ui. érintik: az államabszolutizmus-államszervezet, ill. a szokásjog érvénye és hatálya témakörét, a császári világi jognak a vallás normáihoz (*ius divinum*), ill. az állami egyházjoghoz (*ius ecclesiasticum*) való viszonyát, a valláspolitikát, széleskörűen a családjog és a vagyoni jog intézményeit, s végül a perjogot.⁵⁰

Kiemelendő még IX. Konstantin császárnak a jogi felsőoktatásról szóló novellája, amely újjáélesztette a bizánci magánygyűjtemények és jogirodalom jelentős eredményeit produkáló jogtudós-műhelyt, a konstantinápolyi jogiskolát (ld. II. rész).

A *Palaiologosz-dinasztia* közel két évszázados **Jegyzetek**

¹ Yiannopoulos, Athanasios N.: Historical development. In: Introduction to Greek Law. (Szerk.: Kerameus, Konstantinos D. – Kozyris, Phaedon J.) Deventer 1993, (a továbbiakban: Yiannopoulos) I. p.; lásd ettől részben eltérően: Simon, Dieter: Die Epochen der byzantinischen Rechtsgeschichte. In: Ius Commune – Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte (IC-ZER) 15 (1988) 93–94. pp.; továbbá: Fögen, Marie Theres: Gesetz und Gesetzgebung in Byzanz. Versuch einer Funktionsanalyse. In: IC-ZER 14 (1987) 137–158. pp.

² .... für den Juristen die entscheidende Zäsur". Ld. Wenger, Leopold: Die Quellen des römischen Rechts. Wien 1953, 679. p.

³ Ld. pl.: Zepos, Panagiotes J.: Griechenland. In: Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. (Hrsg. Coing, Helmut) III/5. köt., München 1988, 534. p.

⁴ Zepos, 504. p.

⁵ Már egyáltalán a *jogrendszer tagozódására* nézve kialakított római jogi koncepció is a görög filozófia által életre hívott rendszer- és fogalomalkotó metodológián nyugszik. Erre ld. pl. Hamza Gábor „A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció” címmel, 2004. október 6-án elhangzott akadémiai székfoglalóját (in: Állam- és Jogtudomány; megj. alatt). Az említett metodológiára nézve ld. pl.: Talamanca, Mario: Lo schema 'genus-species' nelle sistematiche dei giuristi romani. In: La filosofia greca e il diritto romano. Accademia Nazionale dei Lincei – Quad. N. 221, Roma 1977, a teljes Tom. II. (pp. 319)

⁶ Ezzel ellentétes állásponton volt, és e nézetet egyszerűen meghaladottnak tartotta már egy századdal ezelőtt Hitzig, H. F.: Die Bedeutung des altgriechischen Rechtes für die vergleichende Rechtswissenschaft. In: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft (ZVgRWiss) 19 (1906) 5. p.

⁷ Az egységesnek tekintett klasszikus görög formai jog egyes „homogén” intézményeihez – papyrus-leletek feldolgozása útján – ad példákat: Hitzig, 10–28. pp.

⁸ Yiannopoulos, 2–3. pp.

⁹ Pantazopoulos, Nicolas J.: Aspect général de l'évolution historique du droit grec. In: Revue Internationale des Droits de l'Antiquité (RIDA) 4 (1950) 251–252. pp.

¹⁰ Yiannopoulos, 3. p.

¹¹ Schönbauer, Ernst: Diokletian in einem verzweifelten Abwehrkampf? Studien zur Rechtsentwicklung in der römischen Kaiserzeit. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte – Romanistische Abteilung (ZSS) 62 (1942) 332–346. pp.

¹² „Das griechische Recht ist im römischen Reich nie aus der Übung gekommen.” Taubenschlag, Rafael: Das römische Privatrecht zur Zeit Diokletians. In: Opera Minora, I. köt., Warszawa 1959, 8. p.

¹³ Amelyben részint az „európai családjog” egyes alapintézményeinek gyökerét is látja Bernhöft, Franz: Ehe- und Erbrecht der griechischen Heroenzeit. Ein Beitrag zu der Vorgeschichte des europäischen Familienrechts. In: ZVgRWiss 11 (1895) 321–364. pp.

(1261–1453) uralkodása alatt kiadott császári rendelkezések⁵¹ – a szinte kizárólag az egyházi levéltárakban fellelhető forrásaink sokasága szerint – döntően az egyeduralkodói *jurisdikció* általános érvényű jogi regulákat meg nem fogalmazó megnyilvánulásai voltak, főként a szerzetesrendek és az állami hivatalok, ill. a parasztság egymás közötti tulajdonjog- és birtokvitái rendezése körében. Jelentős csoportot képeznek a császári rendelkezések között ezen kívül az egyháziak, a városok, ill. az egyesek számára kiadott privilégium- és adománylevelek. Megállapítható, hogy az utolsó bizánci uralkodóház a törvényhozó hatalom gyakorlása szempontjából elődeinek alatta maradt.⁵²

¹⁴ Dacronia, Eugenia: The Development of the Greek Civil Law: From its Roman-Byzantine Origins to its Contemporary European Orientation. In: European Review of Private Law (ERPL) 5 (2003) 668–669. pp.

¹⁵ Taubenschlag, Rafael: The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri. New York 1944, rec.: Rabel, Ernst in: The Journal of Juristic Papyrology (JJP) 1 (1946) 120–122. pp.

¹⁶ Arnokouros, Georgios I.: The transposition of the Consumer Sales Directive into the Greek legal system. In: ERPL 3 (2001) 261–262. pp.

¹⁷ Yiannopoulos, 4–5. pp.

¹⁸ Pringsheim, Fritz: Ausbreitung und Einfluß des griechischen Rechts. In: Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Abh. I (1952) 8. – nem volt hozzáférhető; Uő.: Some causes of codification. In: RIDA 4 (1957) 308–311. pp.

¹⁹ Hamza részleteiben tárgyalja e témakört, pontos útmutatóval a vonatkozó szakirodalom alapműveihez. Ld.: Hamza Gábor: A jusztiniánuszi kodifikáció és a bizánci jog. In: Jogtudományi Közlemény (JK) 53/2 (1998) 61–66. pp.

²⁰ Kecskés László: A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben. Történeti vázlat. Bp.–Pécs 2004, 92.: Ostrogorsky, Georg: A bizánci állam története. Bp., 2003, 56–57, 126. pp.

²¹ Sontis, Johannes M.: Das griechische Zivilgesetzbuch im Rahmen der Privatrechtsgeschichte der Neuzeit. In: ZSS 78 (1961) 367–368. pp.

²² Arnokouros, 262. p.

²³ Wenger, 723–726. pp.

²⁴ Simon, 76–77. pp.

²⁵ Sontis, 362. p.

²⁶ Wenger, 720–723. pp.

²⁷ I. Jusztiniánusztól XI. Konstantinig (527–1453) a császári jogalkotás produktumairól katalóguszerű képet ad Zachariä von Lingenthal, D. Karl Eduard: Geschichte des griechisch-römischen Rechts. Berlin 1892, 5–45. pp.

²⁸ Sontis, 366. p.

²⁹ Ostrogorsky, 90, 153. pp.

³⁰ Freshfield, Edwin Hanson: Roman Law in the Later Roman Empire. Cambridge 1932, 35–36. pp.

³¹ Ostrogorsky, 218. p.

³² Pl.: Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Bp., 1996, 105. p.

³³ Yiannopoulos, 5. p.

³⁴ Wenger, 700–702. pp.

³⁵ Sontis, 364–365. pp.

³⁶ Simon, 82–85. p.

³⁷ Freshfield, 22–23. pp.

³⁸ Pantazopoulos, 256–257. pp.

³⁹ Wenger, 702. p.

⁴⁰ Ld. pl. Ferrini, Contardo: Ein unbekannter Codex rescriptus der Basiliken. (Miscell.) In: ZSS 17 [1896] 329¹.

⁴¹ Így pl. a halál esetére szóló jogügyletek megjelölése görögül is mortisz kausza.

⁴² Wenger, 702²⁶²⁻²⁶³ és 703. p.

⁴³ *Carolus Anibal Fabrotus*. Wenger, 703–704. pp.

⁴⁴ Wenger, 695. p.

⁴⁵ *Zachariä* szerint további 5 novella (Nov. 114–118) is létezik, ezeket *extravagantes*-nak nevezi. *Zachariä von Lingenthal*, 221. p.; Wenger, 707. p.

⁴⁶ Ld. pl. a 20., a 22. és a 85. Novellához: *Monnier, Henry*: La Nouvelle XX de Léon le Sage. In: *Mélanges Hermann Fitting*. Montpellier 1908, 2. köt. 121–160. pp.; az 50. Novellához pedig ld. Uő.: La Nouvelle L de Léon le Sage et l'insinuation des dona-

tions. In: *Mélanges Paul Frédéric Girard*. Paris 1912, 2. köt. 237–289. pp. A leóni novellák szövegét és francia fordításukat adja: *Noailles, Pierre – Dain, Alphonse*: *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*. (Texte et traduction) Paris 1944, pp. LXIII et 383.

⁴⁷ Fögen, 149–150. pp.

⁴⁸ Wenger, 695, 705. pp.

⁴⁹ *Ostrogorsky*, 220. pp.

⁵⁰ Wenger, 706–707. pp.

⁵¹ Ld. ehhez is: *Dölger, Franz*: *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453*. 4–5. Bde. München–Berlin 1960/1965.

⁵² Fögen, 153^{41,42}, 154, 156–158. pp.

Komáromi László:

A bizánci hatás kérdése a középkori magyar büntetőjogban

A magyar jogtörténetírás régóta kutatja középkori törvényeink – főképp Szent István dekrétumainak – esetleges idegen forrásait.¹ Ennek során mindezidáig szinte kizárólag nyugati mintákról esett szó. A számos frank és germán világi, valamint nyugati egyházi gyűjteménnyel való összevetés sok hasonlóságra derített fényt, de bizonyítható átvételre viszonylag kevés példa akad.² Az eddigi kutatások azonban jóformán alig érintették azt a kérdést, hogy vajon mennyiben gyakorolt hatást a középkori magyar jogra a keleti impérium, Bizánc törvényhozása.

Első fennmaradt királyi dekrétumaink és zsinati határozataink jelentős részét büntetőjogi rendelkezések teszik ki, ezért a következő rövid áttekintésben ezeknek lehetséges bizánci előképeit keresem. A szakirodalom a kérdés kapcsán általában csak annyit jegyez meg, hogy hazánkban is használatosak voltak különböző bizánci büntetési nemek, mint a megvakítás, az orr, a nyelv és a kéz levágása, valamint a hajlenyírás.³ Tételes összehasonlításra azonban mindeddig nem került sor. Mindenekelőtt lássuk tehát, mely bizánci jogforrásokat érdemes számításba venni a két jogrendszer büntetőjogának összevetésekor.

Iustinianus VI. századi nagy kodifikációját létrejötté után hamarosan gazdag, elsősorban oktatási célú, görög nyelvű kommentárirodalom követte; később összefoglalók és kivonatok sokasága növelte az amúgy is hatalmas joganyagot. A VII. század elejére azonban mind a jogtudomány szintje, mind pedig a császárok törvényalkotói aktivitása jelentősen lecsökkent. Ezen a helyzeten az Iszauriai-dinasztiához tartozó III. Leó császár változtatott: bizottságot hívott össze, s tagjainak feladatul adta, hogy a föllelhető jogkönyvek összegyűjtése és áttekintése után állítsanak össze egy rövid, tömör törvénykönyvet. E munka eredménye-

ként született meg 741-ben a mindössze 18 címből álló „válogatás a törvényekből”, röviden: *Ecloga*, amely összefoglalta a legfőbb magánjogi és büntetőjogi szabályokat.⁴ A törvényt elvileg a iustinianusi kodifikáción alapult, a kodifikátorok azonban a gyakorlatban annak későbbi görög feldolgozásait használták, azokat is inkább átfogalmazva, semmint szó szerint átvéve.⁵ A jogtudomány aztán a Makedón-dinasztia idején lendült fel újra. A jogtudósok és a császár tervbe vették a „régii törvények megtisztítását”, a jogi szövegek újrafeldolgozását, az eredeti iustinianusi törvényt részének egy nagy, közös műben való összefoglalását. A munkát a IX. és X. század fordulóján, mintegy 25 év leforgása alatt el is végezték. Ennek során először (valószínűleg 885-ben vagy 886-ban, I. Baszileiosz császár uralmának végen) egy bevezetésnek szánt, a császár szándéka szerint az *Ecloga* helyébe lépő jogkönyvet állítottak össze – „Bevezetés a törvénybe”, röviden: *Eisagoge*.⁶ Főként a iustinianusi joganyagot tartalmazta, annak későbbi görög feldolgozásai alapján. Ezt követte 888 karácsonján – VI. Leó alatt – a 60 könyvből álló „császári törvények” kihirdetése. A *Bazilika*⁷ az eredeti iustinianusi törvényt szabályait foglalta egységes rendszerbe, címenként a *Digesta*, a *Codex* majd a *Novellák* megfelelő részeit egymás után szerkesztve, immár az egészet görög nyelven. Az anakatharsisz utolsó állomásaként publikálták végül 907-ben az ún. „a törvény kézikönyve”, röviden: *Prochiron*,⁸ amely 40 címében jórészt a iustinianusi joganyag egyes szabályait és Leó saját rendeleteit tartalmazta. A „hivatalos” bizánci jogot tehát lényegében e négy törvénykönyv – az *Ecloga*, az *Eisagoge*, a *Prochiron* és a *Bazilika* – tartalmazta.⁹ Később számos magángyűjtemény is keletkezett, amelyek vegyesen válogattak a hivatalos anyagból.¹⁰ A későbizánci kor aztán a világi jogtudomány hanyatlását hozta. Az utolsó jelentősebb jogkönyv az 1345-ben kiadott, hat könyvből álló *Hexabiblos* volt.

A felsorolt bizánci törvénykönyvek rendszerint utolsó (vagy utolsó előtti) fejezete (címe, könyve) tartalmazta a büntetőjog szabályait. Ezek alapját az *Ecloga* 17. címe képezte, amit szinte változtatás nélkül átvett az *Eisagoge* és a *Prochiron* is, s az eredeti iustinianusi büntetőjogra visszatérő *Bazilika* is részben tartalmazott.¹¹ Ez az anyag tehát – főleg a birodalom-

szerte igen elterjedt Ecloga és Prochiron révén – évszázadokig a bizánci büntetőjog legjellemzőbb forrását képezte.

A bizánci törvénykönyvek azonban nemcsak a birodalom határain belül fejtették ki hatásukat. A kelet-európai szláv népek körében elsősorban a fontosabb keleti egyházi jogi gyűjtemények terjedtek el, mindenekelőtt az igen népszerű Nomokanon XIV Titulorum,¹² és a nagy keleti egyházjogász, Blastares Mátyás XIV. századi Syntagmája,¹³ de recepciót nyert a bizánci világi jog anyaga is. A bolgárok legrégebb, IX. századi törvénykönyvének (Zakon sudnyj ljudem) legtöbb szakasza az Ecloga szabályaira vezethető vissza.¹⁴ A szerbek függetlenséget kivívó Nemanja István fia, Szt. Száva XIII. század elején elkészített nomokanonfordításához mellékelte a Prochiron anyagát is. Dusán István XIV. századi törvénykönyvéhez (Dušanov Zakonov) hozzáfűzte Blastares Syntagmájának főként világi jogi anyagát (elsősorban a Prochiront, átvéve annak teljes büntetőjogi részét, mindezt kiegészítve a Bazilika és egyes császári rendeletek anyagával), valamint a Földművestörvény egy szerb kivonatát. Moldvában és Havasalföldön valószínűleg a XV. század óta ismerték és másolták Blastares Syntagmájának szláv változatát. Oroszországban először a XIII. század elején adták ki a Photiosnak tulajdonított görög nomokanon-gyűjtemény szláv szövegét; a XIV. században megjelent a Földművestörvény orosz fordítása is.¹⁵ A Kormcsaja Kniga XVII. századi nyomtatott példányai pedig tartalmazták az Ecloga szláv változatát és a – szintén a bizánci jogra visszamenő – Zakon sudnyj ljudem-et is.¹⁶

Nincs megbízható forrásadatunk arról, hogy bizánci jogkönyvek Magyarországon is közkézen forogtak volna. Tudjuk viszont – elsősorban Moravcsik Gyula és tanítványai munkájának köszönhetően –, hogy Bizánc már a vándorlás korától kezdve jelentősnek mondható kulturális hatást gyakorolt a magyarságra. Ez a hatás mindenekelőtt a keleti egyház működésével függött össze. Görög nyelvű püspökségi jegyzék tanúsítja, hogy a konstantinápolyi patriarcha alá tartozó doroszi metropolita már a VIII. században missziós püspököket küldött az onogurok és a hunok vándorló népeihez.¹⁷ A Method-legendá beszámol arról is, hogy az ugrok (magyarok) „királya” még a honfoglalás előtt kapcsolatba került Szent Methoddal, a szlávok apostolával.¹⁸ Ioannes Skylitzes XI. századi történetíró művében említi, hogy több türk fejedelem konstantinápolyi megkeresztelkedése után Gyula is Bizáncba érkezett, s a keresztség vétele után egy Hierotheos nevű szerzetest vitt magával, akit a pátriárka Turkia missziós püspökévé szentelt, s ő a barbár tévelygésből sokakat kivezetett a kereszténységre.¹⁹ Szent Gellért legendája szerint a marosvári Ajtony fejedelem szintén a görögök szertartása szerint keresztelkedett meg, s Keresztelő Szent János tiszteletére görög monostort épített. Miután István király vezére, Csanád leverte Ajtonyt, Csanád újabb monostort alapított Oroszlánoson, s a marosvári görög barátokat odatelepítette.²⁰

Szent István korában egy sor további görög monostorról tudunk,²¹ melyek közül a veszprémvölgyi apácamonostor görög nyelvű alapítólevele Kálmán-kori másolatban maradt ránk.²² E görög kolostorok a XII. század végétől ellatinosodtak, de addig a nyugati és a keleti egyház békében éltek egymás mellett Magyarországon területén. A keleti egyház korabeli jelenlétéről tanúskodnak a Bizáncban kedvelt szentek (Szt. Demeter, Szt. Miklós, Szt. György, Szt. Kozma és Damján, Szt. Pantaleon) tiszteletére emelt templomok is.²³ A keleti egyház az ország déli részén később is erős maradt, saját püspökségei is voltak.²⁴

A bizánci kultúra magyarországi terjedésének szempontjából jelentősége lehetett az *Árpádok családi kapcsolatainak* is. Tucatnyi házassági szájról tudunk, melyek az Árpád-dinasztiát a bizánci uralkodóházhoz fűzték.²⁵ Közismert, hogy a Konstantinápolyban nevelkedett III. Béla kis híján maga is bizánci császár lett. Említést érdemel még, hogy régészeti leletek tanúsága szerint a magyar kereskedelem jelentős része a X-XI. században a Balkán és Bizánc felé irányult, Magyarország is számos árucikket ebből az irányból szerzett be. A leletek szépen mutatják, hogy a Bizánc felől az Alsó-Duna mentén Belgrádon át vezető kereskedelmi út egyik ága a Tisza keleti partján észak felé, a másik Mohácson keresztül a Balaton irányába tartott.²⁶

A keleti impérium tehát minden bizonnyal érezte hatását az Árpád-kori Magyarországon. Kérdés, hogy mit jelentett mindez az ország jogéletének fejlődésére. Ha létezett e téren bizánci hatás, akkor annak hordozói elsősorban a keleti egyház papjai lehettek, akik – nyugati társaikhoz hasonlóan – vélhetően megfelelő segédesszközökkel, könyvekkel, egyházi és talán világi jogi gyűjteményekkel érkeztek a számukra idegen, pogány nép körébe (akárcsak a különböző szláv népekhez). Nem teljesen alaptalan föltételezni, hogy a király közvetlen környezetében is jelen voltak közülük néhányan. Dekrétumaink gyakran hivatkoznak egy vegyesen egyházi és világi előkelőkből álló tanácsra, amely segítette az uralkodót törvényalkotó munkájában.²⁷ A tervezetek előkészítése során vagy az azokról való tárgyalás alkalmával szintén közreműködtek klerikusok, nyugatiak és keletiek egyaránt, akik akár szóban is közvetíthették a döntéshozóknak saját jogrendjük egy-egy szabályát.

A vizsgálat tárgyát képező büntetőjog tekintetében Bizánc esetében mindenekelőtt az Ecloga 17. címe tekinthető releváns forrásnak. Keletkezésétől fogva évszázadokon át ez képezte a bizánci büntetőjog alapját, s ez a világi törvénykönyv terjedt el leginkább a környező népek körében is. Számításba kell venni az Eisagoge és a Prochiron büntetőjogi szabályait is, amelyek szinte teljes egészében átvették az Ecloga büntetőjogát, de ehhez hozzáfűztek még más rendelkezéseket is. A Bazilika büntetőjogába szintén fölvett nyertek e kisebb törvénykönyvek egyes szabályai, másrészt az eredeti iustinianusi joganyag vonatkozó passzusai, nehezen képzelhető azonban, hogy a 60 könyvből álló hatalmas gyűjteményt valaki Magyaror-

száig hozta volna. Ezért az alábbi összevetés során elsősorban az Ecloga, másodsorban az Eisagoge és a Prochiron büntetőjogi szabályait veszem alapul. Ami a korabeli magyar jogot illeti, az összevetésben nem terjeszkedek túl Könyves Kálmán korán, egyrészt mivel az ő uralkodásának végéig keletkezett dekrétumok és zsinati határozatok tartalmazzák az Árpád-kori büntetőjog számunkra ismert anyagát,²⁸ másrészt mivel a magyarországi bizánci kulturális hatás fénykora nagyjából a királyság első két századára tehető.

Elsőként vegyük szemügyre a szakirodalom által is lehetséges bizánci átvételként említett büntetési nemeket.²⁹ A *halálbüntetés* különösen kegyetlen római fajtáit (pl. keresztre feszítés, máglyahalál, állatviadal, lovakkal történő szétépés, vaskarmokkal való megnyúzása, élve eltemetés) az Ecloga nem vette át; a kivégzés többnyire kard általi lefejezéssel történt. Halálbüntetéssel szankcionálták a legsúlyosabb állam elleni bűncselekményeket, egyes élet elleni büntetéseket és eretnkségeket, valamint a legsúlyosabbnak ítélt szexuális bűncselekményeket.³⁰ Két esetben találkozunk kegyetlenebb halálbüntetési móddal: a városban belül szándékosan tűzvész okozókat máglyán égették el, a rablógyilkosokat pedig az elfogás helyszínén felakasztották.³¹ A középkori magyar jogban is a fővesztés volt a halálbüntetés általános módja.³² Kard általi büntetés járt pl. a kardrántásért, a karddal történő gyilkosságért, valamint az ispán által elkövetett házratörésért.³³ Az akasztás is előfordult, a lopás szankciójaként, elsősorban Szt. László törvényében.³⁴ A kivégzés minősített fajtái (mint a nyársra húzás, kerékbetörés, vízbefulladás, máglyán való elégetés) a városi jogokban bukkannak föl, valószínűleg nyugati hatásra.³⁵

A testi büntetéseknek széles skálája alakult ki a bizánci jogban. Legjellemzőbbek az ún. testcsonkító büntetések voltak. *Kézlevágással* büntették a legtöbb vagyon elleni bűncselekmény elkövetőjét;³⁶ *orrlevágás* volt a szexuális bűncselekmények többségének büntetése.³⁷ A *férfi nemi szerv levágását* csak az állatokkal való fajtalankodás esetében alkalmazták;³⁸ a *nyelv kivágása* a hamis tanúzás szokásos szankciója volt.³⁹ Az Ecloga egy esetben írta elő a *megvakítást*, akkor, ha valaki az oltártérből lopott szent dolgot,⁴⁰ de megjegyzendő, hogy ezt a szankciót a későbbi korban gyakran alkalmazták politikai bűncselekményekre is.⁴¹ Mindezek (a férfi nemi szervtől való megfosztást kivéve) a középkori magyar jogban is előfordultak. Szt. István első törvénye *kézlevágással* rendelte büntetni az esküszegőt, a László-kori szabolicszi zsinat azt, aki engedély nélkül távol maradt az ún. kalendás társaságtól.⁴² A tolvaj rabszolga büntetése Szt. Istvánnál és Szt. Lászlónál is orrlevágás volt; orrát vesztette a tolvaj férjes asszony is.⁴³ Nyelvkivágással bűnhődött a hamis tanú és a cselszövő beszéd terjesztője, később az esküszegő és a tolvajt rejtő paraszt is.⁴⁴ A felsorolt esetek többségében mód volt viszont a testcsonkító büntetés vagyoni megváltására. Megvakítást főleg a tolvajra írtak elő korabeli törvényeink,⁴⁵ de a történelem tanúsága szerint politikai bűncselekmények esetén is több esetben így büntették az elkövetőt.

Testfenyítő büntetesként az Ecloga a pálcával, bottal vagy korbáccsal való *megverést* alkalmazta, általában mellékbüntetesként a testcsonkítás vagy a száműzetés mellett. A bizánci jog megverést írt elő pl. a kettős házasságban élőre, a szajhaskodóra, arra, aki a templomba menekült bűnelkövetőt erőszakkal kihozta onnan, továbbá a magzatelhajtási kísérlet elkövetőjére és az idegen nyáját elűzőre.⁴⁶ A rendelkezések olykor azt is meghatározták, hogy az elkövetőt hány ütés érje. A magyar jog szintén sokféle bűncselekményre írta elő a megverést (ostorozást, korbácsolást), enyhébb (pl. vallás elleni) és súlyosabb (pl. házratörés) tetteknel egyaránt; utóbbiaknál többnyire más, súlyosabb büntetések mellett.⁴⁷

A bizánci jog tipikus megszegényítő büntetése a *hajlennyírás* volt, amit az Ecloga két esetben írt elő mellékbüntetesként: a templom hívek számára nyitva álló részből való lopásra, valamint a hajadont megrentő vagyontalan elkövetőre, akivel a lány utóbb nem kötött házasságot.⁴⁸ A hajlennyírás mindkét esetben a megverés és a száműzés mellett került kiszabásra. Korabeli magyar törvényeink szintén mellékbüntetesként alkalmazták, de többfajta cselekményre, az istentisztelet elmulasztásától a más szolgájával való fajtalankodásig.⁴⁹ A magyar jogban előforduló további megszegényítő büntetések azonban, mint pl. a templom kulcsának a boszorkány testére való rásütése, vagy a hamis tanú arcának kereszttel történő megbélyegzése,⁵⁰ sem az Eclogában, sem pedig az Eisagoge és a Prochiron büntető rendelkezései közt nem kerülnek említésre.

A mai értelemben vett *szabadságvesztést* a korai bizánci jog nem ismerte,⁵¹ az Eclogában egy helyen szereplő, a császár ellen összeesküvőre alkalmazott „vizsgálati fogság” csak átmeneti intézkedés volt.⁵² Ilyen ideiglenes szabadságvesztés Szt. László törvényében is előfordul, karddal való emberölés és lókitelés tilalom kísérlete esetén; a saját családjában lopást elkövető nemes ugyané törvény szerint kényszermunkára kellett ítélni.⁵³ A kényszermunkát a középbizánci törvénykönyvek egyébként nem nevesítik, a gyakorlatban azonban alkalmazták, többnyire a száműzetés mellett.⁵⁴ Időleges szabadságvesztésnek tekinthető még a magyar jogban a kalodába zárás,⁵⁵ bizánci megfelelője azonban nem ismeretes. Egyébként, ahogy Bizáncban sem, úgy a középkori Magyarországon sem volt jellemző a börtönbüntetés. Gyakran előfordult viszont a *rabszolgaságba vetés*. Ezt a bizánci büntetőjog az ellenséghez átszökő, majd onnan visszatérő esetben alkalmazta,⁵⁶ a magyar jog azonban egy sor egyéb esetben, így a lopás és gyilkosság egyes alakzatainál, házratörésnél és hamis vádnál.⁵⁷

A *száműzetés* a bizánci törvénykönyvekben viszonylag gyakran fordult elő, legtöbbször veréssel együtt, pl. a véletlen ölés vagy a pusztá kézzel való ölés eseteiben, a papra kezét emelő tettesnél, a templom szentélyen kívüli részében lopást elkövető személynél, továbbá a nyereségvágyból amuletteket gyártók és a magzatelhajtók esetében.⁵⁸ A vizsgált magyar

törvényekben e büntetés kevésbé jellemző, a városi jogok azonban esetenként alkalmazták.⁵⁹

A vagyoni büntetések legsúlyosabbika a kelet-római jogban a *vagyonelkobzás* volt. A középbizánci törvénykönyvekben azonban már nem túl gyakori, az Ecloga egyedül a már említett amulett-gyártóknál alkalmazta, száműzetés mellett. Az Eisagoge és a Prochiron halállal és vagyonelkobzással rendelte büntetni azt, aki az uralkodó ellen támadt, valamint azt a férjes asszonyt, aki saját szolgálójával fajtalanzkodott.⁶⁰ A magyar jog a honarulás ill. hűtlenség esetén rendelte el az általános vagyonelkobzást, a halálbüntetés mint főbüntetés kísérőjeként. Szt. Lászlónál vagyonelkobzás volt a szankciója a hadjárat idején, valamint az előkelők rokona által elkövetett lopásnak. Kálmán törvénye ezen kívül tisztségének és vagyona kétharmad részének elvesztésével büntette a rabszolga- és állatkiviteli tilalmat megsértő ispánt.⁶¹

Ennél sokkal nagyobb jelentősége volt a *vagyon* kompozíciónak. Ez ölthette egyszerű kártérítés jellegét: az Ecloga szerint pl. a tolvaj szolga gazdája vagy megtérítette az okozott kárt, vagy a kárt szenvedett tulajdonába adta a szolgát; a kölcsönkapott és a meghatározott helyen kívül használt ló épségében esett kár szintén megtérítendő volt.⁶² Más esetekben a kártérítés duplumra ment.⁶³ A károkozás egyszerű esetein kívül azonban egyes nemi büntetéseknél is alkalmazta a bizánci jog a vagyoni elégtételt.⁶⁴ Az Árpád-kori magyar jog ennél súlyosabb bűncselekményeknél is ismerte a kompozíciót, pl. szándékos és véletlen emberölésnél; de lehetséges volt a megváltás megrontásnál és egyéb esetekben is.⁶⁵ Előfordult a kár többszörös megtérítése is, mint szankció.⁶⁶

Bár a bizánci világi jog törvénykönyvei külön nem nevesítették az *egyházi büntetéseket*, a keleti kánonjogi gyűjtemények alapján gyakran alkalmaztak *kiközösítést*, különböző *vezeklési feladatokat*, klerikusok esetén a *papi rend elvesztését* vagy a *felfüggesztést*. A világi és az egyházi bírászkodás határai Bizáncban is elmosódtak, egyrészt mivel az állam bizonyos egyházi és világi karaktert egyaránt magukon viselő bűncselekmények üldözéséről lemondott az egyházi bíróság javára,⁶⁷ másrészt azért, mert a bizánci jog is ismerte az asyllum intézményét, s azt az egyház úgy értelmezte, hogy az államnak a menedékbe futó elkövetőre semmilyen további ráhatása nem lehetett.⁶⁸ Korabeli magyar törvényeinkben is számos rendelkezést találunk a különböző egyházi vezeklésekre, a kiátkozásra és kiközösítésre, egyházi és világi jellegű bűncselekményeknél egyaránt;⁶⁹ a klerikusok szokásos büntetése pedig papi tisztségük elvesztése volt.⁷⁰ Nálunk is ismerték továbbá az asyllumot (első említése: Istv. II. 17.), miként Nyugaton is, így az átvétel mindkét irányból történhetett.

Az áttekintés alapján megállapítható, hogy a büntetési rendszer tekintetében valóban számos hasonlóság van a két jogrendszer között, a büntetések bizánci fajtái szinte kivétel nélkül előfordultak a magyar jogban is. Látható azonban, hogy ugyanazon szankció vi-

szonylag ritkán vonatkozott mindkét jogban ugyanarra a bűncselekményre. A bizánci jog szankciórendszere – mint Troianos megállapítja – az Ecloga óta átgondolt koncepcióra épült, amelynek középpontjában a speciális prevenció állt: annak megakadályozása, hogy a tettes újabb hasonló bűncselekményt kövessen el. A hamisan esküvő nyelvének kivágása, a tolvaj kezének levágása, vagy az állatokkal fajtalanzkodónál a nemi szervtől való megfosztás mind arra szolgált, hogy az elkövetőt fizikailag is meggátolják a bűnismétlésben. A nemi büntettek szinte mindegyikénél szokásos orrlevágás szintén a prevenciót szolgálta, megnehezítvén az elkövető számára az újabb csábítást, hisz mindenki láthatta, hogy megrontóval van dolga.⁷¹ Ilyen átfogó koncepciót, s annak következetes, tartós alkalmazását korabeli magyar törvényeink nem mutatnak. A király az aktuális helyzetet értékelve határozta meg a szankciót, nem ritkán megváltoztatva a korábbi törvényt, olykor a saját maga által alkotott szabályt is.

Néhány büntett és szankciója tekintetében azonban közelebbi hasonlóság is megállapítható a magyar és a bizánci jog között. Az alábbiakban ezek rövid áttekintése következik.

A hűtlenség és felségsértés büntetése a magyar jogban fej- és jószágvesztés volt; ugyanez a szankció illette az Eisagoge és a Prochiron szerint mindazt, aki a császár ellen tört ill. uszított.⁷²

A bizánci jog nyelvkivágással büntette a hamis esküt, Szt. István ugyanezzel a büntetéssel sújtotta azt, aki hamis bizonyosságot vagy cselszövő beszédet terjesztett mások között, bár a szankció ez esetben megváltható volt.⁷³ A hasonlóság azonban nem tökéletes: míg a bizánci rendelkezés kifejezetten a peres eljárásban félként vagy tanúként tett esküre vonatkozik, a magyar törvény inkább a bíróságon kívüli rágalalmazásra.⁷⁴ Valamivel közelebbi analógiát találhatunk azonban a magyar jogban arra a tömör bizánci rendelkezésre, mely szerint a hamis feljelentő ill. vádló ugyanazon büntetéssel sújtandó, mint ami arra a cselekményre vonatkozik, amelynek elkövetésével hamisan vádolt valakit. A Kálmán-kori esztergomi zsinat hasonló egyszerűséggel mondta ki, hogy ha a vádló nem tudja bizonyítani azt, amit állított, akkor ugyanazon vezeklés alá essék.⁷⁵ Az általános rendelkezés konkrét esete volt, amikor a feleségét hamisan házasságtöréssel vádoló férjet büntették ugyanazzal a büntetéssel, ami a feleséget érte volna, ha a vádat sikerül bizonyítani. Ugyanezt a speciális szabályt mondta ki a bizánci jog is.⁷⁶ Egyes cselekmények esetén már a korábbi magyar törvényhozás is tartalmazott hasonló normát: így pl. Szt. László dekrétuma a bírót hamis ítélettel vádolóra írta elő, hogy ugyanazt a büntetést szenvedje, mint amit a bírónak kellett volna kiállnia a hamis vád miatt.⁷⁷

Bár Szt. László szabolcsi zsinatának a papi nőülésre vonatkozó szabályait a trullósi zsinat hasonló rendelkezéseivel is kapcsolatba lehet hozni,⁷⁸ egy analógia az Eclogával is mutatkozik. A szabolcsi zsinat 2. fejezete arról a papról szól, aki rabszolgánójét

vette maga mellé feleség helyett: a nőt el kellett adnia, s ha ezt nem tette, erőszakkal adták el, ára pedig a püspököt illette. A rendelkezés párhuzamos helye a keleti zsinat 3. kánonja, amely azonban nem írta elő a nő eladását, csak azt, hogy aki ágyast tartott, vagy rabszolganővel volt viszonya, az nem tölthet be papi tiszttséget. Az Ecloga civilekre nézve azonban kimondta, hogy ha házias ember saját szolgálónőjével folytat nemű viszonyt, az eset kivizsgálása után a helyi előjáró köteles a rabszolganőt elkobozni és a provincia határain túlra eladni, a vételár pedig a fiscusra háramlik.⁷⁹

Szt. István törvénye többször is a talio-elvet érvényesítette kardrántás, karddal való megsebesítés esetén. Ha valaki karddal embert ölt, ugyanazzal a karddal kellett kivégezni, ha pedig mást megcsönkített kirántott kardjával, testének hasonló sérelmét kellett elszenvednie. Az I. dekrétum a pusztá kardrántást is kard általi halállal rendelte büntetni.⁸⁰ A bizánci jog is tartalmazott ehhez igen hasonló rendelkezést: aki mást karddal megsebesített és halálát okozta, kard által volt büntetendő, ha pedig a sérült nem hal meg, a tettesnek le kellett vágni a kezét, mivel egyáltalán használta a kardját.⁸¹

Szt. László decretuma előírta, hogy aki idegen várkatonát vagy szegényt, ill. rabszolgákat tart vissza magánál, köteles azokat a királynak beszolgáltatni, ha pedig ezt vonakodnék megtenni, kétszeresen köteles visszaadni, továbbá 55 penzát tartozik fizetni.⁸² A rendelkezés a király várkatonáinak stb. visszaadására vonatkozott, a bizánci jog azonban általánosságban mondta ki, hogy az idegen szolga elcsábítója ill. rejtegetője a szolga visszaadásán kívül még egy további szolgát vagy az árát köteles a szolga gazdájának adni.⁸³

A lopás szokásos bizánci büntetése a kézlevágás volt, a magyar törvények azonban legtöbb esetben inkább akasztást vagy megvakítást alkalmaztak.⁸⁴ A bizánci jogban is előfordult viszont a megvakítás a lopás speciális esetében: a szentélyből valamely szent dolgot eltulajdonító tolvajt érte ez a szankció.⁸⁵ Szt. László a templomba menekült tolvajra írt elő megvakítást, kisebb értékű lopásnál az elkövető fél szemének kiszúrását rendelte. Kálmán a templomba menekült tolvajt akkor sújtotta megvakítással (vagy tagcsönkítással), ha az ártatlannak vallotta magát, de azt bizonyítani nem tudta.⁸⁶

A felsorolt esetek többsége tehát egyes konkrét bűncselekmények és a hozzájuk kapcsolódó szankciók tekintetében tartalmi hasonlóságot mutat a két jogrendszer rendelkezései között. A vizsgált bizánci forrásokból való szó szerinti átvétel (fordítás) ugyan nem található a magyar dekrétumokban ill. zsinati határozatokban, nagymértékben hasonló megfogalmazás azonban akad, pl. a kardrántásra vonatkozó bizánci és magyar szabályok esetében.⁸⁷ Hogy ezek a közelebbi vagy távolabbi hasonlóságok, tartalmi párhuzamok közvetlen keleti kölcsönzésre vezethetők-e vissza vagy csak véletlen egybeesésre, nem állapítható meg minden kétséget kizáró bizonyossággal (ahogy a nyugati hatás-gyanús szakaszok legtöbbszörében sem). A szabály alap gondolata származhatott a bizánci jogból is, de az is lehet, hogy nem idegen forrásból vették át. Egészében véve úgy tűnik, hogy büntető törvényeink a keleti impérium jogával összehasonlítva is inkább önálló alkotások, semmint betűhív kópiák. A korabeli magyar törvényalkotók nem kívánták szolgálai módon másolni az idegen mintát. Az összevetés alapján azonban nem teljesen alaptalan föltételezni, hogy a bizánci büntetőjog egyes elemeit és szabályait, büntetési fajtáit – direkt vagy indirekt közvetítés révén – hazánkban is ismerték. Erre utalhatnak a két jogrendszer között pl. a szankció-fajták vagy egyes konkrét tényállás-büntetés kapcsolatok tekintetében észlelhető hasonlóságok. A társadalmi viszonyokat szabályozó valószínűleg uralkodó ott kölcsönzött a fölübe jutott bizánci megoldásokból, ahol megfelelő eszközt látott bennük az adott helyzet jogi rendezésére. Ha valamely keleti joggyűjtemény teljes, konkrét büntetőjogi anyagát nem is ismerte, annak általános jellemzőit, szankciórendszerét, esetleg néhány egyedi szabályát nagy valószínűséggel igen, s azt már szabadon használta, módosította saját elképzelései szerint. Csak esetenként merített a bizánci corpusból, de mint egész nem vette át. Árpád-kori törvényeinknek a bizánci büntetőjoggal való összevetése tehát nagyjából ugyanarra a következtetésre vezet, mint a nyugati mintákkal való összehasonlítás: recepció helyett inkább önálló jogfejlesztés jellemezte a korabeli magyar törvényalkotás folyamatát, de ez a folyamat – miként az a hasonlóságokból kitűnik – nagy valószínűséggel idegen, nyugati és keleti minták figyelembevételével zajlott.

Jegyzetek

¹ A vonatkozó legfontosabb műveket felsorolja Hamza Gábor: Szent István törvényei és a jusztiniánuszi római jog (Jogtudományi Közlöny 1996. október hó 418. p.) és hivatkozza Jánosi Mónika: Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban (Szeged, 1996. 60–66. pp.).

² Szó szerinti átvétel csak Szent István I. törvénykönyvének 1-5. fejezetei esetében állapítható meg (a 847-es mainzi zsinat és a Pseudo-Isidorusi gyűjtemény anyagából), de ez vélhetően csak a későbbi másoló buzgalmára, nem pedig a törvényalkotó szándékára vezethető vissza – v.ö. Bónis György: Szent István törvényeinek önállósága (Századok 72/1938. 452. és 485. pp.). Bónis két fejezet esetében ismeri el a bajor jogból való kölcsönzést (I.

32. a gyűjtogatásról és II. 2. a hűtlenség és árulás miatti jószágvesztésről – uitt 453. p.), valamint további tíz kapitulum esetében tartja az átvételt elképzelhetőnek, de nem biztosnak (454. p.).

³ Moravcsik: Bizánc és a magyarság (Bp., 1953. 2. kiadás: 2003. 103. p.); Jánosi: i. m. 52. p. – okkal jegyzi meg azonban, hogy a testesönkítő büntetések Nyugat-Európában is ismertek és használatosak voltak; Zlinszky János a más szolgálójával való viszony szankcionálásánál és egyéb szabályoknál gyanít bizánci hatást – A magyar jogrendszer kezdetei (Jogtudományi Közlöny 1996. július-augusztus 274. p.).

⁴ Kritikai kiadása: Burgmann, Ludwig: Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V. (Frankfurt am Main, 1983.); a

- bizánci törvénykönyvekre lásd: Pieler, Peter E.: Byzantinische Rechtsliteratur, in: Herbert Hunger: Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, Band II (München, 1978. 341–480. pp.); Van Der Van, Nikolaas – Lokin, Johannes Henricus Antonius: Historiae iuris Graeco-Romani delineatio. Les sources du droit romain de 300 à 1453 (Groningen, 1985.); Lásd továbbá: Burgmann: Juristische Buchproduktion in Byzanz, in: Juristische Buchproduktion im Mittelalter, hrsg. von Vincenzo Colli (Frankfurt am Main, 2002. 247–267. pp.). A keleti egyházi források összefoglalása megtalálható a következő műben: Beck, Hans-Georg: Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich (München, 1959. Ndr. 1977.). Az egyes jogforrások leírását és a rájuk vonatkozó legfontosabb szakirodalmat tartalmazza az Oxford Dictionary of Byzantium (New York–Oxford, 1991.) megfelelő szócikkei is.
- ⁵ V.ö.: Burgmann: Ecloga 4–5. pp.
- ⁶ Kiadása: Zepos, J.–Zepos, P.: Jus Graecoromanum II. (Athén, 1931; 2. kiad.: Aalen, 1962. 229–368. pp.). Az ismertebb Epanagoge elnevezés valószínűleg tévedésre vezethető vissza – v.ö.: Schminck, Andreas: Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern (Frankfurt am Main, 1986. 12–14. pp.); a felsorolt törvénykönyvek datálásánál Schminck álláspontját követem. Az Eisagoge bevezetője szerint egyébként „a császári fenség teljességgel elvetette az iszauriaiaknak az isteni elvvel ellentétes és a megmaradt törvények megsemmisítése céljából kihirdetett ostobaságait” – Eis. prooimion 33–36, ld.: Schminck: i. m. 6–7. pp. Bár a Makedón-dinasztia ellenséges szemmel tekintett a képromboló iszauriaiak Eklogájára, annak elterjedését nem tudták megakadályozni.
- ⁷ Kiadása: Basilicorum libri LX. Text, 8 kötet, Scholia, 9 kötet, ed. Scheltema, H. J.–Van Der Wal, N.–Holwerda, D. (Groningen, 1953–88.).
- ⁸ Kiadása: Zepos, J.–Zepos, P.: Jus Graecoromanum II. (107–228. pp.).
- ⁹ Említést érdemel még négy speciális gyűjtemény: az ún. Földművestörvény, egy tengerjogi és egy katonákra vonatkozó törvény, amelyek nagyjából az Eclogával egyidejűleg keletkeztek, valamint VI. Leó császár novellái, amelyeket egy 113 rendeletből álló gyűjteménybe foglaltak.
- ¹⁰ Az Ecloga különböző származékai: Ecloga privata; Ecloga privata aucta; Epitome Marciana; Ecloga Leuclavii. A Prochiron derivátumai: Ecloga ad Prochiron mutata; Prochiron legum; Prochiron Vaticanum. Eisagoge-származékok a következők: Epanagoge cum scholiis; Epanagoge tituli XIII; Epanagoge cum Prochiro composita; Epanagoge aucta. A nagy kodifikációs munka után (valószínűleg 913–914 táján – v.ö.: Schminck: i. m. 127. p.) napvilágot látott még egy magánmunka, az Epitome Legum, amely a iustinianusi Codex, Digesta, Institúciók és Novellák anyagából, valamint a Prochironból merítette szabályait; utóbb ez is több változatot ért meg (Epitome ad Prochiron mutata; Epitome Laurentiana) – Pieler: i. m. 440–444., 449–450. és 458–462. pp. A Bazilika óriási anyaga miatt nehezen kezelhető volt, ezért ezt is különböző feldolgozások próbálták használhatóbbá tenni: Synopsis Maior Basilicorum; Tipukeitos; Ecloga lib. I–X Basilicorum; Florilegium Ambrosianum. A Bazilika szövegéhez kommentárokat is fűztek, amelyek részben még a iustinianust közvetlenül követő időszak jogtudói műveiből származtak, részben a XI–XII. századi bizánci jogtudomány számlájára írhatók – uo. 462–464. pp.
- ¹¹ Lásd a Burgmann-féle Ecloga-kiadás 121. oldalán és Scheltema Bazilika-kiadásának 8. kötete 3134. oldalán található összehasonlító táblázatokat.
- ¹² A 14 címből álló nomokanon-gyűjtemény a VII. század első felében keletkezett, majd több átdolgozást is megért, melyek közül az elsőt (tévesen?) Photios pátriárkának tulajdonítják (883), a második (1090 körül) Theodor Bestes nevéhez fűződik. A XII. századi keleti egyházjogászok ezt a művet vették alapul – v.ö.: Beck, Hans-Georg: i. m. 146. p.
- ¹³ Amibe a Nomokanon XIV titulorum mellett fölvetelt nyertek a Prochiron és a Bazilika egyes szakaszai is.
- ¹⁴ Megjegyzendő azonban, hogy a büntetőjogi szankciók sokszor eltérnek a bizánci mintától; sokkal inkább a szokásjognak megfelelő vagyoni elégtételt alkalmazták – v.ö.: Soloviev, Alexander V.: Der Einfluß des Byzantinischen Rechts auf die Völker Osteuropas (in: Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 76/1959. 438–439. pp.). A Zakon sudnyj ljudem egyes cseh kutatók álláspontja szerint nem a bolgárok, hanem a Nagymorva Birodalom jogi hagyatékához tartozik – v.ö.: Zásterová, Bohumila: Über zwei grossmährische Rechtsdenkmähler byzantinischen Ursprungs (in: Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9.-11. Jahrhundert, hrsg. von Vladimír Vavřinec, Prága, 1978. 361–385. pp.).
- ¹⁵ Soloviev: i. m. 444, 446, 454, 461. pp.
- ¹⁶ Burgmann: Ecloga 26. p. Ugyanott olvasható az Ecloga örmény és arab-kopt recepciójának rövid összefoglalása is.
- ¹⁷ Moravcsik Gyula: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. In: Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján, szerk.: Serédi Jusztinián (Bp., 2. kiadás, 1988. 173–212. pp., a kérdésről különösen: 197–208. pp.).
- ¹⁸ Moravcsik: i. m. 209. p.; valamint Bizánc és a magyarság 38. p.
- ¹⁹ Moravcsik: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai (Bp., 1984. 85. p.).
- ²⁰ Legenda S. Gerhardi Episcopi 8. In: Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, ed.: Emericus Szentpétery (Budapestini, 1938. Vol. II. Reprint: Nap Kiadó, 1999. 489–492. pp.).
- ²¹ Az említettek mellett Veszprémben, Visegrádon, Dunapentelén és Szávaszentdemeteren – v.ö.: Moravcsik Gyula: Görögnyelvű monostorok Szent István korában (in: Emlékkönyv... 2. kiadás, 387–422. pp.).
- ²² Szövegét közli: Moravcsik: Az Árpád-kori magyar történet... 79–81. pp.
- ²³ Mesterházy Károly: Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon (Debrecen, 1970.).
- ²⁴ Moravcsik: Bizánc és a magyarság 62, 64–65. pp.
- ²⁵ Szent Imre herceg felesége nagy valószínűséggel bizánci hercegnő volt; a bizánci uralkodóházból nősült I. Géza Synadéné bizánci hercegnővel, Theodulosz Szynadénosz leányával; Kálmán felesége, kijevi Eufémia ereiben negyedrészen bizánci vér csordogált; II. Béla felesége a valószínűleg Bizáncban nevelkedett Ilona, I. Uroš szerb nagyzsúpán leánya; Kálmán fia (?) Borisz Anna Dukaina bizánci hercegnőt vette feleségül; IV. István hitvese Mária, Iszaakiosz Komnénosz lánya; III. Béla öccse, Géza szintén bizánci hercegnővel házasodott; IV. Béla felesége Mária, I. Theodórosz Laszkarisz nikaiai császár leánya. III. Béla kétszer tervezte, hogy a Komnénosz-családból nősül (I. Manuel lányával, Máriaival, majd Theodora Komnénével, Manuel nőtestvérével). Magyar hercegnők is beházasodtak a bizánci uralkodóházba: Szt. László leánya, Piroska II. Ióánnész Komnénosz bizánci császár felesége lett; III. Béla leánya, Margit (Mária) II. Iszaakiosz Angelosz császár hitvese; V. István leánya, Anna (Ágnes) pedig II. Andronikosz Palaiologosz császárré – V.ö.: KERBL, Raimund: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050-1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenköningreich (Wien, 1979.); valamint lásd az Árpád-ház és a bizánci uralkodó családok házassági kapcsolatait mutató ábrát Moravcsik: Bizánc és a magyarság c. műve végén.
- ²⁶ Mesterházy Károly: Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez (Századok 127/1993. 450–468. pp.); Uő: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I–II. (Folia Archaeologica 61/1990. 87–115. pp. és 62/1991. 145–174. pp.); Uő.: Der byzantinisch-balkanische Handel nach Ungarn im 10–11. Jahrhundert im Spiegel der Gräberfunden (in: Byzance et ses voisins. Mélange à la mémoire de Gyula Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa

- naissance, rédigé par Thérèse Olajos, Szeged, 1994. Acta Universitatis de Attila József Nomiatæ, Opuscula Byzantina IX. 117–128. pp.)
- ²⁷ Szilágyi Loránd: A magyar királyi tanács első százada (Levéltári Közlemények 18–19/1940–41. 157–169. pp.). A törvényalkotás valószínű módjára, menetére lásd: Jánosi: i. m. 85–89. pp.
- ²⁸ A magyar törvényeket és zsinati határozatokat a Lederer Emma által szerkesztett szöveggyűjtemény szerint idézem, Szilágyi Loránd fordításában: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. rész 1000-tól 1526-ig (Bp., 1964.).
- ²⁹ Az Eclogát „E.”, az Eisagogét „Eis.”, a Prochiront „P.” rövidítéssel jelölöm, s a rá következő számok minden esetben az idézett törvénykönyv büntetőjogi címén (Ecloga 17. cím; Eisagoge 40. cím; Prochiron 39. cím) belül található szakaszok számai.
- ³⁰ Így kard által büntették pl. a császár ellen összeesküvőket és merénylőket (E. 3.), valamint az ellenséghez átfutó dezertőröket (E. 53.). Ez volt a szankciója az előre megfontolt szándékkal való ölésnek, mint pl. a megmérgezésnek (E. 42.) és a karddal elkövetett gyilkosságnak (E. 46.). Halálbüntetés volt a manicheusok és montanisták, valamint a démonokat idéző varázslók szokásos büntetése (E. 52. és 43.); s halállal szankcionálták a közeli rokonok közti vérfertőzést (E. 33.) és a homoszexuális kapcsolatot (E. 38.). Karddal végezték ki ezen kívül a városon kívül szándékosan gyújtogatókat is (E. 41.).
- ³¹ E. 41. és 50. V.ö.: Troianos: Bemerkungen zum Strafrecht der Ecloga (in: Afieroma szton Niko Szboróno I. Rethymno, 1986. 105. p.); Uő: Die Strafen im byzantinischen Recht (Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 42/1992. 64–65. pp.); Gregory, T. E.: The Ekloga of Leo III and the Concept of 'Philantropia' (Byzantina 7/1975. 275. p.). A bizánci büntetőjogra lásd még: Zachariä von Lingenthal, Karl Eduard: Geschichte des griechisch-römischen Rechts (Berlin, 1877. 1892. Ndr.: Aalen, 1955. 323–349. pp.); Sinogowitz, Bernhard: Studien zum Strafrecht der Ecloga (Athén, 1956.); Patlagean, Evelyn: Byzance et le blason pénal du corps, in: Du châtimant dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique (Paris, 1984. 405–426. pp.).
- ³² Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet (4. bővített kiadás, Bp., 1910. 414. p.); Hegedüs Géza: Anyagi büntetőjog az árpád-házi királyok korában (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 4. szám, Bp., 1935. 47–48. pp.).
- ³³ Istv. I. 16. 35 és II. 12.
- ³⁴ László II. 1–2, 6, 9, 12.
- ³⁵ Timon: i. m. 414. p. és Hegedüs: i. m. 48. p.
- ³⁶ Pl. a vagyontalan bűnisméltó tolvajt és az idegen nyáj elűzőjét, a holttest kifosztóját, a szabad embert rabszolgaként eladót és a pénzhamisítót, de azt is, aki mást karddal megsebesített – E. 11. 13–14, 16, 18, 46.
- ³⁷ Így büntették pl. a házas asszonnyal való házasságtörés esetén a férfit és a nőt egyaránt, az apácával paráználkodót (ilyenkor magát az apácát is), továbbá az apácát vagy világi hajadont elrablót és megbecstelenítőt, a saját keresztanyjával, ill. mással eljegyzett hajadonnal testi kapcsolatra lépőt, valamint azt, aki távolabbi rokonnal létesített vérfertőző viszonyt – E. 27, 23–26, 30–34.
- ³⁸ E. 39.
- ³⁹ E. 2.
- ⁴⁰ E. 15.
- ⁴¹ Gregory: i. m. 274. p.
- ⁴² Istv. I. 17. – de megválthatta kezét vagyoni helyzetétől függően 50 vagy 12 tinóval; László I. 14. – a testcsonkítás itt is megváltható volt 10 penzával.
- ⁴³ Istv. II. 6. és László II. 2, 10, 14; III. 6.
- ⁴⁴ Szt. Istv. II. 20.; László III. 1d.
- ⁴⁵ László II. 12b. és e; III. 4, 6, 8a-b; Kálm. I. 84.
- ⁴⁶ E. 35, 19–20, 1, 36, 13.
- ⁴⁷ Megverték a vasárnapi szentmisét elmulasztókat (Istv. I. 9. és László I. 11.), a pert 30 napnál tovább halogató bírót (László III. újrászámozott 9. cikkely); a jóslással foglalkozókat a püspök megostoroztatta (Istv. I. 34.); korbács által bűnhődött a más szolgálójával első ill. másodikban fajtalanokodó is (haját is lenyírták – Istv. I. 28.); a házratörő vagyontalan nemes lenyírták, megostorozták és eladták (László II. 11.).
- ⁴⁸ E. 15. és 29.
- ⁴⁹ Hajlenyírást szabtak ki a misén mormogó közrendű fiatalokra és a vasárnapi istentiszteletet elmulasztókra (mindkettőnél a megverés kíséretében – Istv. I. 19, 9.); arra, aki a bíró pecsétjét megvetve harmadszor sem ment el az ellene folyó per tárgyalására (László III. újrászámozott 9. cikkely, egyben el is adták tartozásért); a leányrablóra, ha a törvényes elégtételt megfizetni nem tudta (Kálm. II. 55c. – a lenyírásan felül itt is eladták az elkövetőt); továbbá a más szolgálójával első és másodikban fajtalanokodóra (Istv. I. 28. – a korbácsolás mellékbüntetéseként). Alkalmazták még a lenyírást a házratörés bünteténél, itt is mellékbüntetésként (László II. 11.).
- ⁵⁰ Istv. I. 33. és Kálm. I. 83.
- ⁵¹ Troianos: Die Strafen... 70. p.
- ⁵² E. 3.
- ⁵³ László II. 8, 16, 9.
- ⁵⁴ Troianos: Die Strafen... 69–70. pp.
- ⁵⁵ László I. 25.
- ⁵⁶ E. 8. cím 4.2. pont.
- ⁵⁷ Szt. István rendelkezése szerint azt a szabad embert, aki a lopás váltságdíját nem tudta megfizetni, rabszolgának kellett eladni (II. 7.). Külföldre adták el azt a nem nemes tolvajt, aki a bűncselekményt saját családtagja ellen követte el (László II. 9.). A templomba menekült tolvaj Szt. László törvénye alapján az egyház rabszolgája lett, ha pedig onnan elengedték, eladták idegen országba (III. 4.). Szabadságát veszítette a 110 penzával kisebb értékű vagyonnal rendelkező gyilkos is (László II. 8.), valamint a más házára törő, magát megváltani nem tudó nemes (II. 11.). Rabszolgának adták el a rabszolga megbüntetését elmulasztó bírót, valamint azt is, aki a bírót hamisan vádolta meg ártatlan ember felakasztásával (föltéve, hogy gazdagabb volt, mint a bíró – László II. 6.).
- ⁵⁸ E. 47–48, 4, 15, 44, 36.
- ⁵⁹ Timon: i. m. 417. p. 36–37. j.
- ⁶⁰ Eis. 12. – P. 10.; Eis. 49. – P. 43., utóbbinál mellékbüntetésként az orrlévágás, lenyírás és a városból kiűzés mellett.
- ⁶¹ Istv. II. 2.; László III. 10. és II. 1.; Kálm. I. 77.
- ⁶² E. 12. és 7.
- ⁶³ Pl. idegen állatok bezárása és éheztetése ill. elpusztítása esetén (E. 8.), de az idegen fa kivágóját is kétszeres értékben marasztalták (E. 40.).
- ⁶⁴ A hajadont – annak beleegyezésével – megbecstelenítő tettes, amennyiben később nem kötöttek házasságot, vagyoni helyzetétől függően volt köteles vagy egy font aranyat, vagy vagyonának felét a sértettnek adni, ha teljesen vagyontalan volt, akkor megverve és lenyírva száműzték (E. 29.). A serdületlen (13 év alatti) hajadont megrontó orra mellett vagyona felét is elvesztette a leány javára (E. 31.). Az idegen szolgálólánnyal paráználkodó tettes vagyona nagyságához képest volt köteles a szolgáló urának vagyoni elégtételt adni (E. 22.).
- ⁶⁵ A szándékos emberölés vérdíja Szt. István törvénye szerint 110 bizánci aranypenz volt, amiből 50 járt a rokonoknak, 50 a királynak, 10 pedig a bírának és közbenjáróknak. Véletlen emberölésnél 12 aranypenzt kellett fizetni. Mindkét esetben egyházi vezeklés is sújtotta az elkövetőt (Istv. I. 14–15.). Szt. László törvénye a karddal elkövetett gyilkosság tettesének vagyonából kétharmad részt a meggyilkolt rokonainak, egyharmad részt pedig a gyilkos gyermekeinek és feleségének juttatott (László II. 8.). A leányrabló által fizetendő kiengesztelési díj István törvénye szerint 10 tinó, szegény elkövető esetén 5 tinó volt; feleség megölése esetén 50, 10 ill. 5 tinót kellett a rokonoknak fizetni; a szolgát kereső küldött megverésének büntetése ugyancsak 10 tinó (Istv. I. 27, 15, 25.). Példák sora hozható fel a fenyítő jelle-

- gű büntetések vagyoni megváltására, pl. az esküszegő vagyoni helyzetének megfelelő váltságdíj megfizetésével kerülhetett el keze levágását (Istv. I. 17.).
- ⁶⁶ Pl. a király részét elsikkasztó ispán az elsikkasztott rész visszaadásán felül köteles volt annak kétszeresét is megtéríteni (Istv. II. 8.).
- ⁶⁷ Pl. azok esetében, akik a hadifogságban megtagadták hitüket, majd hazatértek (E. 6.).
- ⁶⁸ Troianos: Die Strafen... 63–64., 72. pp.
- ⁶⁹ Pl. vezeklés feleséggyilkosság, esküszegés esetén (Istv. I. 15. 17.); kiátkozták és kiközösítették a király elleni összeesküvőt és cinkosát, továbbá a feljelentést elmulasztót (Istv. II. 17.).
- ⁷⁰ Szt. László és Kálmán zsinatai a klerikusok különböző tiltott magatartásait gyakran a papi rend elvesztésével büntetik (Szabolcsi zsinat I, 29.; Kálm. I. 67.; Esztergomi zsinat 14, 71.)
- ⁷¹ Ha a törvényalkotó egyszerűen tükröző büntetést akart volna kiszabni, akkor a szexuális bűncselekményekre is a nemi szerv levágását rendelte volna büntetésként – v. ö.: Troianos: Die Strafen... 66–67. pp.
- ⁷² Istv. II. 2.; Eis. 12. – P. 10. Megjegyzendő azonban, hogy a nyugati törvényekben is található ilyen szabályozást. V.ö.: Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Bp., 1904. Reprint: Pápa, 2002. 46. p.).
- ⁷³ E. 2. – Eis. 70. – P. 46.; Istv. II. 20.
- ⁷⁴ István I. 17. kézlevágással ill. vagyoni helyzettől függő megváltással büntette a hitszegőt. Kálmán törvénye szerint a hamis tanút tüzesvaspróbnának vetették alá, s ha bűnössége bebizonyult, kereszt alakú jelet sütöttek arcára, hogy többé ne fogadják el tanúságát – I. 83.

- ⁷⁵ E. 51. – Eis. 18. – P. 15.; Kálm. II. 54.
- ⁷⁶ Kálm. II. 55b.; E. 27. A házasságtörés szankciója azonban eltérő a két jogrendszerben: Kálmán megengedte, hogy az asszonyt férje eltaszítsa, s ha nemes asszonyról volt szó, nem köthetett újabb házasságot, ha pedig a népből valóról, eladták. A bizánci jog egyszerűen orrlévágással büntette a házasságtörést.
- ⁷⁷ Ha a hamis vádló tehetősebb volt a bírónál, szabadságát is elvesztette (László II. 6.).
- ⁷⁸ Závodszy: i. m. 58–60. pp.; Szentirmai Alexander: Der Einfluss des byzantinischen Kirchenrechts auf die Gesetzgebung Ungarns im XI.-XII. Jahrhundert (Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 10/1961. 73–83. pp.).
- ⁷⁹ E. 21.
- ⁸⁰ II. 12-13.; I. 16.
- ⁸¹ E. 46. – Eis. 88. – P. 82. Lehetséges, hogy mindkét szabályozás gyökere az Újszövetségi Szentírásban keresendő: „Aki kardot ragad, az kard által vész el” (Mt 26, 52). Szt. László vagyoni elégtétellel ill. rabszolgaságba vetéssel bünteti a karddal elkövetett emberölést (II. 8.).
- ⁸² László III. 2. Ugyane törvény máshol is rendelkezett a kérdésről (újrászámozott 5–6. cikkely). Kálmán törvénye pedig az elszökött várőrök visszatartására közelebbről meg nem határozott jóvátételt írt elő (I. 39.).
- ⁸³ E. 17.
- ⁸⁴ László II. 9. és Kálm. I. 84. említ tagesonkítást.
- ⁸⁵ E. 15. – Eis. 69. – P. 58.
- ⁸⁶ László II. 12.; Kálm. I. 84.
- ⁸⁷ Istv. II. 12.: Si quis gladio hominem occiderit, eodem gladio iuguletur – Závodszy: i. m. 155. o.; E. 46.

Mészáros Ádám:

A Majláth–eset

A MAJLÁTH – ESET TÖRTÉNETI TÉNYÁLLÁSA

Az országbíró elleni bűncselekménynek három szereplője volt: Majláth inasa: *Berecz János*, *Spanga Pál* és *Pitéli Mihály*. A felderített tényállás szerint Berecz már jóval a bűncselekmény elkövetése előtt ismerte Spangát, s közösen elhatározták, hogy pénzt szereznek. Pitélit Spanga ismerte és ajánlotta Berecznek, mivel miután Pitéli tudomást szerzett a rablás tervéről, akként nyilatkozott Spangának, hogy pénzért akár embert is ölne. Berecz azzal, hogy „ilyen ember kell nekem” hagyta meg Spangának, hogy hozzon össze egy találkozózt Pitélivel. Erre a budai vár alatt került sor, ahol az elkövetők megállapodtak a cselekmény főbb mozzanataiban. Itt Berecz – miután jól ismerte az országbírót – arra figyelmeztette társait, hogy „az öreggel keményen kell bánni, meg kell kötnöni”. Pitéli erre azt válaszolta, hogy „ha én megfogom, meg is fojtom”. Berecz felismerve Pitéli elszántságát, erre akként reagált, hogy „ha csak kikerülhető, nem kell megölni”, Spanga felé pedig e szavakat intézte: „előbb kérj pénzt, s ha nem akar adni, vegyék

A XIX. századi magyar történelem, politikai és jogélet egyik meghatározó alakja, gr. Majláth György elleni „merénylet” nemcsak a közéletben kavart vihart, de a korabeli jogásztársadalmat is megosztotta: a neves korabeli büntetőjogászok közül (Edvi Illés Károly, Fayer László, Finkey Ferenc, Wlassics Gyula) többen éles kritika tárgyává tették a legfőbb bírói fórum ítéletét. Az alábbi tanulmányban az eset történeti tényállásának bemutatásán túl a hangsúlyt a verdikt alapjául szolgáló elméleti alapok rendszerezett bemutatására, feldolgozására, és mindezek fényében az ítélet jogi értékelésére helyezem.

Majláth György (1818–1883) mind a politikai, mind a jogélet méltán elismert személyisége volt. Politikusi karrierjét Baranya megye képviselőjeként kezdte, az 1847/48-as országgyűlésen a konzervatívok egyik vezető személyisége lett. Közreműködött a Ferenc József által kibocsátott Októberi diploma (1860. október 20.) létrejöttében, s még ebben az évben a Helytartótanács elnökévé nevezték ki. 1861-ben a birodalmi tanács tagja, majd főkancellár, végül a főrendi ház elnöke volt. A XIX. századi jogéletben ismertté mint országbíró (1867), majd mint a Curia elnöke (1882) vált. Mindezek mellett a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem (ma: ELTE) díszdoktorává avatta (1880/81), s tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának. A neves országbíró 1883. május 23-án kegyetlen bűncselekmény áldozata lett.

el a bugyellárist, száját be kell tömni, meg kell kötni, s ha nagyon ellenszegül, meg kell ölni”.

A bűncselekmény elkövetésének napján, 1883. május 28-án este az előzetes tervnek megfelelően Berecz beengedte két társát az országbíró házába, s elrejtette őket a saját cselédszobájában. A bűncselekményt az elkövetők úgy akarták beállítani, mintha a tettesek kívülről hatoltak volna be az épületbe: kötélhágcsón, az üvegajtó betörése által. A bűncselekmény elkövetéséhez Pitéli kést vitt magával, azt azonban Berecz elvette tőle és Spanganak adta, attól tartva, hogy Pitéli megszúrná Majláth-ot. A bűncselekmény elkövetésének órájában Berecz kinyitotta a hálósobába vezető terem ajtaját, itt azonban azt tapasztalták, hogy az országbíró hálósobájában még ég a villany. Ebből arra következtek, hogy Majláth még ébren van – Berecz tudomása szerint az országbíró esténként újságot szokott olvasni. Ekkor Berecz felszólította két társát, hogy menjenek be. Ennek eleget téve, „az ágy lábánál ülő Mailáthoz érve, ehez Spanga a késnek feléje irányzásával azon szavakat intézte, hogy „uram, mi pénzért jövünk” és a mint erre Mailáth felugorva, Spangát megfogta, és a neki szegezett kést megragadva, Spangával viaskodni kezdett”¹. Ezután Spanga torkon ragadta Majláth-ot, majd Pitéli megkötözte az országbíró kezét és lábát. Ekkor Spanga Majláth szájába tömte azt a törülközőt, amit Pitéli adott át neki, egészen az országbíró garatáig. A szájbetöméssel egyidejűleg Majláth nyakát is összekötötték. Ezt követően különböző vagyontárgyakat tulajdonítottak el az országbíró szobájából, aki az erőszak következtében életét veszítette.

AZ ESET MEGÍTÉLÉSÉNEK ELMÉLETI HÁTTERE

A Majláth-ügyben született ítélet, illetve annak a vitának a megértéséhez, amit a verdikt kiváltott, az elkövetők, főként a részesség XIX. századi szabályainak az ismerete szükséges. A következőkben ezeket tekintjük át röviden, különös figyelmet fordítva egy korabeli elkövetői kategória, az ún. fősegéd esetére.

A BŰNCSELEKMÉNY ELKÖVETŐI TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁSÁNAK RENDSZERE

A bűncselekmény elkövetőinek törvényi szabályozásával kapcsolatban alapvetően kétféle megoldás különböztethető meg². A *monista* rendszerben a törvény az elkövetők között nem differenciál, hanem minden közreműködőt tettesnek tekint, és ugyanazon büntetési tétel szerint rendel büntetni³. Differenciálásra csupán a büntetés kiszabás során van lehetőség. A *dualista* rendszer törvényi szinten különbséget tesz a bűncselekmény központi alakja, a tettes (vagy bűnszerző), és a részes (vagy segéd⁴) között⁵. A dualista megoldáson belül természetesen további két alrendszer között lehet különbséget

tenni. Az ún. *valódi dualista* rendszerben az elkövetők között nemcsak elnevezésbeli, hanem konkrét, a büntetőjogi felelősséget is érintő differenciálás történik. Ilyen volt korábban hazai viszonylatban az 1878. évi V. törvény cikk (továbbiakban: Csemegi-kódex), illetve napjainkban a német büntető törvénykönyv (továbbiakban: StGB)⁶. Az ún. *áldualista* rendszerre az jellemző, hogy bár megkülönbözteti a tettest és a részt, azonban a büntetésük tekintetében előírt szigorú parifikáció miatt gyakorlatilag asszimilálja őket. Erre szolgál példaként a francia Code pénal⁷.

A magyar büntetőjog kezdetektől fogva megkülönböztette az elkövetők között a bűncselekmény központi alakját (alakjait), illetve az annak alárendelt elkövetőket. A Csemegi-kódex óta érvényesül az elkövetők tettesre, illetve társtettesre (tettesekre), és felbujtóra, illetve bűnsegédre (részesekre) történő felosztása⁸. Témánk szempontjából azonban vissza kell nyúlni a Csemegi-kódex előtti időkre, nevezetesen az 1843. évi javaslat elkövetőket érintő jellemzőihez. Itt a bűnszerzőség tanára és a fősegédre szükséges a hangsúlyt helyezni.

A BŰNSZERZŐSÉG

Az elkövetők XIX. századi kategóriáit a *bűnszerzőség* tanával kell kezdeni. A bűncselekmény központi alakjait a XIX. század közepéig *Tittmann* nyomán⁹, illetve német hatásra előszeretettel nevezték bűnszerzőnek (Urheber), s ezalatt tulajdonképpen a tettest (társtettest) és a felbujtót értették. A bűnszerzőség tana határozta meg a korabeli francia¹⁰ és belga¹¹ (auteurs principaux), illetve a magyar felfogást is, az 1843-as Deák-féle javaslat bűnszerzőnek tekintette a tettest és a „felbujtót” [50. §]. A XIX. század közepétől azonban egyre többen, így a német *Mittermaier*, az olasz *Carrara*, illetve *Csemegi Károly* és *Wlassics Gyula* is felhívta a figyelmet¹², hogy nem szabad összevegyíteni és egy kategória alatt tárgyalni a tettest és a felbujtót. *Csemegi Károly* főbb érvei ezzel kapcsolatban azok voltak, hogy a bűnszerzőség nem eléggé tüzetes, így sok ellentmondásra ad okot, és felesleges is. Bűnszerzőnek ugyanis *Csemegi* értelmezésében az minősült, aki saját elhatározásából vált a bűncselekmény tényezőjévé, anélkül tehát, hogy más által felbujtatott volna. Lévéen *Csemegi* szerint e meghatározás csupán a felbujtóra és fel nem bujtott tettesre illik, a felbujtott tettesre nem, ebből az következik, hogy a bűnszerzőség nem fejezi ki azt, amit ki kellene fejeznie¹³. A *Csemegi-kódex* mindezeknek megfelelően elvetette a bűnszerzőség tanát, és az elkövetőket mint tettesek és részesek (felbujtók és bűnsegédek) határozta meg. Megjegyzendő, hogy a társtettesek elkövetői minősége sokáig vita tárgyát képezte, többen a részesek egy külön csoportjaként kezelték¹⁴.

A FŐSEGÉD ÉS AZ ELKÖVETŐK BÜNTETÉSI ELVE

A bűnszerzőség tanával hozható összefüggésbe az elkövetők egy XIX. századi külön csoportja, az ún. *fősegéd*¹⁵. Fősegéd alatt azt (a bűnsegédet) értették, aki

olyan segítséget nyújtott, amely nélkül a bűncselekményt nem is lehetett volna elkövetni. Ez a kategória mind az elméletben, mind a törvényekben ismeretes volt. Hazánkban az 1843-as javaslat a segéd szabályai között tartalmazott rá vonatkozó rendelkezést (ez azonban nem lett törvény). Franciaországban az ACP, Németországban az 1871-es birodalmi büntető törvény nem kodifikálta ezt az elkövetői kört, de az elméletben ismeretes volt, és a bűnszerzők közé sorolták¹⁶. Az 1867-es belga Code pénal azonban expressis verbis a bűnszerzők közé sorolta azt, aki a cselekményével a büntett vagy vétség végrehajtásához olyan segítséget nyújt, amely nélkül azt nem lehetne elkövetni [66. cikk 3. bek.]. A Csemegi-kódex az 1843-as javaslattól eltérően, nem kodifikálta a fősegédi kört, azaz nem tett különbséget a bűnsegédek között.

A fősegédi kategóriának az 1878. évi V. törvényben való mellőzése az elkövetők büntetésére vonatkozó szabály miatt adott esetben problémát okozhatott. A bűncselekmény elkövetőinek büntetésére vonatkozóan alapvetően két rendszer különböztethető meg: a parifikáció, illetve az elkövetők differenciált büntetési elve. A *parifikáció elve* a tettség – részesség vonatkozásában a bűncselekmény elkövetőinek azonos büntetési tétel alá vonását jelenti. Ezen büntetési elv következetes érvényesítésére szolgál például Franciaország, ahol mind a korábbi, mind jelen hatályos büntető kódexben a parifikáció elve érvényesül¹⁷. Az ezzel szembeni megoldás a *differenciált büntetési elv*, amely az elkövetők között különbséget téve, csupán a felbujtót (bűnszerzőt¹⁸) rendeli a tettesi bűncselekmény büntetési tételének maximumával büntetni, a bűnsegédekre azonban a törvény rendelkezése folytán ennél enyhébb büntetés irányadó. A német StGB és a belga Code pénal a XIX. századtól kezdve ezt az elvet érvényesíti. Hazai viszonylatban a francia, a belga és a német megoldásra jellemző következetesség nem figyelhető meg. Az 1843. évi Deák-féle büntetőjogi törvényjavaslat és a Csemegi-kódex a differenciált büntetési elv talaján állt, ezen az 1950. évi II. törvény (Btá) változtatott, s napjainkban is a parifikációs megoldás érvényesül [Btk. 21. § (3) bek.]. Bár az 1843-as javaslat és a Csemegi-kódex ugyanazon büntetési elvet érvényesítette, az elkövetők körének eltérő meghatározásából adott esetben problémák merülhettek fel. Az 1843-as javaslat a bűnszerzőket (tettes és felbujtó) az elkövetett büntett bevezetésére rendelt büntetés teljes mértékével rendelte büntetni [53. §], a segédek tekintetében azonban a büntetés kötelező enyhítését rendelte el [69. §]. Ez alól kivételt az az eset jelentett, ha a segéd olynemű segítséggel járult a büntett elkövetéséhez, amely nélkül az a fennforgó körülmények között el nem követhetett volna. Ez esetben a segéd a büntetettre rendelt büntetés egész súlyával is büntethetővé vált [70. §].

A Csemegi-kódex azonban nem kodifikálta külön a fősegédi kört, csupán annyit tartalmazott, hogy a tettesek és azok felbujtói a elkövetett bűncselekményre határozott büntetéssel büntetendők [71. §], a segédek büntetésének megállapításánál pedig a kísérletre vonatkozó

szabályok vonatkoznak [72. §]. A Csemegi-kódex a kísérletet enyhébben rendelte büntetni, mint a véghezvitt bűncselekményt [66. § (1) bek.].

Az állapítható tehát meg, hogy az 1843-as javaslat a büntetést tekintve a tettesrel és a felbujtóval egy szintre emelte azt, aki olyan segítséget nyújtott, amely nélkül a cselekményt nem lehetett volna elkövetni, a Csemegi-kódex azonban kötelezően enyhíteni rendelte a segéd, így a fősegéd büntetését. Ezzel tehát megszűnt a lehetőség annak, hogy a fősegéddel szemben adott esetben olyan súlyos büntetést lehessen kiszabni, mint a felbujtóval szemben. A segéd büntetésére vonatkozó szabály (a kísérlet kapcsán) azt tartalmazta, hogy amennyiben a véghezvitt büntetettre halált határoz a törvény, a kísérlet büntetése határozott ideig tartó fegyház, amely öt évnél kevesebb nem lehet [66. § (3) bek.].

A TÁRSTETTESÉG ÉS A FIZIKAI BŰNSEGÉLY, ILLETVE A FELBUJTÁS ÉS A PSZICHIKAI BŰNSEGÉLY ELHATÁROLÁSA

Az eset megértéséhez röviden szó kell ejteni a társtettség és a fizikai bűnsegély, illetve a felbujtás és a (pszichikai) bűnsegély elhatárolásáról.

A társtettség és a fizikai bűnsegély közötti határvoalat a XIX. század végén (akárcsak napjainkban) alapvetően a törvényi tényállás (tényálladék) szolgáltatta. Ennek megfelelően társtettesnek az minősült, aki a törvényi tényállás alá eső cselekményt hajtott végre. A tényálláson kívüli közreműködés bűnsegélyként nyert értékelést. Éppen emiatt az objektivista megközelítés miatt nem lehetett a Majláth-ügyet úgy megoldani, hogy Berecz a másik két elkövető társtettese lett volna, hiszen ő maga nem valósított meg a gyilkosság tekintetében tényállási elemet¹⁹.

Felbujtó alatt tradicionálisan azt a személyt értjük, aki mást bűncselekmény elkövetésére szándékosan rábír, pszichikai bűnsegéd alatt pedig azt, aki a tettes bűncselekményét pszichikai úton előmozdítja. Mindkét elkövetői alakzat jellemzője egy másik személy (a leendő tettes) cselekményének a befolyásolása. A felbujtás lényege a rábírás, amit korábban a bűncselekmény determináló okának tekintettek, így Csemegi Károly szerint a felbujtás uralkodó eleme a rábírás, amely a bűncselekmény oka, ez pedig annak következménye. A felbujtás tehát a szellemi létoka a bűncselekménynek. Továbbá Csemegi szerint a felbujtás lényege a determinálás, ami azt is magában foglalja, hogy ez a kizárólagos oka, a szellemi oka a tettesi bűncselekmény elkövetésének. Ez tehát a determináló pszichikai erő (vis psychica)²⁰. Csemegi felfogásában a felbujtás egy olyan aktus, amelynek szükségszerű következménye a tettesi bűncselekmény elkövetése.²¹ Azzal a problémakörrel ehelyett nem foglalkozom részletesen, hogy valójában egy büntetőjogi felelősséggel rendelkező ember akaratát nem lehet determinálni.²² Ezzel szemben azon személy cselekményének a megítélésére kell kitérni, aki olyan személyt bujt fel, aki már úgymond teljesen elhatározta

magát a bűncselekmény elkövetésére (omni modo facturus), illetve aki olyan személyt bujt fel, aki még nem határozta el magát, de már foglalkozik a bűncselekmény gondolatával (iam alias facturus).

Ezen kérdések eldöntésére korábban két elvi alapon nyugvó álláspont alakult ki. Az egyik a szubjektivista alapú *Urheber sein wollen teória*²³ (bűnszerzővé lenni akarás), amelynek következménye, hogy a már teljesen elhatározott tettesre gyakorolt rábeszélés is felbujtás-ként értékelhető. Ez a tan azon túl, hogy teljesen szubjektív alapú, nem áll összhangban a felbujtás elkövetési magatartásával, a rábírással sem.

A másik a Feuerbach-féle *kauszalitásos teória*, melynek lényege, hogy az olyan tettest, aki már teljesen el van határozva a bűncselekmény elkövetésére, nem lehet többé felbujtani, azaz a rábeszélés nem áll kauzális összefüggésben a bűncselekmény elkövetésével.²⁴ De ennek az elvnek a következetes érvényesítésével nem lehet szó pszichikai bűnsegélyről sem.

Hazai viszonylatban a szerzők többsége azon az állásponton volt, hogy az első esetben nem valósul meg részesi alakzat, a második esetben pedig nem felbujtás, hanem pszichikai bűnsegély megállapításának van helye.

AZ EMBERÖLÉS SZABÁLYOZÁSA ÉS A SZEMÉLYES TULAJDONSÁGOK KÉRDÉSE

Végül az ítélet megértéséhez az emberölés szabályozásáról, ezzel összefüggésben az ún. praemeditatio-ról és a személyes tulajdonságok szabályairól kell röviden szót ejteni.

A Csemegi-kódex az emberölésnek két alaptényállását különböztette meg: a gyilkosságot [278. §] és a szándékos emberölést [279. §]. Ez utóbbihoz egy minősített [280. §], és több privilegizált [281., 282., 284. §] tényállás kapcsolódott. Témánk szempontjából a gyilkosság bír jelentőséggel. A Csemegi-kódex szerint gyilkosságot követ el, és halállal [ennek jelentősége van az ügy kapcsán!] büntetendő, aki embert előre megfontolt szándékból megöl. Az előre megfontolt szándékot nevezték a XIX. század végén – XX. század elején *praemeditatio*-nak. Ennek fennállásához a bírói gyakorlat megfelelő időtartamot és az elkövető aránylag nyugodt lelkiállapotát követelte meg, amelyben „az értelem véghezviszi vagy véghezvihetné szokott ellenőrző munkáját, a szándékolt cselekmény mellett és ellen szóló okoknak és az utóbbiak közt, különösen a jogi és erkölcsi természetüknek mérlegelésével”.²⁵ Az előre megfontoltság az elkövetői szándék egyik módozatát jelentette, s mint ilyen, ún. *személyes tulajdonságnak* minősült. Személyes tulajdonság vagy körülmény alatt az ember személyében rejlő, attól elválaszthatatlan és állandó tulajdonságait, illetve más emberhez vagy dologhoz való viszonyulását értjük.²⁶ Az e körülményekért való felelősség rendezésére korábban a Csemegi kódex [74. §], a Btá. [28. §], és az 1961. évi V. törvény [15. §] is tartalmazott kifejezett rendelkezést. Ennek ellenére sem állítható azonban, hogy akár a tudományban, akár

a bírói gyakorlatban egyetértés uralkodott volna e tekintetben.²⁷

Más jogrendszerek viszonylatában a személyes tulajdonságoknak egyrészt a törvényi szabályozásával, illetőleg annak hiányával kapcsolatban következetesség és tradicionalitás, másrészt az érték való felelősség tekintetében érvényesülő ellentét figyelhető meg. Németországban az StGB a XIX. századtól kezdődően tartalmazott rendelkezést a személyes körülményekről,²⁸ és az oszthatatlanság²⁹ mellett tört lándzsát, míg a francia bírói gyakorlat a Code pénal külön törvényi rendelkezése hiányában az oszthatóság³⁰ mellett foglalt állást. Szintén nem tartalmazott (és ma sem tartalmaz) vonatkozó rendelkezést a belga kódex³¹.

Hazai viszonylatban a személyes tulajdonságokon belül korábban több szempontból tettek különbséget. Csemegi Károly a kérdéskört a tettesi túllépés (excessus) kapcsán tárgyalta, és azt vallotta, hogy amennyiben az adott körülmény ún. *kvantitatív személyes viszony* (pl. visszaesői minőség), ez csak arra az elkövetőre gyakorol hatást, akinél fennáll, így a felbujtó nem felel a súlyosabb bűncselekményért akkor, ha tud az általa felbujtott tettes visszaesői minőségéről.³² Ismeretes volt a *teljesen személyhez tapadó* – vagy *alanyi* (qualitates personae inhaerentes) személyes körülmények, mint például a visszaesői minőség, illetve a *tárgyasult* – vagy *tárgyi* (qualitates delicto inhaerentes) (személyes) körülmények,³³ mint például a szolgálati viszony a lopásnál, megkülönböztetése is.³⁴ A személyes körülmények hatásával kapcsolatban alkalmazták az ún. *osztható* és *oszthatatlan* körülmények elkülönítését, az előbbi alatt azokat értve, amelyek kihatnak azon elkövetők felelősségére is, akik nem rendelkeztek ilyen tulajdonsággal, az utóbbi alatt pedig azokat, amelyek csak és kizárólag annak a felelősségét érintették, akinél fennálltak. Általában a teljesen személyhez tapadók oszthatatlanok, a tárgyasult (vagy a bűncselekmény elkövetéséhez eszközül szolgáló) körülmények oszthatónak minősültek, azonban az egyes tulajdonságok besorolása és megítélése korántsem volt problémamentes.³⁵ Az azonban általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy a praemeditatio olyan oszthatatlan személyes körülménynek minősült, amely a többi elkövetőre nem terjed ki.³⁶

AZ ESET BÍRÓSÁGI MEGÍTÉLÉSE

A Majláth-ügyben három bírói fórum járt el. Spanga Pál és Pitéli Mihály cselekményét mindhárom grémium gyilkosságnak [278. §] és rablásnak [344. §] minősítette, és az elkövetőket e bűncselekmények tetteseként halálra ítélte. Az ügy bonyodalmát az inas, Berecz János elkövetői minőségének megállapítása jelentette.

A *Budapesti Királyi Törvényszék* Berecz Jánost a tettesi bűncselekmények felbujtójaként ítélte halálra. Mint az előzőekben említettem, a gyilkosság (előre megfontolt szándékból elkövetett emberölés) tekintetében a törvény egyedül a halálbüntetést írta elő. A felbujtó büntetése pedig a tettesre rendelt büntetés szerint alakult.

A Törvényszék Berecz elleni ítélete nagymértékben Spanga beismerő vallomására épült, amelyben eladta, hogy Pitélivel együtt Berecz felbujtása hatására hatolt be Majláth szobájába, és támadta meg az országbíró abból a célból, hogy pénzt szerezzen. Spanga vallomása szerint Berecz vetette fel először Majláth meglopását, ő avatt be Pitélit a tervbe, ő állapította meg a bűncselekmény végrehajtásának módjait, ő osztotta ki a szerepeket. Beismerő vallomásában kitért arra, hogy szükség esetére elhatározták az országbíró megölését is. Mindkét tettes azt vallotta, hogy Berecz ébresztette fel bennük a bátorságot, és bízta őket azzal, hogy Majláth gyáva ember, és nincs mitől tartaniuk, továbbá hogy minden Berecz terve alapján történt, végül, hogy Berecz nemcsak felbujtotta őket, hanem egyenesen kényszerítette, mert miután beengedte őket az országbíró hálószobájába, bezárta mögöttük az ajtót, nehogy visszaradjanak, és elhagyják az épületet.

A törvényszék az előadottak alapján, és arra tekintettel, hogy Berecz ismerte urát, tudta, hogy ellent fog állni a rablásnak, és emiatt a tettesek meg fogják ölni, továbbá, hogy ő volt „a bűncselekmény teremtője”, az inast a bűncselekmények felbujtójaként mondta ki bűnösnek, és ítélte halálra.

A *Budapesti Királyi Ítéltő Tábla* a törvényszéki ítéletet a tettesek vonatkozásában helybenhagyta, Berecz tekintetében azonban megváltoztatta, s az inast felbujtás helyett bűnszegély címén vonta felelősségre. A Tábla ugyanis nem tartotta Spanga vallomását meggyőzőnek, valószínűbbnek bizonyult, hogy Spanga a Berecz elleni vallomásával a saját felelősségét akarta kevésbéíteni. A Tábla Bereczet a következő indokok alapján, mint bűnszegédet mondta ki bűnösnek. Egyrészt Spanga vallomásán kívül nem volt más bizonyíték arra, hogy Spangát Berecz bujtotta volna fel, az erről szóló levél tartalmát Spanga ugyanis nem tudta bizonyítani. Másrészt Spangának is érdekében állt pénzt szerezni. Harmadrészt Pitéli később azt vallotta, hogy őt nem Berecz, hanem Spanga buzdította először a pénzszerzésre, végül, hogy mindkét tettes azt vallotta, hogy Berecz ölésről nem szólt. Az ítélet szerint Berecz nélkül „alig lett volna lehetséges a tettnek Spanga és Pitéli által történt elkövetése úgy, ahogy az végrehajtott”³⁷, és mindez „gyanuk, sőt bizonyíték segédi részessége mellett, de nem mutat arra, hogy Berecz mint felbujtó szerepelt”³⁸.

Az inas elkövetői minőségének bűnszegédé redukálása szükségképpen magával vonta a vele szemben alkalmazható büntetés redukcióját is. Mint említettem, a törvény (Csemegi-kódex) az elkövetők büntetését illetően a differenciált büntetési elv talaján állt, ennek értelmében a segéd büntetésének megállapításánál a kísérletre vonatkozó szabályok voltak alkalmazandóak, a törvény a kísérletet pedig általános jelleggel enyhébben rendelte büntetni, mint a befejezett bűncselekményt. A kísérlet szabályai továbbá azt is tartalmazták, hogy amennyiben a befejezett bűncselekmény büntetése halálbüntetés, a kísérlet, és így a bűnszegéd büntetése legalább öt éves tartamú határozott idejű szabadságvesztés. A határozott ideig tartó szabadságvesztés generális ma-

ximuma 15 év volt [22. § (2) bek.]. Azaz Berecz-et bűnszegédként nem lehetett halálra ítélni, azonban a felelőssége a bűncselekményben, nevezetesen hogy a segítség nélkül a bűncselekményt nem lehetett volna elkövetni, ezt indokolta volna. Mivel a fősegédi kört a Csemegi-kódex az 1843-as javaslatától eltérően nem ismerte, ezen igénynek a Curia csak Berecz felbujtóvá minősítésével tudott eleget tenni.

A *Curia* ítélete – nem érintve Spanga és Pitéli cselekményének minősítését – Berecz elkövetői minőségét megváltoztatta, és a Törvényszék ítéletét hagyta helyben, amely szerint Berecz nem bűnszegédként, hanem felbujtóként tartozik felelősséggel. Ennek következtében mindhárom elkövetőt halálra ítélte.

Az ítélet meghozatala során a Curia három dolgot vizsgált. Az első, hogy az elkövetők ölési szándéka előre megfontolt vagy a rablás során a küzdelem hevében keletkezett-e, a második, hogy ennek megfelelően Berecz János felbujtó vagy bűnszegéd-e, végül, hogy amennyiben felbujtó volt, a tettesek nem léptek-e túl a felbujtás határán.

Az *ölési szándék kapcsán* a Curia azt állapította meg, hogy a gyilkosság [278. §] feltétele a praemeditatio, azaz, hogy a szándék egyenesen, határozottan ölésre irányuljon, és előre megfontolt legyen. A praemeditatiót kizárja, ha a szándék eshetőséges, vagy ha az ölési szándék valamely eset bekövetkezésétől, vagy elmaradásától függ. A Curia úgy találta, hogy az adott esetben a praemeditatio mindegyik feltétele fennáll, mivel mindhárom vádlott biztosan, minden ésszerű kételyt kizárva, előre látta, hogy a bűncselekmény Majláth György élete ellen irányul. „Ha ugyanis büntett el nem követése oly eset be nem következésétől van feltételezve, melynek bekövetkezése a tettes és a részes előrelátása szerint bizonyos: akkor a bizonyosnak előre látott esettől föltételezett büntett elkövetése is bizonyos levén, az elkövetésnek feltételezett volta csupán színleges és látszólagos, mely nem hagy nyitva valódi esélyt a büntett el nem követésére, hanem azonos a szándéknak feltétlenül azon büntett elkövetésére irányzott és elhatározott voltával”³⁹.

A Curia abból, hogy Berecz azon nyilatkozatára, miszerint „az öreggel keményen kell bánni, és meg kell kötözni” Pitéli azt válaszolta, hogy „ha én megfogom, megfojtom”, azt a következtetést vonta le, hogy mindez az egyenes és határozott ölési szándékot bizonyítja. A Curia szerint Berecz azért szerezte meg Pitélit a bűncselekményhez, mert az ölni is képes lenne a pénzért. Berecz felbujtó felelősségét támasztja alá továbbá, hogy Pitéli idézett nyilatkozata ellenére nem szakította meg vele a kapcsolatot, és nem függesztette fel az állítólagosan rablásra irányzott cselekményt. Sőt, inkább bátorítólag, mint visszautasítólag mondotta Pitélinek: „ha kikerülhet, nem kell őt megölni, de ha szükséges, el kell vele bánni”⁴⁰. Ezt a Curia ölésre adott utasításként értékelte. Ennek indoka, hogy Berecz ismerte Majláthot, és tudta, hogy az nem fogja ellenállás nélkül átadni vagyontárgyait a rablóknak, illetve a tettesek is tudták ezt. Nem lehetett tehát kétséges a tettesek előtt, hogy ha csak pénzszerzésre irányult a szándékuk, ez tel-

jesen elérhetetlen, mivel előre kellett látniuk az országbíró ellenállását és azt, hogy ezt csak személy elleni erőszakkal lehet leküzdeni. Az indoklás szerint tehát Berecz azon nyilatkozata, hogy csak akkor kell megölni Majláthot, ha az szükséges, nem minősül feltételes ölési szándéknak, mivel mind a három elkövetőnek látnia kellett a hálósobába való bemenetel előtt, hogy a terv nem fog sikerülni emberölés nélkül. Így, ha eddig feltételes volt is az ölési szándék, ebben a pillanatban már előre látott és biztos volt, amely megalapozza a praemeditatiót. A Curia szerint az is bizonyítja az egyenes, megfontolt és határozott ölési szándékot, hogy amennyiben ez nem állott volna fenn, az elkövetők megvárták volna, míg az országbíró elalszik, s így annak megölése nélkül is rabolhattak volna. Az álmából felriadó ember ugyanis rendszerint védekezésre képtelen állapotban van, így könnyűszerrel megköthözhetők volna, anélkül, hogy megölnék.

Fontos bizonyítékként értékelte továbbá az ölési szándék alátámasztására a Curia, hogy a tettesek csak úgy remélhették, hogy nem derül fény kilétükre, ha megölik Majláthot. Mint az a tényállásból kitűnt, úgy próbálták beállítani a helyszínt, mintha a tettesek kívülről, az erkély üvegajtaján keresztül érkeztek volna. Viszont, ha az országbíró életben marad, egyből kiderült volna a félrevezetés, hiszen a feltett esetben Majláthnak hallania kellett volna az ajtó üvegének csörömpölését, s kihallgatása alkalmával nyilvánvalóan igazolta volna, hogy az nem történt meg. Ekkor viszont az első gyanúsított kétségen kívül az inas, Berecz lett volna, mivel az ő engedélye nélkül a tettesek nem léphettek volna be a házba, mivel a kulcs Berecznél volt. Bereczen keresztül pedig egyenes út vezetett volna a tettesek leleplezéséhez.

Abból a tényből, hogy Berecz meghagyta, hogy a kést ne Pitéli vigye, hanem Spanga, mivel tudta, hogy Pitéli Majláthot azonnal megszúrja, a Curia azt követeltette, hogy ez csupán azt bizonyítja, hogy Berecz Majláth késsel való megölését, és nem általában a megölését akarta elkerülni. Ezt a Curia azzal indokolta, hogy a vérfoltos ruhával a tettesek nyilvánvalóan nem tudtak volna elmenekülni, mivel a vér elárulja a gyilkost. A véres ruhát Berecz sem tudta volna eredményesen elrejtteni, mivel bűncselekmény esetén egyértelmű, hogy átkutatják az egész házat, így az inas szobáját is.

A második vizsgált kérdés, hogy *Berecz felbujtó-e, avagy bűnsegéd*. A Curia abból kiindulva, hogy Bereczre is fennáll a praemeditatio, cselekményét felbujtásnak minősítette. A Curia indoklása szerint „... még azon esetben is, ha bizonyítva nem volna, hogy Mailáth György megölésének és kiraboltatásának eszméje Berecztől indult ki, sőt ha elfogadható volna Berecznek azon állítása, hogy nem ő, hanem Spanga hozta először szóba a „Mailáth dolgot”, minthogy a felbujtásnak a „rábírás” lévén tényező eleme, felbujtónak az tekintendő, a kinek cselekedete, magatartása képezte azon elhatározó okot, mely a tetteseket a büntett elkövetésére reá bírta, mely tehát a büntetetre irányzott akaratsnak elhatározására megállapítható, determinálókul szolgált. [...] A fennforgó esetben a körülmények áttekintése és mérlegelése azon meggyőződést erősítik meg,

hogy sem Spanga, sem Pitéli nem határozhatták volna el a Mailáth elleni büntett elkövetését, ha Berecz felhívásában, magatartásában a büntett véghezvitelének lehetősége már előre nem találják meg a szükséges biztosítást. Minden körülmény arra mutat, hogy minkét tettest egyedül az bírta, s csakis az bírhatta a büntett elkövetésének elhatározására, hogy Berecz, a kitől egyedül függött a véghezvitelnek lehetővé tétele, nemcsak biztosította őket hozzájárulásáról, hanem egyenesen felhívta, buzdította őket a büntett elkövetésére⁴¹. Továbbá „a segéd közreműködése accessorius, másodrendű lévén, ez oly támogatásban és előmozdításban áll, mely nélkül a büntett még mindig elkövethető. Ha azonban a közreműködés olyan, hogy e nélkül a büntett elkövetése lehetetlen, hogy azt e nélkül a tettes el sem határozhatta, ha tehát az elhatározást egyedül azon közreműködés teszi lehetővé, melytől a tervelő szándéka és a viszonyok szerint a kivethetőség első sorban függ, akkor ezen közreműködésnek felajánlása és az illető személynek e körüli tevékenysége nem segítése többé a büntetett különben is elkövetőknek, hanem egyenes rábírása az e nélkül el nem határozott, sőt elhatározásra nem is lehető tervelőnek az elhatározásra és a kivitelre. [kiemelés tőlem: M. Á.] Minthogy pedig a rábírás képezi a felbujtást, és minthogy annak cselekvősége, a ki a fentebb meghatározott módon egyenesen és szándékosan oka volt a büntett elkövetésére való elhatározásnak, tényleg és valódiilag rábírás képez: ez okból ez iránt megjelölt cselekvőség nem a segélyt, hanem a felbujtást állapítja meg⁴².

A harmadik vizsgált kérdés végül az volt, hogy amennyiben Berecz felbujtó, *nem terheli-e a tetteseket túllépés* (excessus mandati) az eredmény tekintetében. Ennek a lehetősége azért merül fel, mert Berecz nem adott konkrét, egyenes utasítást az ölésre. A Curia úgy találta, hogy nem áll fenn excessus mandati, mert Berecz tisztában volt Pitéli ölési szándékával, s így tudta, hogy ha a tetteseket beengedi Majláth szobájába, ezzel veszélyezteti annak életét. Mivel Berecz azt hagyta meg a tetteseknek, hogy ha Majláth nagyon ellenszegül, akkor kell csak megölni, a Curia szerint ezzel Berecz még az utolsó percben is utasításul adta az ölést. S mivel Berecz az ellenszegülést előre látta, a Curia szerint az országbíró halála Berecz utasításának volt a következménye. Ezek következtében pedig nem lehet szó túllépésről.

AZ ÍTÉLET ÉRTÉKELÉSE

A Majláth-ítélet kapcsán általános jelleggel azt kell megállapítani, hogy a Curia elvi jellegű döntése mindenképpen aggályosnak tekinthető. A legfőbb bírói fórum ugyanis az ítéletével azt mondta ki, hogy a segítség felajánlása is megalapozhatja a felbujtást, illetve hogy ha valaki már meghatározott bűncselekmény elkövetést terveli, akkor a cselekményre való rábírása fogalmilag lehetséges a közreműködés, nevezetesen a segítség felajánlása által⁴³. A Curia végső soron inkább a kriminálpolitikai, mintsem törvényességi szempontoknak biztosított elsőbbséget, kiszélesítve felbujtás fogalmának értelmezését. Ennek is köszönhető, hogy az ítélet

még több évvel, évtizeddel később is élénk kritika tárgyát képezte. Természetesen volt olyan álláspont, amely elfogadhatónak találta a Curia döntését, így *Edvi Illés Károly* nem látott a döntés kapcsán különösebb kivetnivalót.⁴⁴

A Curia ítéletével azonban többen szembehelyezkedtek. Az eltérő vélemény alapját a tettesség – részesség közötti elhatárolás mikéntje szolgáltatta. Bár általános jelleggel az objektivista tan érvényesült, *Finkey Ferenc*, mint a mérsékelt objektív elmélet híve inkább tekintette Berecz-et társtettesnek, mintsem bűnsegédnek. Ennek indoka egyrészt, hogy *Finkey* szerint társtettes lehet az is, aki nélkül a bűncselekményt nem lehetett volna elkövetni, lévén hogy ilyenkor a fősegéd a bűncselekmény okát szolgáltatja, másrészt, hogy Berecz mulasztása által az „együttes és közös” elkövetésben vett részt.⁴⁵

Ezzel szemben *Wlassics Gyula* úgy érvelt, hogy Berecz-et a Curia társtettesnek nem mondhatta ki, mert elkövető cselekedetét nem hajtott végre, így a felbujtás fogalmát kellett valódi természetéből kivetkőztetni, hogy Berecz halálra ítéltető legyen.⁴⁶ *Wlassics* az ítéltőtábla döntésével értett egyet, amely szerint az inas: segéd.⁴⁷

Véleményem szerint a történelmi tényállásból kitűnően Berecz tevékenysége inkább tekinthető segítségnyújtásnak (és így bűnsegélynek), mintsem rábírásnak (azaz felbujtásnak). A felbujtásnak lényegi eleme a rábírás, amely feltételének korábban a bűncselekmény elkövetésére való determinálást tekintették. Általánosan elfogadott volt azonban, hogy a bűncselekmény elkövetésével foglalkozó felhívása a bűncselekmény elkövetésére, nem rábírás, hanem csupán szándékerősítés, ami pszichikai bűnsegély megállapítását vonhatja maga után. Így az olyan következtetés, amely szerint felbujtást képezne az egyébként ölésre elhatározott személynek adott olyan utasítás, hogy a sértettel keményen kell bánni, és csak abban az esetben kell megölni, ha az feltétlenül szükséges, még akkor is túlzottan távoli ahhoz,

hogy felbujtást alapozzon meg, ha a „rábíró” tudja is, hogy a sértett ellent fog állni a támadásnak.

A Berecz elleni ítélet motívuma az volt, hogy bűnsegédként a törvény értelmében nem lehetett halálra ítélni. Jogos igényként jelentkezhetett ugyanakkor a legsúlyosabb büntetés kiszabása, tekintettel az inas közreműködésének mértékére: az ő segítségével nélkül a bűncselekményt ugyanis nem lehetett volna elkövetni. Az ilyen igény jogossága azonban nem pótolhatja a törvényességet, és ez vonatkozik az elkövető hátrányára való értelmezés tilalmára is. Később egyébként maga a Curia hozott olyan tartalmú döntéseket, amely szerint a felhívás és a lényeges segély még nem felbujtás⁴⁸, illetve hogy segéd és nem felbujtó, akinek a közreműködése nélkül nem lehetett végrehajtani a tettet⁴⁹. Ez azonban a Berecz elleni halálos ítéletet már nem érintette.

Az esetnek véleményem szerint két megoldása lehet, de mindkét esetben az eredmény azonos. Vagy azt kell elfogadni, hogy Berecz megerősítette a tetteseket ölési szándékukban, s ekkor mint a rablás felbujtója és a gyilkosság pszichikai bűnsegédje felel. A másik megoldás pedig, hogy amennyiben Berecz felismerte a tettesek ölési szándékát, és azt szándékosan nem akadályozta meg, akkor az inással szemben a gyilkosság tekintetében mulasztással elkövetett bűnsegély megállapításának lehet helye. A mulasztásos bűnsegély kategóriája régtől fogva ismert és elismert a magyar büntetőjogban⁵⁰. Ez az alakzat akkor valósul meg, amikor az elkövető szándékosan elmulasztja kifejezni azt a cselekményt, amely a bűncselekmény elkövetését lehetővé teszi, illetve amikor felismeri, hogy cselekménye más bűncselekmény elkövetésére indíthat, és ezt a helyzetet felismerve nem akadályozza meg a bűncselekmény elkövetését. Mindkét esetben az e címen való felelősség feltétele a bűncselekmény megakadályozására vonatkozó speciális jogi kötelezettség, amely alapjául ehelyütt a szolgálati viszony szolgálhatott.

Jegyzetek

- ¹ Németh Péter (szerk.): Büntető jog tára. Büntetőjogi döntések, rendeletek és értekezések gyűjteménye. VII. kötet. Khór és Wein. Bp., 1884. 330. p.
- ² Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona. Bp., 2004. 287. p.
- ³ Ez a rendszer érvényesül az osztrák büntető törvénykönyvben (továbbiakban: öStGB), lásd: 12. cikk (Strafgesetzbuch. Kurzkommentar. Manz. Wien, 2002. 68. p.)
- ⁴ A bűnszerzői és segédi kategóriák használatára lásd példaként a belga Code pénal-t (66–68. cikk, in: Code pénal. (szerk. Beernaert, Marie-Aude – Tulkens, Françoise – Vandermeersch, Damien – Druetz-De Wispelaere, Anne-Michèle). Bruylant. Bruxelles, 2003. 156–157. p.)
- ⁵ A dulista rendszerekben merül fel az elkövetők közötti differenciálás problematikája. Ezzel kapcsolatban többféle teória alakult ki. A legalapvetőbb felosztás az objektivista és szubjektivista rendszer között tehető meg. Időben az első az objektivista alapú ún. okozatossági teória (tárgyi okozatosság tana) volt, amely a bűnszerzőket és a segédeket az okok és feltételek mintájára különböztette meg. Eszerint a bűnszerzők a bűncselekmény elsődleges, meghatározó okát (causa principalis vagy efficiens), a segédek pedig másodlagos okát vagy feltételét (causa secundaria vagy auxiliatrix) szolgáltatják a bűncselekménynek. Az ún. szubjektivista teória arra az álláspont-ra helyezkedve, hogy objektíve nem tehető különbség az okok és feltételek között, az elkövetők között aszerint tett különbséget,

hogy azok a végrehajtásban aktívan akartak-e részt venni, azaz tettesi szándékkal (animo auctoris), avagy anélkül járultak-e a bűncselekményhez, hogy abban aktív szerepet akartak volna vállalni, azaz segédi szándékkal (animo socii) cselekedtek-e. A tettesi vagy részessi akarat (érdek) azonban túl bizonytalan ismérven bizonyult, ezért az objektivista megközelítés a tettesség-részesség elhatárolásának középpontjába a törvényi tényállást (illetőleg az okok és feltételek közti megkülönböztetést) állította. Eszerint tettes az, aki a törvényi tényállást egészben vagy részben megvalósítja, ennek hiányában részesség valósulhat meg. A XX. században egyre inkább ez a teória hódított teret, azonban ismeretes a szubjektív irányzat modern formájának tekinthető ún. Tatherrschaft-teória, amely a törvényi tényállást megvalósító elkövetőn túl tettesnek tekintti azt is, akinek szándéka irányítja a tényállásszerű cselekményt, de maga nem vesz részt abban, azaz aki uralommal rendelkezik a bűncselekmény felett.

⁶ V.ö. Csemegi-kódex 71. § és 72. §., illetve német büntető törvénykönyv (továbbiakban: StGB) 26–27. §, melyek szerint a felbujtó és a tettes azonos büntetési tétel alapján büntetendő, a bűnsegédek azonban ennél enyhébb szerint.

⁷ Lásd 1810-es Code pénal (továbbiakban: ACP) 59. cikke, illetve az 1994-es Code pénal (továbbiakban: NCP) 121–6. cikk

⁸ Bár a Csemegi-kódexben a tettesség fogalma nem szerepelt, és az elkövetőkről szóló V. fejezet „A részesség” elnevezés alatt szabályozta a társtetteséget is, Csemegi Károly egyértelművé tette, hogy

- a tártettesek tettesek. (Lów Tóbiás (szerk.): A magyar büntető törvénykönyv és teljes anyaggyűjteménye. Pesti könyvnyomda-részvény-társaság. Bp., 1881. 479–482. p.) E koncepcionális elképzelés ellenére Finkey Ferenc a tártetességet határozottan a részesség harmadik fajának tekintette. (Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. Grill. Bp., 1909. 288–289. p.) A Csemegi-kódexhez hasonlóan nem határozta meg a tettség fogalmát sem az 1871-es német StGB (lásd 47. § in: Mezger, Edmund: Strafrecht. Duncker&Humblot. München – Leipzig. 1931. 421. p.), sem a francia ACP.
- ⁹ Carrara Ferenc: A büntető jogtudomány programja. MTA. Bp., 1878. 287–288. p., Carl August Tittmann legjelentősebb művei a XIX. század első harmadában jelentek meg.
- ¹⁰ Chauveau Adolphe – Faustin Hélie: Théorie du Code pénal. Tome I. Paris, 1887. 448–449. p.
- ¹¹ A belga Code pénal a mai napig bünszerzőkre és segédekre osztja az elkövetőket. (CP 66–68. cikk)
- ¹² Lásd: Carrara: i.m. 288. p., Wlassics Gyula: A bűnkísérelt és a bevégezett bűncelekmény. A tettség és részesség tana. MTA. Bp., 1885. 6. p., Lów (szerk.): i.m. 455–456. p.
- ¹³ Lów (szerk.): 455–456. p. Megemlítené, hogy Csemeginék a bűnszerzőség tanával kapcsolatos ellenérzése alapvetően helyesek, okfejtése azonban nyilvánvalóan téves, mivel a felbújtott tettesre nem állítható, hogy ne lenne saját elhatározása a bűncelekmény vonatkozásában. Ellenkező esetben ugyanis nem felbujtás valósulna meg.
- ¹⁴ Finkey: i.m. 288–289. p.
- ¹⁵ A fő- és mellékségeket közötti megkülönböztetést már az olasz praktikusok is megtették, de a fősegédi kategória igazi jelentőségre a XIX. századra tett szert, ekkor vált ugyanis általánosan ismertté. (Az olasz praktikusok a XVI. században tevékenykedő büntetőjogászok voltak, képviselőik közül Farinacius, Prosper (1544–1614: olasz jogtudós, padovai jogtanár, majd procurator fiscalis, fő műve: Praxis et Theorica criminalis), illetve Julius Clarus (1525–1575: olasz római katolikus büntetőjogász) emelendő ki.)
- ¹⁶ Lásd Franciaországban Chauveau – Hélie: i.m. 435 – 437., ill. 448–449. p., Németországban pl. Feuerbach (Finkey: i.m. 306. p.)
- ¹⁷ V.ö. ACP 59. cikk, illetve NCP 121–6. cikk
- ¹⁸ Lásd belga Code pénal 66. cikk.
- ¹⁹ Ezzel szemben Finkey azt az álláspontot képviselte, hogy akinek a tevékenysége nélkül a büntetendő cselekmény nem volt elkövethető, az a cselekménynek az okát (concausa) létesítette, s ezért tártettes (Finkey: i.m. 306. p.)
- ²⁰ Lów (szerk.): i.m. 457. p.
- ²¹ Ezzel összhangban a XIX. század neves büntetőjogásza, Feuerbach azt vallotta, hogy a felbújtó, amikor rábírdja a tettest a bűncelekményre, akkor ezzel a bűncelekménynek szükségszerű és elégséges okává válik (Idézi Wlassics: i.m. 185. p.). Ugyanígy Tittmann szerint a felbújtó a tettes akarátát a bűncelekményre elhatározóvá teszi (Idézi: Carrara: i.m. 286. p.). A hazai bírói gyakorlatban még később is ez a megközelítés érvényesült, lásd például BJT LXX. 35.
- ²² Lásd erről bővebben: Mészáros Ádám: Akaratszabadság a büntetőjogban és annak a bűnrészességgel kapcsolatos összefüggései. In: Kontroll. 2004. 1. sz. 30–46. p.
- ²³ Lów (szerk.): i.m. 454. p.
- ²⁴ Lów (szerk.): i.m. 454. p.
- ²⁵ Isaák Gyula: Büntető törvénykönyv. Grill. Bp., 1926. 170. p.
- ²⁶ Edvi Illés Károly: A büntető törvénykönyv magyarázata. Révai. Bp., 1894. 231. p.
- ²⁷ Lásd a kérdéskör összefoglaló elemzését: Angyal Pál: A személyes tulajdonságok és körülmények tana. Singer és Wolfner. Bp., 1902. A kérdéskörrel kapcsolatos bizonytalanságot szemlélteti, hogy bár a visszaesői minőséget általánosan olyan tisztán személyes minőségnek tekintették, amely csak annak a felelősségét érinti, akit jellemez, találni olyan ítéletet, amelyben a bíróság az elkövetőt az 1961. évi V. törvény azon rendelkezése alapján, hogy „több elkövető esetén [...] az a körülmény, amelynél fogva valamelyikükre súlyosabb büntető rendelkezést kell alkalmazni, más elkövetőre akkor hat ki, ha erről az elkövetéskor tudott”, azért vonták felelősségre visszaesőként elkövetett lopás miatt, mert tudott társa visszaesői minőségéről (BH 1980. 75.). Jelenleg hazai viszonylatban a hatályos Büntető törvénykönyv nem tartalmaz rendelkezést a kérdéskörrel, és a hazai büntetőjog-tudomány képviselői is hallgatnak a személyes tulajdonságok tanáról, csupán Földvári József jegyez meg annyit, hogy a törvényben értékel minden minősítő vagy privilegizáló körülmény csak annak az elkövetőnek a cselekményét minősíti, akinél fennáll (Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris. Bp., 2002. 210. p.).
- ²⁸ 1871-es StGB 50. §.
- ²⁹ Angyal: i.m. 28–33. p.
- ³⁰ A törvényszöveget és a bírói gyakorlatát idézi: Chauveau–Hélie: i.m. 474–482. p. A bírói gyakorlat szigorúságát azonban többen kritika tárgyává tették, így például Chauveau és Hélie (uők: i.m. 474–482. p.), vagy Boitard (Angyal: i.m. 63–65. p.).
- ³¹ A jelen hatályos európai büntető törvénykönyveket tekintve az állapítható meg, hogy tradicionálisan nem tartalmaz rendelkezést a személyes tulajdonságok rendezésére a francia és a belga Code pénal (Franciaországban sem az ACP, sem az NCP nem tartalmazott rendelkezést a személyes körülmények kérdésére, Belgiumban pedig a mai napig az 1867-es törvény van hatályban), ezzel szemben tartalmaz a német, az osztrák és a svájci (Lásd StGB 28. §, öStGB 14. §, illetve sStgb 26. cikk). Ez utóbbi országok büntető törvénykönyvei általános szabályként azt fektetik le, hogy azok a személyes tulajdonságok vagy körülmények, amelyek a cselekményt bűncelekménnyé minősítik, illetve a büntethetőséget enyhítik vagy fokozzák, csak annak a tettesnek, felbujtónak vagy bűnszegednek számíthatók be, akire vonatkoznak (A legfejlettebb szabályozást talán az osztrák Btk. tartalmazza, ez ugyanis különbséget tesz jogellenességet, illetve bűnösséget kizáró személyes tulajdonságok között. Amennyiben jogellenességet kizáró okként jelentkeznek, a személyes körülmény kihat az összes elkövetőre (lényegében tettesre, tekintve hogy az osztrák törvény elkövetői rendszere monista) akkor is, ha csupán az egyiküknél állott fenn. Ha a személyes tulajdonság bűnösséget kizáró okként jelentkezik, ez nem hat ki a többi elkövetőre, csak az mentesül a bűncelekmény alól, akinél fennforog [öStGB 14. § (1)–(2) bek.]).
- ³² Lów (szerk.): i.m. 466–467. p. Csemegi a túllépés kapcsán különbséget tett kvalitatív és kvantitatív excessus között, s az előbbi miatt nem tartotta felelősnek a részt, az utóbbi kapcsán pedig a kvantitatív személyiért semmi esetben sem, a kvantitatív objektívért pedig akkor, ha arról a részes tudomással bírt. Megjegyzendő, hogy a korabeli – nevezetesen az 1810-es ACP hatályba lépését követő – francia bírói gyakorlat a részes felelősségéhez azt sem követelte meg, hogy eleve tudomással bírjon a tettes által realizált – személyi vagy tárgyi – minősítő körülményről, lásd: Chauveau – Hélie: i.m. 476. p.
- ³³ Franciaországban ezeket előbb „bűntetten rejlő” (intrinsèques au crime), illetve „bűntetten kívüli” (extrinsèques au crime) körülményeknek nevezték (Chauveau és Hélie), később a tárgyi, személyi és vegyes körülmények (circumstances aggravantes réelles, personnelles, mixtes) között tették különbséget (Pierre Bouzat, Georges Levasseur). Lásd erről bővebben: Mészáros Ádám: A személyes tulajdonságok tana a francia büntetőjogban. in: Acta Publ. doct. jur Szeged. Tomus III. 125–141. p.
- ³⁴ Edvi Illés: i.m. 233. p. Edvi Illés azonban kiemelte, hogy a bíró az, aki „mindenkor könnyen megítélheti” hogy mely körülmények tartoznak az egyik, és melyek a másik kategóriába. Továbbá adott esetben ugyanaz a személyes körülmény minősülhet tisztán személyesnek, illetőleg adott esetben tárgyasulnak is.
- ³⁵ Ellentétes megoldásokat találni mind a tudományban, mint a gyakorlatban. A Curia egy esetben kimondta, hogy az extraneus nem a gyermekölés, hanem szándékos emberölés miatt felel (Gr. I. 14. p., 1887-es keltezésű ítélet, oszthatatlanság), azonban szintén a bírói fórum más esetben úgy döntött, hogy a gyermekölésnél az extraneus segéd is ebben bűnös (Gr. I. 14. p., 1889-es keltezésű ítélet!, oszthatóság). A tudományban Wlassics Gyula csak a szülő nő viszonylatában állapította meg a privilegizált esetet, majd Angyal Pál arra utalt, hogy általánosan elfogadottá vált az, hogy az enyhébb büntetés csak az anyát éri (Lásd korábban: Wlassics Gyula: A tettség és a részesség tana. MTA. Bp., 1893. 383. p.), azonban Fayer László továbbra is ezzel ellentétes álláspontot képviselt (Angyal: i.m. 120. p.). Később Vámbéry Rusztem szintén a szülő nő személyes minőségének oszthatatlansága mellett foglalt állást

(Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog. Grill. Bp., 1913. 251. p.). Hasonló volt a helyzet a hivatali viszonyal is. Ezt általában osztható körülménynek tekintették, azonban találni olyan döntést, amely szerint a nem közhivatalnok, aki a személyes szabadság megsértését közhivatalnokkal együttesen követte el, a személyes szabadság magánszemély általi megsértésében bűnös (Gr. I. 14. p.).

³⁶ Wlassics: i.m. 1885. 323. p., Angyal: i.m. 1902. 233. p., Isaák: i.m. 171. p.

³⁷ Németh (szerk.): i.m. 324. p.

³⁸ Németh (szerk.): i.m. 326. p.

³⁹ Németh (szerk.): i.m. 328. p.

⁴⁰ Németh (szerk.): i.m. 329. p.

⁴¹ Németh (szerk.): i.m. 333. p.

⁴² Németh (szerk.): i.m. 334. p.

⁴³ Wlassics: i.m. 1893. 423. p.

⁴⁴ Edvi Illés: i.m. 196–197. p.

⁴⁵ Finkey: i.m. 306. p.

⁴⁶ Wlassics: i.m. 1893. 569. p.

⁴⁷ Wlassics: i.m. 1893. 568. p.

⁴⁸ BJT. XV. 131.

⁴⁹ BJT. VII. 342. Lásd még hasonló értelemben: Gr. XII. 167.

⁵⁰ Lásd például Schnierer Aladár: A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntető-törvény magyarázata. Franklin. Bp., 1881. 106., illetve Fayer: i.m. 237. p.

Nánási László:

Az abszolutizmus államügyészsége Magyarországon 1849–1854

Másfélszáz évszázaddal ezelőtt, 1854 őszén kezdte meg működését hazánkban az a véglegesség szándékával kialakított igazságügyi szervezet, amely a kor Európájának megfelelő színvonalon, a szakszerűség messzemenő érvényesítésével és kodifikált joganyagon nyugodva, teljesen új szintet hozott az igazságszolgáltatásba. Azonban erre a feltétlenül szükséges modernizációra az ország teljesen jogfosztott helyzetében, a magyar közjog szempontjából illegitim módon került sor. A modernizációnak és az illegitimitásnak ezt az ütközését a magyar közélet nem fogadta el: ennek eredményeként a politikai viszonyok változásával meg is szűnt a szervezet, amelyet néhány év elteltével, a kiegyezés után immár alkotmányos viszonyok között, a korábbi minta felhasználásával alkottak meg újra.

A magyar jogtörténetírás az abszolutizmus korának feldolgozásával – néhány kivételtől eltekintve – adós, holott erre, mint a kiegyezés utáni megoldások alapjainak és előzményeinek megismeréséhez szükség van.

Az igazságügyi szervezetet illetően csupán néhány témával foglalkozó művet lehet említeni.

Párdányi Miklós 1954-ben „Az abszolutizmuskori jogszolgáltatási szervezetről” címmel megjelent rövid tanulmánya foglalkozott a kérdéssel, azzal a megjegyzéssel, hogy az „ideiglenes szervezetről csak nehezen nyerhető felvilágosítás”¹.

Ezen írás felhasználásával készült Bónis György-Degré Alajos-Varga Endre „A magyar bírósági szervezet és perjog története” története című, 1962-ben megjelent alapvető fontosságú műve, amely átfogó jellege miatt a részletekkel nem foglalkozott.²

Veres Miklósnak „Az abszolutizmus kori bírósági levéltárak” című tanulmánya ismertette mindazt az anyagot, ami a nagyarányú pusztulások után rendelkezésre áll a Magyar Országos Levéltárban. E mű rövid áttekintést is ad a kor igazságszolgáltatási szervezetről. (A levéltárak fondjegyzékei vegyes képet mutatnak: némely megyében teljes a hiány, pl. Nógrád; máshol csekély vagy töredékes, pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar; esetenként viszonylag bő iratanyag maradt meg, pl. Pest, Vas.)³

A címben jelzett téma eddigi alapvető feldolgozását Kajtár István 1986-ban megjelent „Az államügyészség kiépítése Magyarországon a neoabszolutizmus idején 1850-1854-1861” című műve adja. E tanulmány felváz-

olta az ügyészség magyarországi előzményeit, továbbá a Habsburg Birodalomban a szervezet létrejöttét. A mű súlypontját a címében jelzett első négy év képezi, amikor kialakult az első megoldás, ezt követően a definitívum, majd a megszűnés viszont csak említésre kerül. A levéltári adatok szerint az időbeli határt is korábbra kell tenni.⁴

Tanulmányomban a fenti művekre is támaszkodva, de alapvetően a kor számomra elérhető levéltári és könyvtári forrásait feldolgozva kísérlem meg a szervezet történetének feldolgozását.

Magyarország Habsburg Birodalmon belüli jogállását Ferenc József császár 1849. március 4-i patensével kiadott ún. olmützi alkotmány határozta meg. Ennek 1-2. §-ai szerint az egyes koronaországok képezik a „szabad, önálló, oszthatatlan és felbonthatatlan alkotmányos ausztriai örökös monarchiát”. E rendelkezés Magyarország alkotmányos különállását felszámolva, az előző év tavaszán kihirdetett áprilisi törvényeket félredobva, az állam akkor megteremtett egységét megszüntetve, az ún. koronaországok közé sorolta.

A rendelkezésnek a császári és az orosz csapatok sikerei szereztek érvényt.

Magyarország és Erdély teljhatalmú katonai főparancsnoka, Julius Haynau tábornagy 1849. július 1-jén kibocsátott hirdetményével a császári csapatok uralma alá került területeken hadi törvénykezést rendelt, és ezzel megkezdődött a forradalom és szabadságharc résztvevőinek üldözése.⁵

A hirdetmény 17. §-a előírta, miszerint „a vizsgálat kezdetén a vádlott vagyonbirtoka is kitudakolandó, hogy a büntetés kiesmérésénél arra tekintet vétessék”. Így a katonai bíróságoknak szükségük volt olyan polgári szerv támogatására, amely felkutatja és kinyomozza

a szabadságharc szereplőit terhelő adatokat, továbbá gondoskodik a kimondott ítéletek vagyonekobbzási részének végrehajtásáról.⁶

A főváros 1849. júliusi megszállása után kezdetben a még Kossuth Lajos kormányzóelnöki rendeletével megszüntetett, de az osztrák bevonulás után ismét feléledt Királyi Ügyigazgatóságot vették e célra igénybe: így ez működött közre Kossuth és Petőfi Sándor pesti lakásain talált ingóságok lefoglalásában.⁷

A császári kormányzat a vizsgálatok folytatását oly sürgősnek találta, hogy az ország közigazgatási és igazságszolgáltatási rendezése előtt, a megtorlást szolgáló szervezatként már 1849. október 1-től megkezdte az államügyészségek létrehozását. Így e napon Pesten, majd a következő hónapokban Nagyszombatban, Sopronban, Debrecenben, Eperjesen felállításra kerültek az ideiglenes „álladalmi főügyvédi” (Provisorischer General Procurator) hivatalok.

A főügyész feladatait az ország teljhatalmú polgári biztosa, Karl Geringer akként szabta meg, hogy „hatáskörébe tartoznak minden politikai bűnösöket illető elővizsgálatok, és az azokkal összekötetésben álló tisztí működések az illető törvényszéki kerület körében, továbbá a sajtóvétségek, az uzsora, a pénz és a hiteljegyek hamisításainak tárgyalása, általában mindazon bűnvádi eljárásba vágó köteleességek, melyek a kir. ügyészre, mint közvádlóra ruházva valának, és melyeket a főközügyészek (General-Procuratoren) jövendőben az Igazságügyminisztérium legfelsőbb felügyelete alatt fognak teljesíteni”⁸

Az igazságügyminiszter által kinevezett 5 főügyész magyarországi jogász volt, akik korábban királyi ügyigazgatósági ügyészként, táblai, törvényszéki ügyvédként tevékenykedtek, s politikai elkötelezettségük miatt bírták a birodalmi kormányzat teljes bizalmát. A kinevezéseknél figyelemmel voltak a kerület nemzetiségi megoszlására: Pestre és Debrecenbe magyar, Eperjesre és Nagyszombatba szlovák, míg Sopronba német származású főügyész került.⁹

A főügyészek „a kerület körülményeit pontosan ismerő, minden tekintetben megbízható” személyek voltak, akik az igazságügyi szervezésre kijelölt magyar bírák, mint miniszteri biztosok helyetteseiként működtek az új jogszolgáltatási szervezet létrehozása során.¹⁰

A szervezés néhol oly gyorsan haladt, hogy az országban néhány helyen (pl. Debrecen, Kőszeg) már 1849 végén működött az államügyészség.¹¹

A vezető államügyészi szervek útjára bocsátását követően a birodalmi kormányzat 1849 ősztől kezdte meg a magyar koronaország közigazgatási és igazságszolgáltatási viszonyainak rendezését. Ennek során a polgári államszervezési kívánalmaknak megfelelően megtörtént a jogszolgáltatás teljes államosítása, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztása, továbbá a vádhatóságnak a bíróságok keretéből való kiemelése és külön szervezetbe foglalása. Az igazságszolgáltatási szervezet létrehozása során a népesség számára, a települési és nemzetiségi viszonyokra, és arra voltak figye-

lemmel, hogy a közigazgatási beosztással összhangban álló szervezeti felépítés kerüljön kialakításra.¹²

Az 1849. november 3-án kiadott „A Magyarországban ideiglenesen behozandó bírósági szerkezetet és perrendtartást tárgyazó határozatok” címmel kiadott legfelsőbb elhatározás a rendi korszak bonyolult és kusza szervezetéhez képest egy fejlettebb, világosan áttekinthető törvénykezést hozott létre.¹³

A birodalmi centralizációnak megfelelően a hierarchia csúcsán a bécsi Legfőbb Ítélt- és Semmítőszék (Oberster Gerichts- und Cassationhof) állt, amely alatt helyezkedtek el az öt magyarországi kerületben felállított főtörvényszékek (Districtual Obergericht). E bíróságok kizárólag perorvoslati hatáskörrel jártak el.

Az igazságszolgáltatás alapegységeit a 2. § szerint a megyénként, vagy több megyére kiterjedően szervezett törvényszékek (Landesgericht), és az alattuk álló járásbíróságok képezték. A törvényszékek elsőfokon, illetve a járásbíróságoktól fellebezett ügyekben jártak el. A járásbíróságok első- és másodosztályúakra tagolódtak. A járásonként szervezett másodosztályú, mint egyesbíróság (Einzelgericht) járt el a legegyszerűbb ügyekben, míg a megyénként felállított egy-két elsőosztályú, mint társasbíróság (Bezirks-Collegial-Gericht) ítélt az elhatáskörébe utalt ügyekben.

A rendelet 6. §-a a polgári jogegyenlőség elvének megfelelően kimondta, hogy „minden lakosok kötelesek állási különbség nélkül, a jelen határozat által felállított bíróságok előtt keresni és elfogadni, mind polgári jogügyekben, mind a büntető tárgyakbani igazságszolgáltatást”.

A 9-28. §-ok rendelkeztek általános jelleggel az egyes bírósági szintek hatásköréről a háromfokú eljárás keretében. (Az új bírósági szervezet hatáskörét azonban a haditörvényszékek csorbították, mivel az 1854. május 1-ig tartó ostromállapot alatt idetartoztak a forradalom és szabadságharcban való részvétellel gyanúsítottakkal szembeni eljárások, a felségsértés és lázadás címen indított bűnperekben való ítékezés).¹⁴

Az új, ideiglenes bíróságok hatásköri szabályait Karl Geringer 1850. január 14-én adta ki, mivel a január 7-i birodalmi büntető perrendtartás hatálya nem terjedt ki Magyarországra és az elszakított területekre.¹⁵

„A fenyítőbíróságok illetősége és a bűnvádi eljárás tárgyában” kiadott rendelet 1. §-ának 1-21. pontjai a megyei törvényszékek hatáskörébe utalták a súlyos közbiztonság és személy elleni (pl. pénzhamisítás, gyűjtogatás, gyilkosság, rablás), a meghatározott súlyú vagyon elleni és a hivatali bűncselekményeket.

A 3-6. §-ok a kétfajta járásbíróság közül a másodosztályúhoz az egyszerű kihágásokat és a csekély kárt okozó vagyon elleni cselekményeket, míg a társasbírósághoz sem az előzőhöz, sem a törvényszékhez nem tartozókat delegálta.

Mivel Magyarországon nem volt büntető törvénykönyv, így a bűncselekményeket az addigi gyakorlat figyelembe vételével lehetett megállapítani. Tételes jog hiányában az igazságügyi szervek gyakran az 1803. évi osztrák Btk-t használták. Egyes esetekre kifejezetten ez

volt az alkalmazandó jog: így az újonnan felállított csendőrség tagjai elleni sértések, mint „hatalmaskodás” esetében ennek a kódexnek alkalmazását rendelte el 1851 tavaszán a pesti főügyész.¹⁶

A büntetéseket illetően a 2. § kimondta, hogy „a fenálló törvények és a törvényes szokás utmutatása szerint” kell eljárni. (Az anyagi jogi kodifikátlanságon az 1852. május 27-i császári rendelettel kiadott és szeptember 1-től Magyarországon is hatályos új büntető törvénykönyv változatot.¹⁷)

A rendelet 25. §-a leszögezte, hogy „az eddigi törvények, és törvényes gyakorlat értelmében fenálló írott bűnperbeli eljárás fentartatik”. Kimondta azt is, hogy „az első osztályú járási bíróságoknál és a megyei törvényszékeknél, az eddigi tisztí ügyészek helyébe, az álladalmi ügyvédek fognak lépni”.

A rendeletnek megfelelően a biztosok és főügyészek munkája során folytatódott a szervezet kiépítése, és a főügyészségek után 1850 tavaszán sorra állították fel az államügyészségeket (pl. Kaposvár, Szombathely, Trencsén, Liptószentmiklós), noha a részletes szabályozást csak 1850. június 30-án bocsátotta ki Anton Schmerling igazságügyminiszter.¹⁸

Ez 1. §-ával megszüntette a Királyi Ügyek Igazgatóságának, és az addigi tisztí ügyészeknek a büntetőeljárásí hatáskörét, és azt 3. §-ával az „álladalmi ügyészségre” ruházta.

A rendelet a továbbiakban szervezeti és eljárási kérdésekről szólt.

A 6. § meghatározta, hogy minden kerületi főtörvényszéknél „egy főügyvéd, helyettesével, mindegyik megyei törvényszéknél egy álladalmi ügyész, szükséges számú helyettesekkel, és mindegyik első osztályú járási bíróságnál (járási társas bíróságnál) egy álladalmi ügyészi helyettes, ... a szükséges segéd személyzettel együtt fogják az ügyeket vinni.”

A 17. § kimondta a főügyészek igazságügyminiszteri alárendeltségét: „csupán attól vesznek parancsokat”, és neki tesznek jelentéseket.

A 14-15. §-ok az államügyészeket és az ügyészhelyetteseket a főügyész alá rendelte, akinek „megbízásaí tartozzák elfogadni és teljesíteni”, továbbá neki jelentéseket tenni.

A 13. § leszögezte a polgári alapelvet, hogy az „ügyészség tagjai függetlenek azon bíróságtól, mellynél alkalmazvák”. Ők a bűncselekmény által „megsértett álladalmat képviselik, és a nekik engedett jogosítvány körén belül arra kell ügyelniök, hogy a bűnvádi tárgyalásoknál a törvényes ügyfolyam megtartassék”.

A 7-11. §-ok eljárási rendelkezései szerint az ügyésznek a nála tett feljelentéseket a vizsgálóbíróval kellett közölnie, a tényállás és a tettes megállapítására irányuló „czélszerű indítvánnyal”.

Az ügyész közvetlenül nem végezhetett bizonyítási cselekményt, de azok érdekében megkereshette a katonai és polgári hatóságokat, a csendőrséget. Az általuk végzett kihallgatásokon, szemléken, házkutatásokon jelen lehetett, sürgős esetekben azokat elrendelhetette.

A vizsgálóbíró kötelessége volt a vizsgálat befejezté-

vel az iratokat az ügyésznek megküldenie, aki 14 napon belül továbbította a bírósághoz az „eddigi törvényes szokás értelmében, vagy a vádlottnak perbe fogatása vagy netaláni felmentése iránt” tett indítványát a bírósághoz. Az államügyész további vizsgálatra is visszaküldhette az ügyet. Az ítéloszéki eljárásnak két formáját indítványozta a bíróságnak: az egyszerű esetekben a sommás úton való elítélést, máskor a perbefogást.¹⁹ A perben aztán képviselte a vádat.

A szervezet kiépítése a rendelet kiadása után is folytatódott az főtörvényszéki kerületekben. Az átmeneti időszakban a császári-királyi biztosok által kinevezett vagy megerősített addigi tisztí ügyészek látták el a feladatokat, mint ahogy az új törvénykezési rendszer hatályba lépéséig a császári biztosok által kinevezett megyei, városi bíróságok gyakorolták az igazságszolgáltatást.²⁰

A szervezet építése során a Nagyszombatban felállított főügyészség 1850 nyarán Pozsonyba költözött,²¹ 1851 májusáig pedig országszerte megtörtént a törvényszékek és az elsőosztályú járásbíróóságok mellett az államügyészi és helyettes államügyészi (Staatsanwalt, Staatsanwalt-Stellvertreter), illetve az ügyészhelyettesi (Staatsanwalt-Substitut) tisztek betöltése. A törvényszék székhelyén működő járási társasbíróóság mellett ügyészséget nem szerveztek, az itteni feladatokat az államügyész és helyettese látta el.

Az új igazságügyi szervezet az egész államot behálózta: a magyar koronaországban 38 törvényszéknél (pl. Győr, Jászberény, Nyitra, Balassagyarmat, Nagykálló, Miskolc, Lőcse, Beregszász) és 50 járási társasbíróáságnál (pl. Kalocsa, Kecskemét, Kisvárda, Székelyhíd, Szarvas, Komárom, Privigye, Bártfa, Késmárk, Gönc) hoztak létre államügyészséget.²²

A szervezés során különböző megoldások érvényesültek: néhol a megyéket összevonva egy (pl. Baranyát és Tolnát illetően Pécs, Békés és Csanádban Gyula székhellyel), míg a nagyobb népességű megyékben kettő törvényszék mellett is (pl. Pest-Pilisben Budán és Pesten) létesítettek államügyészséget. Az ügyészhelyettesi hivatalokból néhány megyében többet is szerveztek (pl. a pesti törvényszékhez tartozó Pest-Soltban Kecskeméten és Kalocsán, Tolnában Szekszárdon, Dunaföldváron, Vasban a szombathelyi államügyészség mellett Kőszegen és Németújváron, Zemplénben a sátoraljaújhelyi törvényszék melletti ügyészségen túl Tokajban, Homonnán és Királyhelmeccen).

A székhelyek kijelölésénél több város is vetélkedett egymással, hiszen egy településnek rangot adott, és egyben szerepének növekedését jelentette az új igazságügyi szervek elhelyezése.²³

A személyzet betöltéséhez honi személyeket vett igénybe az Igazságügyi Minisztérium, ami következett abból, hogy egyenlőre az addigi jog hatályát tartotta fenn a birodalmi kormányzat. Az állásokba való kinevezéseknél megfelelően irányadóak voltak az 1849. október 24-én közzétett „Magyarország ideiglenes közígazgatási rendezetéről” szóló császári rendeletben megfogalmazottak: figyelembe veendő a hivatalra való alkalmasság, a „törvényes kormány iránt tanúsított ra-

gaszkodás", a nemzetiségek egyenjogúsítása, a korábbi közszolgálat ideje és minősége. A „felkelésben com-promitált egyének” semmilyen közszolgálati hivatalt nem tölthettek be. Az állások betöltésénél a főügyeseknek meghatározó befolyásuk volt, mivel a szervező biztosoknak ki kellett kérniük véleményüket a szóba jöhető személyekről. Jellemzően az addigi municipiumi tisztí és kincstári uradalmi ügyészek, királyi ügyigazgatósági ügyvédek nyerték el a posztot. A magyar nemzetiségűek aránya kimagasló volt az új állami igazgatszolgáltatási szerveknél, jellemzően a megyei birtokos nemesség töltötte be továbbra is az új tisztségeket.²⁴

Az új hivatalok kis létszámúak voltak: jellemzően a főügyészből, illetve ügyészből és helyetteséből álltak, míg az ügyész helyettesek egyedül voltak; mellettük néhány írnok, szolga tevékenykedett. Ellenben Pesten az államügyész mellett 7, míg pl. Pozsonyban, Debrecenben 2 helyettes is működött.²⁵

Az új bíróságok, államügyészségek általában az addigi vármegyei, városi törvényszékek épületeiben szeltek, de előfordult bérlemény is (pl. a kecskeméti szerv a piarista rendházban bérelt három helyiséget).²² A hivatalok felszerelése szerény volt: néhány bútorból, gyertyatartókból, író- és papíreszközökből, a hivatalos lapból és szakkönyvekből állt.²⁷

A felosztott országban az 1849. december 6-i császári pátenssel a dél-alföldi vármegyékből önálló koronaországgént létrehozott Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban (továbbiakban Vajdaság) is létrehozták 1850 őszére az új igazságügyi szervezetet: Temesváron székelte a főállamügyészség, valamint 3 törvényszék (Temesvár, Zombor, Lugos) és 9 járásbíróság (pl. Baja, Újvidék, Szabadka) mellett létesült államügyészség.²⁸

Horvátországban az 1850. július 16-án kiadott igazságügyminiszteri rendelet szólt a zágrábi főállamügyészségnek alárendelt, 7 törvényszék és 6 járási társasbíróság mellett államügyészség létrehozásáról.²⁹

Erdélyben történt meg legkésőbb az új igazságügyi szervezet felállítása, mivel erre csak 1852-ben került sor: itt a nagyszabedeni országos főtörvényszék, illetve főállamügyészség alárendeltségébe 5 törvényszéket (Nagyszabeden, Kolozsvár, Marosvásárhely, Dés, Gyulafehérvár) és 15 társasbíróságot (pl. Torda, Csíkszereda, Déva, Brassó, Segesvár), valamint a mellettük tevékenykedő államügyészi hivatalokat szervezték.³⁰

*

A bírói és államügyészi szervek feletti főfelügyeletet az Igazságügyi Minisztérium gyakorolta, melynek hatáskörét az 1852. április 12-én kiadott legfelsőbb elhatározás állapította meg. Eszerint a minisztérium hatáskörébe tartozott az igazságügyi szerveket érintő minden kérdés szabályozása, a szükséges személyzeti és el-látási feladatokról gondoskodni.³¹

A szervezetben a főügyészek gyakorolták a felügyeletet a kerületükbe tartozó ügyészségi személyzet felett. Ők közvetítették a minisztérium rendeleteit állományuk számára. Ennek során általános és egyedi utasításokat adtak alárendeltjeiknek: így utasítások születtek a közvádloi működésről, eljárás kérdésekről, a fellebbezések

indokoltságáról, meghatározott bűncselekmények elleni fellépésről, a büntető jogszabályok megtartásáról, a vádlottak előéletének felderítéséről és figyelembevételéről, a katonasággal, csendőrséggel való érintkezésről, az egyes ügyekben követendő ügyészi magatartásról.³²

Sok utasítás szólt az államügyészségre vonatkozó közszolgálati rendelkezések mikénti alkalmazásáról: pl. költségvetés felterjesztéséről, a fizetésekről, napi díjakról, útszámlákról, a magánmunkálatok tilalmáról. A szervezet egységeit, az ott szolgálók neveit, az áthelyezéseket, előléptetéseket, kitüntetések is közölték a főügyészek.

Az állami hivatalnokokra vonatkozó egyenruhaviselési és küllem szabályok is érkeztek. Az előírások a viseletet pontosan megszabták: császári elhatározás nyomán 1852. május 6-án került kiadásra az „Egyenruházati Szabályzatok”, amely minden állami tisztviselő számára kötelezővé tette meghatározott egyenruha viselését. Ez Magyarországon honi jellegű volt, atillából, kunkalapból, csizmából és görbe kardból állt. Az igazságügyi szolgálatban állók violaszínű gallért és hajtókat hordtak a dolmányon. A ruhán túl még a „szakáll mikénti hordása iránt” is rendelkezett az igazságügyminiszter! (Ezek a rendelkezések úgy tűnik nehezen érvényesültek, mert még 1855-ben is felhívta a főügyész az ügyészségek figyelmet az egyenruha mielőbbi elkészítésére, illetve annak a polgári ruhával való nem összekeverésére.)³³

Pontosan megszabott igazságügyminiszteri rendeletek, főügyészi utasítások szóltak az ügyviteli előírásokról, statisztikáról, szabályozták az iktatás, iratnyilvántartás, a hivatalos levelezés, távíróhasználat kérdéseit, rendelkeztek az előadói iratokról, a felterjesztések alakításairól. Az államügyészség feladata volt a bűnügyi nyilvántartás, az adatokról a felvilágosítás megadása a közigazgatási, közbiztonsági, bírói és más ügyészi szervek részére.³⁴

A főügyész állandó kapcsolatban volt alárendeltjeivel, amely jelentéstételben illetve utasítások, állásfoglalások adásában állt. A főügyész számára rendszeresen jelenteni kellett az állam elleni cselekményeket, a rendkívüli eseteket, a közbiztonságot különösen veszélyeztető, a köznyugalmat felkavaró eseteket pl. postarablást, a községi pénztár kirablását. Ezentúl is havi, negyedéves és éves kimutatásokat kellett felterjeszteni részére a bűnügyekről, amelyek kerületi adatait összegezve továbbított az igazságügyminiszterhez. Az egyes ügyekben konkrétan is beavatkozhatott a főügyész. Adott ügyekben folyamatos tájékoztatást írt elő, pótlólagos vizsgálatot rendelt el, jóváhagyta a vádlevél tervezetét, fellebbezésre utasított. Az alárendelték gyakran fordultak a főügyészhez valamilyen vitatott jogkérdésben vagy bizonyításban való állásfoglalás végett is.³⁵

Az ügyintézés nyelve az új szervezet létrehozása után alapvetően a magyar maradt, még a nem magyar többségű megyékben is. Ez részint az olmützi alkotmány 5. §-ából következett, amely kimondta, hogy minden népnek joga van nemzetisége és nyelve fenntartására és művelésére, másrészt pedig abból a gyakorlati kor-

látból, hogy a nemzetiségi megyékben általában nem voltak olyanok, akik saját nyelvükön gyakorolhatták volna az igazságszolgáltatást.

A kezdeti időszakban az ügyészségeken az iktatókönyveket, jegyzőkönyveket magyarul vezették, az iratok így készültek, és így leveleztek az igazságügyi és a helyi hatóságok egymással. A pesti főügyészeknek (Hegyessy Péter, Graffay Károly, Hofmann János) mindkét nyelven voltak fejlődéses papírjai (Der K. K. General Procurator des Pesther Obergerichts-Districtes, illetve Pesti főtörvényszéki kerületi cs. kir. álladalmi főügyvéd), és mindkét nyelven érintkeztek beosztottaikkal. Kétnyelvűek voltak az iktatókönyvek, bélyegzők, pecsétek feliratai is.

Az igazságügyminiszter a nyelvhasználatot először 1852-ben szabályozta, amikor előírta, hogy a bíróságok és államügyészségek a katonai, csendőrségi hatóságokkal németül érintkezzenek. Alapvetően 1854-től, a végleges szervezet felállításától változott a nyelv, amikor az Igazságügyi Minisztérium többször előírta a német hivatalos használatát. Ekkortól kezdve az iktatókönyvek és egyéb hivatalos nyomtatványok már csak német nyelvűek voltak, de kitöltésük még egy ideig magyarul történt. Az addigi kétnyelvű pecsétek is ekkor változtak kizárólag német feliratra. A magyar lakosságú megyékben a törvényszékek és az államügyészségek ugyanakkor továbbra is magyarul érintkeztek, és ez volt az ügyintézés nyelve is.³⁶

Az államügyészségek tevékenységét a kezdeti időszakban meghatározta a levert szabadságharc szereplői elleni fellépés. Feladataik közé tartozott az eljárás alá vont és elítélt személyek vagyonának lefoglalása, zár alá vétele, az elkobzott javak értékesítése.

A haditörvényszékek megkereséseire adatokat kellett gyűjteni, vizsgálatot folytatni a forradalom és szabadságharc résztvevőivel szembeni eljárásokhoz. Figyelniük kellett a forradalom melletti és a császári uralommal szembeni megnyilvánulásokat, amelyekről rendszeresen jelentettek a főügyésznek, aki ezeket észrevételeivel a katonai parancsnokhoz küldte meg. Ehhez kapcsolódó tevékenység volt, hogy az illetékességi területen élő volt honvédekről kimutatásokat, a különböző közállásokat betöltőkről, ilyenre folyamodókról pedig – az 1848-1849-i, az ezelőtti illetve utáni magatartásukról – igazolást kellett készíteni.³⁷

A haditörvényszéki vagyoneklobzási ítéletekhez kapcsolódó külön feladata volt a pesti főügyésznek Erdély kivételével az egész egykori országterületre: az 1851. március 20-i császári rendelet az elkobzott vagyonokkal kapcsolatban bejelentett magánjogi igények érvényesítéséről döntő bizottmány tagjává tette.³⁸

Nemcsak büntetőjogi, hanem sajtórendészeti feladatokat is kapott az ügyészség az 1852. május 27-én kiadott sajtórendtartásban. A nyomtatványokat a 3. § szerint a terjesztés megkezdése előtt be kellett részére mutatni. A 15, 17. §-ok meghatározott esetekben az ügyésznek adtak rendelkezési jogot a sajtó működésének engedélyezéséhez szükséges biztosíték felett: ha jogerős ítélet elmarasztalta a nyomtatvány szerkesztő-

jét, és az nem igazolta az ügyésznél, hogy kifizette a bírságot, akkor az államügyész a sajtóbiztosítékból való kifizetést rendelt el.

A korlátozott sajtószabadság miatt a rendőri főhatóság és az igazságügyminiszter rendszeresen tudatta a birodalomban tiltott sajtótermékek jegyzékét a megfelelő intézkedés érdekében: így tiltás alá estek az 1848–1849-es európai és birodalmi eseményekkel foglalkozó külföldi kiadványok és liberális újságok, továbbá a „rebelliót” szító művek pl.a nagy francia forradalom történetéről vagy II.Rákóczi Ferencről szóló Párizsban, Lipcsében kiadott könyvek. A sajtórendtartás magyarázata tárgyában is több értelmező rendelkezés született.³⁹

Természetesen az államügyészségek tevékenységének döntő hányadát a köztörvényi bűncselekményekkel való foglalkozás tette ki: lósisikkasztás, birkalopás, marhalevél hamisítás, uzsora, rablások, gyilkosságok, testi sértések, vigyázatlan halálokozás, tolvajság, csalás, istenkáromlás, paráznság ügyeiről tudósítanak az iktatókönyvek és havi ügykimutatások.⁴⁰

Az államügyészséghez kerültek a szervezet létrehozása után az addigi megyei és uradalmi tisztii ügyészi hivataloknál folyamatban lévő, illetve a korábbi bíróságoknál befejezett ügyek is.⁴¹

A kiszabott büntetésekre való felügyelés ugyancsak az államügyészek feladata volt, annak érdekében, hogy – a pesti főügyész megfogalmazása szerint – „a hozott ítéletek pontosan és annak rendje szerint végrehajtsanak”. Ennek keretében jelentéseket tettek a főhatóságnak a rabokról, gondoskodtak az elítéltek más hatósághoz való átszállításáról, a rabokat terhelő költségek behajtásáról. Az ügyészségek rendszeresen kapták a jelentéseket a területükön elzárt foglyokról, ellátásukról, a börtönszemélyzetet érintő juttatásokról.⁴²

Az államügyészségnek büntetőeljáráson kívüli feladatai is voltak.

Az 1850. június 30-i miniszteri rendelet 3. §-a a tisztii ügyészek örökségeként ideiglenesen meghagyta az árvaügyek felügyeletét. Az e tárgyban kiadott helytartósági rendelet a városokként szervezett un. árvabizottmányokat, II.fokon a törvényszéket, III.fokon pedig a főtörvényszéket ruházta fel az árvák és gondnokoltak vagyonának kezelésével, ellenőrzésével, számadásával. Az államügyésznek kötelessége volt az árva és gondnoksági ügyek törvényes menetét szemmel tartani, hiányosságok észlelése esetén „azoknak helyrehozását eszközzésbe vétetni”. Ennek érdekében indítványt tehetett a bírósághoz, az pedig döntése előtt köteles volt az ügyész javaslatát meghallgatni. Az államügyész az árvák védelme érdekében fel lépett az örökösödési ügyekben, részt vett az elhalt javainak árverésén.⁴³

További rendeletek egyéb feladatokat is adtak. Az ország polgári biztosának 1850. április 16-i rendelete szerint az államügyészek adták ki az úrbéri kártalanításhoz szükséges politikai megbízhatósági bizonyítványt, melyben tanúsították, hogy „az előlegezés kiadása iránt semmi kétség nem forog fenn”. Az államügyész bizonyítványában igazolta, hogy az érintettet felség sértés miatt nem ítélték el, a hadi törvényszéki vizsgálatból fel nem men-

tetett, továbbá nem tartózkodik engedelem nélkül a birodalmon kívül. Az ügyészek részt vettek az előleg folyósítása iránti kerületi bizottmány tárgyalásain is.⁴⁴

A protestánsok válópereiben ellátták a házasság védőjének szerepét: e feladatukban kötelesek voltak a házasság fölbontásának vagy érvénytelenné nyilvánításának okai gyanánt előadott körülményeket kinyomozni, továbbá a kérelem mennyiben gyökerezik a törvényben, mennyiben támogatatik bizonyítékokkal megvizsgálni, és ezen kérdésekben a bíróság előtt nyilatkozni.⁴⁵

Egyes magánjogi perekben is volt az államügyésznek szerepe, így az ősi javak pazarlói elleni bírói zár elrendelése előtt véleményt adtak a bíróságnak. A törvényszék tudatta a csőd elrendelését is, „mivel ez törvényszerű eljárás, különösen miután az államügyészség által a büntető eljárás ... kellek eszközöltetni”.⁴⁶

A szervezet jövőjét illetően alapvető változást hozott az 1851. december 31-én kelt – az olmützi alkotmányt hatályon kívül helyező – császári pátenssel (Szilveszterpátens) meghirdetett új kormányzati alapelvek 28. pontja, amely az államügyészség hatáskörét kizárólag büntető ügyekre szorította.

A birodalom jogrendjét, a bíróság és az államügyészség szervezeti, szolgálati viszonyait több rendelkezés is formázta definitív jelleggel, amelyek a Szilveszterpátens 17–33. pontjaiban az igazságszolgáltatásra megfogalmazott célkitűzéseket hajtották végre.

Ezek közül az államügyészség hatáskörét megszorító császári rendelet 1852. január 20-án jelent meg.⁴⁷

Az 1852. május 27-én kiadott, a magyarországi, horvátországi és vajdasági büntető bíróságok illetőségéről szóló császári rendelet viszont alig hozott változást. A hatáskört az e napon kelt büntető törvénykönyvben meghatározott bűncselekményekhez és büntetési tételekhez kötötte. Törvényszéki hatáskörbe tartoztak az állam, közbiztonság, élet elleni cselekmények, továbbá a legalább 5 évi szabadságvesztéssel büntethető más cselekmények, pl. gyújtogatás, rablás, tolvajság. Az elsőosztályú járásbíróság foglalkozott mindazokkal a büntettekkel, vétségekkel, amelyek nem tartoztak a törvényszékhez, míg a másodosztályú bíróság a kihágásokkal.⁴⁸

Szervezeti szempontból a magyarországi bírói hatóságok hatásköre iránt 1853. január 10-én kiadott legfelsőbb elhatározás volt alapvető: ez konkretizálta a Szilveszterpátens 19. pontját, amely a járási egyesbírásoknak a közigazgatással való egyesítését rendelte el. A rendelkezés indoka az addig kialakított bírósági szervezet költségessége volt.⁴⁹

Az elhatározás 4. §-a kimondta, hogy „rendszerint minden megyében egy törvényszék állíttassék fel”. De a megye nagyságához képest megengedte több törvényszék létesítését, illetve több megyének egy bírósághoz való beosztását is. A székhelyi törvényszéknek kiemelt jelentősége volt, mivel néhány ügyben (pl. politikai bűncselekmények, sajtóügyek) az egész főtörvényszéki kerületre kiterjedő illetékességgel bírt.

Így az 1854-től a megváltozott elnevezésű főtörvényszékek (Oberlandesgericht) alá tartoztak a székhelyükön működő törvényszékek (Landesgericht), és a me-

gyei törvényszékek (Comitatsgericht, Erdélyben, s a Vajdaságban Kreisgericht). Ezek alatt helyezkedtek el a törvényszéki székhelyeken működő járásbíróságok (Selbststaendiges Bezirksgericht). Más helyeken viszont az alsófokú bíraskodást összekapcsolták a járási közigazgatással. E vegyes feladatkört a szolgabírói hivatalok (Gemischtes Stuhlrichteramt) látták el.⁵⁰

A császári elhatározás 17–20. §-ai az államügyészség néhány alapvető szabályát is tartalmazták. Így az addigaknak megfelelően megfogalmazódott, hogy a főügyész irányítása és felügyelete alá tartozik a főtörvényszéki kerület minden ügyészségének személyzete. Leszögezte az államügyészeknek a bírákkal való egyenrangúságát és ugyanolyan javadalmazását. (A fizetési fokozatokba sorolásáról az 1853. január 19-én kiadott rendelet szólt, amely szerint a bírák és ügyészek törvényszéki tanácsosnak minősültek. A fizetések az addigi megyei javadalmazáshoz és akkori árviszonyokhoz képest bőségesen kerültek megállapításra.)⁵¹

A szervezet részletes szabályait az igazságminister 1854. augusztus 3-án kelt, az egész birodalomra érvényes – „az álladalmi ügyészségek belszerkezete és ügyrendtartása iránti” – rendelete határozta meg.

Az 1. § megállapította, hogy az ügyészségekre általában ugyanazok a szabályok érvényesek, mint az 1853. május 3-i császári nyíltparancsral kiadott, „A bíróságok belszerkezete és ügyrendtartása iránt” rendelkező törvény. E 255 §-ból álló szabályozás részletesen szólt az állások betöltéséről, a szolgálat ellátásáról, a felügyelet gyakorlásáról, a fegyelmi felelősségről, rendezte a kiadmányozás, ügyvitel, statisztika kérdéseit.

Ehhez képest a 36 §-os ügyészségi rendtartás az eltérő szabályokat tartalmazta.

A bírósági rendtartás 2–4. §-ai szerint kizárólag az a 24. életévét betöltött, igazoltan „feddhetetlen erkölcsi és politikai magaviseletű”, büntetlen előéletű személy pályázhatott igazságügyi állásra, aki nem állt csőd vagy gondnokság alatt.

A pályázatok alapján az igazságügyminister tett javaslatot az uralkodóhoz a főügyészek kinevezésére, míg az ügyészeket maga nevezte ki.

A kinevezettnek esküt kellett tennie állása elfoglalásához. A bírósági rendtartás 45. §-a kimondta, hogy az uralkodó elvárja a „föltétlen hűséggel” való viselkedést, és az „Ő felsége által kitűzött kormányzati elvekhez tántoríthatatlan szilárdsággal” való ragaszkodást.

A 46–50. §-ok előírták az ügyek igazságos, törvényes, gyors elintézését, a magánéletben feddhetetlen viselkedést, a titkok megtartását, az ajándékok elfogadásának tilalmát. Az ügyészségi rendtartás 17. §-a kötelezte a hivatalnokokat az előjáróiktól kapott meghagyások teljesítésére, a nekik való jelentéstételre.

E kívánalmaknak megfelelően az igazságügyminister által megállapított szöveg szerint az esküt tevő kijelentette, hogy az uralkodóhoz való hűség mellett „hivatalában legjobb meggyőződése szerint alaposan, szorgalommal s becsületességgel járand el ..., minden körülmények között csak az igazságot s a jogot tartandja szem előtt”.⁵²

Az ügyészeket és helyetteseiket javadalmazásukon túl évente hat hét szabadság illette.

Az ügyészek a 12. § szerint kötelesek voltak a bírósággal a kölcsönös tiszteletnek megfelelően érintkezni, indítványaik „törvény- és czészerű voltát” gondosan megfontolni, minden olyan magatartástól tartózkodni, amely a „bíróságok tekintélyét ok nélkül csorbíthatná”. (Ugyanilyen követelményt írt elő a bíróságok számára az 1854. június 16-án kiadott igazságügyminiszteri rendelet 5. §-a azért, hogy „a szolgálat javának kölcsönös gyámolítására irányított viszony mindig háborítatlanul fönmaradjon”.⁵³)

A 13. § még azt is meghatározta, hogy tárgyaláson az ügyészt a „bírósági asztal jobb oldala mellé állított külön asztalnál ülés illeti”.

A 18. § előírta a főügyésznek, hogy köteles a kerületbe tartozó ügyészségek működését rendszeresen megvizsgálni.

Az álladalmi ügyészség hivatalnokai fölötti fegyelmi hatalom a 14. § szerint az igazságügyminisztert illette: a főügyész esetében közvetlenül, a többi ügyésznél pedig rajta keresztül. A fegyelmi büntetéseket a bírósági rendtartás 58. §-a határozta meg: intés, feddés, fizetésből levonás, áthelyezés, a legsúlyosabb estekben pedig az állásban való visszavetés vagy „szolgálatbóli kitétel”.

A 22-36. §-ok pontosan meghatározták az ügyviteli, statisztikai rendelkezéseket, az ügyek kiadmányozását, az ügyészségi hivatalnokok ügyintézés soráni felelősségét. A kiadmányozási jog mindig az ügyészi szerv vezetőjét illette, egyben ő tartozott felelőséggel a beosztottak adott utasításáért.

Az ügyészségeknek az új szabályozás szerint külön irodai, segédszemélyzetük nem volt: ezeket a teendőket a bíróságok hivatalnokai, szolgálói látták el az 5. § szerint.

Jegyzetek

- 1 Levéltári Híradó 1954/1-2. 77-83. o.
- 2 A levéltárosok számára 1962-ben kézirat gyanánt sokszorosított mű újabb megjelenése: Bónis György-Degré Alajos-Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története 190-210. p. Zalaegerszeg 1996
- 3 Varga Endre-Veres Miklós: Bírósági levéltárak 391-421. p. Bp., 1989
- 4 Jogtörténeti tanulmányok VI. 209-225. p. Bp. 1986 CD-Corpus Juris Hungarici-A törvényekbe zárt történelem KJK-KERSZÖV 2000. január 1.
- 5 Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manífestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. Hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek (továbbiakban: Gyűjtemény) 98-108. p. Buda 1849: Gyűjtemény az Erdélyre nézve kiadott legfelsőbb császári nyílparancsoknak s a császári királyi polgári és katonai kormányzó hirdetményeinek és rendelkezéseinek 1849. július 19-1850. február 6. 6. p.
- 6 Varga-Veres: i.m. 394. p. Bp. 1989
- 7 i.m. 413. o.; 1849. június 2-i kormányzóelnöki rendelet a Királyi Ügyek Igazgatóságának megszüntetéséről in. Kossuth Lajos összes munkái XV.k. 462. p. Bp. 1955; Közsend és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848-49-ben (Dokumentumok Budapest Főváros Levéltárának irataiból) 245. p. Bp. 1998
- 8 Magyar Hírlap (továbbiakban MH) 1850/43. 175. p.
- 9 Pesten Hegyessy Péter, Debrecenben – a Deák Ferenc által 1848-ban kinevezett, majd császári szolgálatba állt – Kovács István, Eperjesen Jan Hlavac, Nagyszombatban Frantisek Hanrich lettek a főügyész, akik a szabadságharc alatt a szlovák nemzeti mozgalom vezérkarába tartoztak, míg Sopronba Hengelmüller Mihály nyert kinevezést. MH 1850/43. 175. o., 1850/67. 275. o., 1850/119. 505. o.; Hlavac és Hanrich szerepére lásd: Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás” – Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860 107, 149. p. Bp. 2000.
- 10 Deák. i.m. 107. p. MH 1850/202. 888. o., 1850/208. 915. o., 1850/209. 920. p. 1850/211. 930. p.
- 11 Varga-Veres: i.m. 412-419. p. és Bónis-Degré-Varga: i.m. 190-192. p. A Debreceni Cs. Kir. Államügyészség jegyzőkönyve szerint e szerv 1849. december 14-én már működött, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár IV.B. 159/a. 1. (továbbiakban: Debreceni Áü.). A Kőszegi Cs.Kir. Államügyészség ugyancsak létezett már az 1849. évi jegyzőkönyve és iktatókönyve szerint: Vas Megyei Levéltár (továbbiakban: VML.) IV.170. 9, 11.
- 12 Sashegyi Oszkár: A neoabszolutizmus rendszere 1849-1867 118. p. in. Pölöskei Ferenc és Ránki György szerkesztette: A magyarországi polgári államrendszerek Bp. 1981; Deák: i.m. 103-104. o.
- 13 Sashegyi: i.m. 118-119. o.
- 14 uo. 120. o.
- 15 Hirdetés a császári teljhatalmú polgári biztostól 1850. január 14-dikéről, mellyel fogva négyrendbeli rendeletek a járásbeli bíróságoknál a telek- és betáblázási könyvekre nézve, továbbá a büntető törvényszékek bíraskodhatására és büntetőügyekbeni eljárására nézve, a törvényszékek illetőségére nézve csödesetekben: és némelly váltótörvényszéki hivatalos működéseknek az új bírói hatóságokra átruházása iránt tételnek közé in. Magyarokoronaországot illető országos törvény- és kormánylap (A lap neve többször változott, 1851-től a Magyarország név szerepelt, majd 1853-tól a Magyarországot illető országos kormánylap címet viselte. A továbbiakban: MOKL.) 1850. 8–21. p.
- 16 A Kalocsai Császári Királyi Államügyészség (továbbiakban Kalocsai Áü.) iktatókönyve az 1851. évre: 59. Pest Megyei Levéltár (továbbiakban PML) IV. 199.; Kecskeméti Császári Királyi Államügyészség (továbbiakban Kecskeméti Áü.) iktatókönyve az 1851. évre 64. PML. IV. 163.
- 17 ld. Szokolay István: Az új osztrák büntető törvénykönyv magyarázata Pest. 1852
- 18 MH. 1850/83. 345. o., 1850/86. 358. o., 1850/111. 468. o., Varga-Veres: i.m. 409, 419. o.: Az igazságügyi minisztériumnak 1850. június 30-án kelt rendelete, melly által az 1850. június 28-án kelt legfelsőbb határozvány következtében Magyar-, Horvát-és Tótországban, a Szerbajvaságban és temesi bánságban a közügyészeknek eddigi hatályossága megszűnik, és ezen hatályosságának az álladalmi ügyészségre átruházása megállapítatik in. MOKL. 1850. 712–716. o.
- 19 Kecskeméti Áü. 1851. évi iktatókönyve: 30-39. iktatások a beérkezett bűnügyekről és a tett indítványokról.
- 20 MH. 1850/74.76. 305, 315. o közlik a Pest kerületi főtörvényszéki elnök és miniszteri biztos 1850. január 10, 26-i rendeleteit a Jászkun Kerület, valamint Pest megye és Pest-Buda városok területére az ideiglenes törvényszékek tagjainak és a tiszti ügyészeknek a kinevezéséről; MH. 1850/79. 329. o., 92. 386. p. Tolna és Baranya megye biztosa kinevezi az ideiglenes törvényszékek bírúit, valamint a fő- és alügyészeit. Nagy Sándor: A hajdúvárosok és a Hajdúkerület büntetőbíráskodásának szervezete 1606-1871 112. p. in. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve V. Hajdúböszörmény 1983.
- 21 1850.május 29-i legfelsőbb elhatározás a nagyszombati ideiglenes főtörvényhatóság Pozsonyba áthelyezéséről MOTKL 1850/238. o.,
- 22 A kor hivatalos lapjai a magyarországi szervezetre nem közzölték a székhelyeket, szemben más koronaországokkal. Csupán a MH. 1850/240. számában jelent meg Hengelmüller Mihály soproni cs. kir. álladalmi főügyész és rendező miniszteri biztos-helyettes 1850. augusztus 22-i közleménye arról, hogy a soproni főtörvényszéki kerületben hol kerültek felállításra törvényszékek, I. és II. osztályú járásbírók. A magyarországi igazságszolgáltatási szervezetre forrásként szolgál a Müller Gyula Nagy Naptár-

- ra 1853dik közönséges évre (Hivatalosan beküldött országos tisztí-czim és névtárral) Pest, 1853 című kiadvány, amely 219–262. pp.-án közli az egyes szervezetek székhelyét és az ott szolgálókat teljesítőket nevét és címét.
- 23 Nyílt levél az igazságügyminiszterhez Komáromban megyei törvényszék létesítése iránt. in. MH. 1850/259. 1161–1162. pp.: A lap beszámolt Szatmárnémeti-Nagyároly, Eger-Miskolc vetélkedéséről a törvényszék: MH. 1850/284. 1276. o., 1850/296. 1380. o., illetve uo. Kassának a főtörvényszék megszerzése érdekében Eperjessel vívott küzdelméről.
  - 24 Gyűjtemény 190. o.; MH. 1850/211. 930. o., 1850/219. 968. o., 1850/287. 1291. p. tudósításai a főügyészek meghatározó szerepéről a személyek kiválasztásában. Az újabb kutatások bizonyítják a municipiumi tisztségviselő politikai rendszereken átívelő folytonosságát: Pap József: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig 5-279. p. Szeged, 2003. Deák: i.m. 142-190. p. Kajtár: i.m. 213. p. KÁÜ személyzeti kimutatása 2-88/1854. PML IV. 163. 4.doboz: Jellemző példa Gál János pályafutása, aki 1841-ben Külső-Szolnok megye tisztí ügyészeként kezdte pályáját, majd 1849. szeptember 7-én a cs.kir. biztos is kinevezte ebbe az állásba, melyben 1850. július 2-án megerősítést nyert. 1851. május 2-án az igazságügyminiszter államügyész helyettesnek nevezte ki Kecskemétre, ahol 1854-ben lett államügyész. A többi itt szolgáló is hasonló pályát (tiszti ügyész, királyi ügyigazgatósági ügyvéd) futott be.
  - 25 Müller. i.m. 221, 230, 255. o.
  - 26 Megyei alkotmányos mozgalom (Pest 1861) című kiadvány számos példát hoz arra a vármegyei sérelemre, hogy az abszolutizmus igazságügyi szervei a megyeházban székelték. Kecskeméti bérleményre Kecskeméti Áü. iktatókönyvei: 306/1851. 764/1854. PML IV.163.
  - 27 Kalocsai Áü. 432/1854.üü. átadójegyzéke 1854. október 25-én a Kalocsai Szolgabíróság számára. PML IV. 163. 4.doboz.
  - 28 MH. 1850/283. 1273. p. tudósít a vajdasági szervezésről, ahol szintén a korábbi tisztí ügyészek, ügyvédek nyerték el az államügyési hivatalt. Az itteni szervezetről később rendelkezett az igazságügyminiszter: Verordnung des Ministers der Justiz vom 17. August 1851 über die Gerichteinteilung und Gerichtsverfassung in der Woiwodschaft Serbien und dem Temeser Banaten. Allgemeines Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für das Kaisertum Oesterreich (1853-tól: Reichs-Gesetzblatt für das Kaisertum Oesterreich, továbbiakban RGBL.) 1851/ 539-553. p.
  - 29 RGBL. 1850/1263-1264. o.
  - 30 Verordnung des Ministers der Justiz vom. 12. Mai 1851, mit den allgemeinen und besonderen Bestimmungen über die Gerichte-Eintheilung ds Kronlandes Siebebürgen, uo. 1851/367-374. o.
  - 31 Hof- und Staatshandbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856 (továbbiakban Handbuch) I.Theil 146. p. Wien
  - 32 Kajtár: i.m. 216–218. pp.; Kalocsai Áü. iktatókönyve 1851/44: utasítás a csendőrokkal intézendő hivatalos megkeresés tárgyában, 227: bünvizsgálatoknál a vádlott előlétele figyelembe vendő; Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1851/ 301: a szándéktalanul okozott halál vagy véletlen agyonütés esetei körüli eljárásra vonatkozó utasítás, 351: a törvényszékek egyhangú ítéletei elleni fellebbezés és a semmisségi panaszok mily esetekben tehető alkalmazása iránt a cs. kir. Igazságügyi Minisztérium által kiadott eljárási szabályt megküldő főügyési rendelkezés, 1852/42: tiltott kártyajáték fenyítése tárgyában, 57: uzsoráskodási körüli eljárás, 332: árvaügyekben az államügyész hivatalos teendőit rendelő leirat, 489: pénzhamisítók ellen a rendőri hatósággal közreműködés, 476: a csendőrséggel és a katonasággal német nyelven való érintkezésről.
  - 33 Debreceni Áü. iktatókönyve 1850/179: a főügyész a kerületben alkalmazott álladalmi ügyészek és helyettesek névsorát közli. A pesti főügyész által 207/1855. o.St. alatt kiadott „Personal- und Besoldungsstand saemtlichen Beamter und Diener bei den Gerichtshöfen und Staatsanwaltschaften im Pester Oberlandesgerichtssprengel” PML IV.163. 5.doboz; Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1851/40: utasítás az államügyészség számára szükségelt hivatalos lak és bútorok iránt, 41: napidíjakra, költségekre vonatkozó IM rendelet közlése, 275: költségvetés felterjesztése, 307: a szükséges bútorok, tűzifa, hivatalszolga megszerzése iránt, 569: álladalmi hivatalnokok szakálla mikénti hordása iránt kibocsátott 14123. IM rendelet, 1852/442: főügyészségen szolgáló ügyigazgatósági írnotok a császár 1849. évi helytállása miatt kitüntette, 1855/1440: egyenruhának a polgári ruhával össze nem keveréséről, 2149: az államügyészségi hivatalnokok az egyenruha mielőbbi megcsonkítására kötelezettek. Az egyenruha szabályzatról ld. MOKL. 1852/166–169. p.
  - 34 1852. szeptember 26-i IM rendelet, mely által a főügyvédeknek és álladalmi ügyészségeknek a büntettek, vétségek és kihágások több nemei iránt hozott büntető ítéletek felőli átnézeti lajstomok vezetése meghagyatik MOKL 1852/373-374. o., Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1851/58: telegraph hivatalos használata, 1854/22. külön iktató- és mutatókönyvi iratok megküldése, 184. rendelet az ügyviteli, és a szolgabírói hivataloknál ¼ évente előforduló kihágások feletti statistikai kimutatások felterjesztéséről, 237. a jelentések formájáról, 1855/3055. rendelet az előjegyzési ívek, éves statistikai kimutatások és egyéb változó formások iránt. Debreceni Áü. iktatókönyve 1850/145: a debreceni főügyész 125.G.P. utasítása a fenyítő ügyekről felterjesztendő havi jegyzékeknek ezentüli miképeni szerkesztése iránt. (HBML. IV. 159.a. 2.)
  - 35 Kajtár: i.m. 218–219. pp., Kalocsai Áü. 328/1853. ügyében az okirathamisításos csalás miatti bűnygyben az ügyész helyettes véleményes jelentésére a pesti főügyész 1810/1853.G.P. számú iratában a tényállást és a minősítést illető részletes utasítást adott. PML IV. 163. 4.doboz; Kecskeméti Áü. 570/1852. ügyében az ügyész helyettes 1852. szeptember 29-én jelentette, hogy a bíróság az uzsoraügyek kezelésében vele szemben tetves álláspontot foglal el. A pesti főügyész 1852. október 18-án 2271.GP. válszában megadta állásfoglalását. PML IV. 163. 19.doboz. Kecskeméti Áü. 1855. évi iktatókönyve 185. az államügyész jelentése a főügyészhez a kishartai község háza pénztárának kirablásáról, majd folyamatosan a vizsgálati cselekményekről és a tárgyalásról. Kecskeméti Áü. állásfoglalást kért a 3043/1855. alatt a vizsgálat során megtérbolyodott szembeni eljárásról, amely kapcsán a főügyész 1831/1855. o.St. alatt választ megadta. Debreceni Áü. iktatókönyve 1850/195: a tetten ért tolvaj agyonverésével vádoltak ügyében a törvényszékhez intézendő, de elébb hozzá felterjesztett javaslatra a főügyész észrevételeket tesz.
  - 36 A korszak igazságügyi nyelvhasználatát részletesen ismerteti Deák: i.m. 207-219. p. Kalocsai Áü. iktatókönyve 1854/1. 98: a pesti főügyésztől 2379/1853. 492/1854.GP. alatt megküldött IM leiratok, amelyek a német nyelv használatát rendelik; Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1854/I. 211: a főügyész megküldi a német nyelvű levelezésről szóló 20804. számú IM rendeletet, 265: a főügyész megküldi a német nyekvű új pecsétnyomót; Kecskeméti Áü. iratai 1851-1855;
  - 37 Varga-Veres: i.m. 394–395. pp.; Kajtár: i.m. 214. p. A Magyarország megszálló 3. hadsereg parancsnoksága haditörvényszéki vizsgálatot rendelt a forradalom és szabadságharc vezetői mellett az 1849-es vésztörvényszéki köztárlókkal, továbbá Farkas Jánossal, „a rebelliskormány status ügyvédével” szemben is, in.MH. 1850/40. 161. p. Kőszegi Áü. iktatókönyve 1849/3,4, 1850/5,7,9,12,14; Batthyány Lajos Vas megyei javainak lefoglalása, végrehajtása VML IV. 170. 11. Kalocsai Áü. iktatókönyve 1851/38, Kecskeméti Áü. iktatókönyv 1851/15 PML IV. 199, 163.; Kisvárdai államügyész (ténylegesen a debreceni helyettes államügyész) naplója, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár IV.B. 156. (továbbiakban: Áü. napló 1850) 1850: 15: a debreceni főügyész a vásároknak árusított Kossuth, Bem képek lefoglalására utasít, 49: a főügyész „a forradalmi párthoz tartozó férfiak és nők ismertetőjé jelül” szolgáló, a kivégzett tábornokok nevének kezdőbetűit tartalmazó üvegyöngyökből hímzett karkötők, mint forradalmi jelenségek feletti leggondosabb felügyeletre utasít, 58, 61, 62, 71, 72. szám alatt a volt országgyűlés tagjai elleni vizsgálatok elrendeléséről szóló főügyési utasítások; Debreceni Áü. iktatókönyve 1850/1,7,166, 186. szám alatt a forradalom részeseivel szemben a haditörvényszékek megkereséseire vizsgálatok, va-

- gyonok zárolásának elrendelése, 22: dohánybevéltő hivatalnokainak forradalom alatti viseletére igazolás, 176: főiskolán oktatóvá kinevezendő magaviseletéről a főügyész jelentést kíván. Debreceni Áü. jegyzőkönyve 6: 1850. április 28-án a tiszántúli helvét egyházkerület által a forradalmi kormányhoz terjesztett hódolati nyilatkozat tárgyában folytatott vizsgálat eredményét jelenti.
- 38 MOKL. 1851/356-359. pp.
- 39 Szokolay: i.m. 276–287. pp., Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1851/194, 540, 636, 648, 649, 667, 787: a tiltott sajtótermékek jegyzékei, 1852/499: a sajtóra leendő fölvi gyázat, s az ezáltal elkövetett törvényellenes tettek megbüntetésére iránti 2047.GP. rendelet, 523: a sajtótörvény 3.§-ának magyarázata tekintetében 2072.GP. leirat, az 540. szám alatt iktatott IM rendelet szerint tiltott volt pl. a II.Rákóczi Ferenc élete (Lipscse 1852), Ausztria 1848-1849-ben (New York 1852) című könyv, PML. IV. 163. 19. doboz.
- 40 Kalocsai Áü. 368/1853: kimutatás az 1853 szeptemberben tárgyalandó ügyekről, PML. IV. 163. 4.doboz; Debreceni Áü. 1850. és Kecskeméti Áü. 1851. évi iktatókönyvei, Áü. napló 1850.
- 41 Kajtár: i.m. 213–214. pp.; Kecskeméti Áü. 1851/88-106, 359-369. iktatásai a Pest-Pilis-Solt vármegye volt kecskeméti tiszti ügyésztől átvett bűnügyekről. A Kalocsai Áü. 431/1854. átadási jegyzőkönyve, amely felsorolja az 1848–1849. évekből a kalocsai és solti érseki uradalmarktól átvett 8 csomagnyi bűniratot is. PML. IV.163. 4.doboz.
- 42 A pesti főügyész 182.GP. számú leirata 1852. január 23-án a kecskeméti ügyészséghez PML. IV: 163. 19. doboz; Kalocsai Áü. iktatókönyve 1851/27: évnegyedes kimutatás a kalocsai börtönbeli rabokról; 193: a Pest-Solt megyefőnöki hivatal a kalocsai börtönörök számára ruhailetményt utalványoz; 286: a kalocsai börtönökben letartóztatottak élelmezési költség kimutatása; Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1851/ 17: a ceglédi főszolgabíró levele a rabok élelmezése iránt. Kőszegi Áü. iktatókönyve 1850/16: börtönök minőségéről és a foglyok számáról a szombathelyi államügyész értesítése.
- 43 MOKL. 1851/524–542. pp. Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1852/332: árvaügyekben az álladalmi ügyész hivatalos teendőit rendelő 1244.GP. leirat. Áü. napló 1850/83: főügyési utasítás a

szőlőbirtok árverésén való megjelenésre, és ott az elhalt árvái jogaira való felügyeletre, 90: árvák melletti fellépés örökösödési ügyben.

- 44 Kajtár: i.m. 212. p., MOKL. 1850/102-104. p., MH. 1850/54. 101. p., A szombathelyi államügyész 1/1850. számú bizonyítványa 1850. június 5-én gr.Zichy Herman részére, melyben tanúsítja, hogy nevezett „a közelebbi múlt évekbeni lázadásokban részt nem vett”, VML. IV. 162. 57.
- 45 Ideiglenes polgári perrendtartás Magyar-, Horvát-, Tótország, a Szerbvajdaság és temesi bánóság számára 676.§ Bécs, 1852. Kecskeméti Áü. iktatókönyve 1851/338: a válóügyek és pörök iránti IM rendelet; Debreceni Áü. iktatókönyve 1850/41: a megyei törvényszék a válóper elrendeli, és a házasság védelmezéül az államügyészt kirendeli, 203: válóperben a törvényszék a feleket és az államügyészt megidézi.
- 46 Kajtár: i.m. 217. p., Kalocsai Áü. iktatókönyve 1851/261: a tékozlókra vonatkozó főügyészi utasítás. Kecskeméti Áü. 483/1855. érkező a megyetörvényszék 749/1855. iratáról PML. IV. 163. 5. doboz
- 47 RGBI. 1852/100. p.
- 48 uo. 1852/597–600. pp.; Csatskó Imre: Az 1852. május 27-i ausztriai birodalmi büntető törvénykönyv magyarázata, a bírói illetőséget Magyarországon stb. meghatározó rendeletekkel, Pest 1853
- 49 Müller: i.m. szerint Magyarországon, a Vajdaságban és Erdélyben 188 járási egyesbírótságot állítottak fel a szervezés során.
- 50 Varga-Veres: i.m. 393. o.
- 51 Berzeviczy Albert: Az absolutizmus kora Magyarországon 1849-1865 I.k. 326. p. Bp. 1922: A bel-, igazság- és pénzügyminiszterek által a megyei hatóságok és a szolgabírói hivatalok berendezése és hatásköre, továbbá a bírói hatóságok szervezése és a fizetések s napidíjosztályok szabályozása tárgyában kiadott rendelet szerint a VI. fizetési osztályba sorolt főtörvényszéki tanácsosok, így a főügyészek éves javadalmazása 2-3000Ft fizetés és 500-1000Ft pótlék volt, míg a VIII. osztályba tartozó megyei törvényszéki szinten a fizetés 1-1400Ft volt.
- 52 Az igazságügyminiszter 1855. április 8-i rendelete a bírói hivatali eskü letétele iránt, MOKL. 1855/265. p.
- 53 MOKL. 1854/438. p.

Völgyesi Levente:

A közigazgatási szervezet alakulása Buda szabad királyi város újkori történetében

Az ostromot követően igyekeztek Budára Habsburg-hű németeket betelepíteni.² A betelepítéseket a *Budai Kamaraigazgatóság* végezte, amely a város felett gyakorolta a végrehajtó és a bírói hatalmat is. A felszabadítást követően létrehozták a polgári igazgatást is, de ekkor még korlátozott jogkörrel, a katonai igazgatás igen meghatározó és terhes volt. A felszabadítást követően Buda földesúri városnak számított, a fent említett szerv felügyelete alatt.

Buda a török alóli felszabadítás után – mint új szerzemény – az *Udvári Kamara* fennhatósága alá került. A bécsi kamara alá tartozó *Budai Kamarai Adminisztráció*

Buda városának középkori dicsősége már messzi emlékeknek tűnt 1686 szeptemberében, amikor a Lotharingiai Károly herceg által vezetett európai egyesített sereg visszafoglalta a várost a száznegyvenöt éves török fennhatóság alól. Igaz, hogy a város a magyarországi török közigazgatás központja volt, de a budai vilajet méltósága – az ostromok okozta sebeket most nem is számítva – egyáltalán nem látszódott meg a városon. Mintha 1541 óta megállt volna az idő.

A fenti leírás viszont nem csupán építészeti vagy demográfiai szempontból, hanem a város jogi helyzetét tekintve is kétségbeesítő. Hol van már az egykori királyi székhely, Magyarország fővárosának, a tárnoki városok előkelő sorát nyitó Buda szabad királyi város¹ rangja és méltósága! Csak hivatkozási alpnak tekinthető az Udvarral történő tárgyalások alkalmával.

Az 1686-os felszabadulást követően a város csak 1703-ban nyerte vissza kiváltságait, bár 1711-ig várni kellett a jogok kiteljesítéséig. Jelen dolgozatomban röviden érintem a kiváltság megszerzését megelőző időszakot, majd vázolom a főbb szabadságjogok érvényesülését, végül részletesebben a városi vezető testületek és szakigazgatási szervek hatáskörét.

volt az összes igazgatási ügyekben a közvetlen felettes hatóság. Ez a gyámkodás a gyakorlatban azt jelentette, hogy a város helyzete semmivel sem volt jobbnak mondható, mint egy átlagos vidéki *oppidum* esetében, ahol a király gyakorolta – kormányzervein keresztül – a földesúri jogokat. Így nem meglepő, hogy Buda a visszafoglalás óta alkalmazott *ágenseket*, akik a város ügyeinek szorgalmazása végett Pozsonyban, illetve Bécsben tartózkodtak, s a város érdekében közbenjártak, hogy ne csupán formális döntések szülessenek a várossal kapcsolatosan a központban, hanem meghallgatást nyerjen a város, s érdekeit legalább részben érvényesíteni tudja.³

A felszabadulás után a *kamarai inspector* nevezte ki Buda polgármesterét⁴ és a város magisztrátusát. Csak látszólag mérsékelte az *adminisztráció* teljhatalmát az, hogy 1688-tól a polgármestert a polgárság választhatta a *kamara* három jelöltje közül. A városi tanács fő tevékenysége kezdetben a kormányzervek döntéseinek, rendeleteinek a végrehajtása. Csökevényes volt a városi tanács bíraskodási joga is. A polgári perekben a városi tanács ítélete ellen a *Budai Kamarai Adminisztrációhoz* lehetett fellebbezni, büntető ügyekben pedig a tanács csak lefolytatta a pert, de javaslata alapján az előbbi szerv hozott ítéletet. A város természetesen rögvest megkezdte harcát az autonómiáért. 1696-tól a panaszok hatására mérséklésre került a közvetlen beavatkozás lehetősége,⁵ a város vezetőjét már csupán az *Udvari Kamara* erősítette meg, tanácsosaikat maguk választhatták, a számadásokat pedig ezentúl a tanács és a polgárság vizsgálta meg, a kamara helyi szerve csupán felügyeleti jogot gyakorolt. Ami a bíraskodást illeti, az ítélethozatal a város kezébe került, csupán a fellebbezési ügyeket kellett a helyi kamarai szerv elé terjeszteni.⁶

A város jövedelemforrásai egészen 1711-ig a *Kamaraigazgatóság*hoz folytak be, ez csak Eleonóra császárnő kiváltságlevele – amely egyben megerősíti az 1703. évit – nyomán került a városhoz. Lassan megindult a fejlődés. Amíg a XVII. század végén alig 10 ezer, 1784/87. évi összeírás idején már Budán huszonnégyezer ember élt. Az ekkori rangsor: Debrecen, Pozsony, majd Buda, 1851-ben Buda lakossága ötvenezer főt tesz ki.⁷

A szabad királyi városi rang elnyerését követően a város megszerezte a teljes autonómiát, visszakapta országrendiségét, s lassan az ország ősi fővárosához méltó helyzetbe került. Az 1703-ban kibocsátott, majd 1711-ben megerősített kiváltságlevélben foglaltak egészen 1873-ig meghatározták a város szabadságjogait.

Buda szabad királyi főváros, mint királyi birtok, közvetlenül uralkodói fennhatóság alatt állott. Az önkormányzat működésének ellenőrzését az uralkodó dikasztériumaira bízta, így a *Magyar Kamarára*, a *Magyar Kancelláriára* és a *Magyar Királyi Helytartótanácsra*. II. József alatt a kerületi fő- és alispán gyakorolta a kormányzati hatalmat. A felettes szervek ellenőrzéssel (pl. királyi biztos kiküldésével), rendeletekkel, ill. bizonyos döntések jóváhagyásával gyakorolták a hatósági jogait. A *Helytartótanáccsal* az alábbi ügyfaj-

táiban tartott fenn kapcsolatot Buda: céh- és iparügyek, kereskedelmi, közlekedési, egészségügyi, oktatási, szegénygondozási és katonai ügyek.

A város közigazgatásának élén az 1687-ben alakult *városi tanács* állt, amelynek tagjai voltak: a polgármester, a főbíró, a városi kapitány és a tanácsnokok. A tanács elnöke a polgármester, helyettese a főbíró, vagy pedig a rangban legidősebb tanácsnok (senior). A városi tanács képviselte a várost egyenrangú hatóságok irányában, mint pl. más városok, vármegyék, földesurak vagy külföldi hatóságok előtt. A legfőbb döntéshozó szerv a *városi tanács ülése*, amelyen a polgármester vagy helyettese elnökölt. A döntéseket a *városi főjegyző* rögzítette írásban, s a *városi kancellária* hajtatta végre. A *városi tanács* szinte minden ügyet tárgyalt, amely elé került, még akkor is, ha végső döntést nem hozott, hanem kiszignálta valamelyik bizottságra vagy hivatalra. Így gyakorlatilag lehetetlen határvonalat húzni a *városi tanács* és a hivatalok hatásköre közé. A tanácsülési jegyzőkönyvek tartalmazzák a városi tanácsülés elé került ügyek referátumait és az azokra hozott határozatokat.⁸

Létszámában a következő kollektív testület a *külső tanács*, amelynek létszáma harminc fő volt.⁹ A harmadik és egyben legnagyobb testület a *választó polgárság*¹⁰ volt, amelynek száma hatvan és száz fő között mozgott. Tagságát alkották a külvárosi bírák és két-két külvárosi esküdt, minden céh atyamestere és két legidősebb mestere. Sokszor a két testület közösen ülésezett, így a hatáskörük pontos meghatározása a rendelkezésre álló források alapján nem lehetséges. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a kisebbik testület fő feladata a *városi tanács* igazgatási és gazdálkodási feladatainak az ellenőrzése, amíg a *választó polgárság* feladata leginkább a tisztújítás folyamán jelentkezett.¹¹

A város és a *városi tanács* élén a *polgármester* állt, feladatát a tanácsnokokkal együtt végezte, amely gyakorlatilag kiterjedt a város minden ügyére, kivéve, ha valamelyik bizottságra vagy szakigazgatási szerve szignálták az ügyet. Érdekesség, hogy Budán az igazságszolgáltatási ügyek vitelére és az alsóbb bíróságok felügyeletére a *főbíró* személyében külön tisztségviselőt választottak. A *választó polgárság* élén a *szószóló*¹² állt, 1763-tól már külön egy német és egy magyar nemzetiségű.¹³

Külön figyelmet érdemel a tisztújítás, amelyre évente, Szent György napján került sor. Budán nem minden egyes tisztségviselőt erősítettek meg évente tisztségében. A *választó polgárság* olyan önkormányzati szerv volt, amely a leggazdagabb, legbefolyásosabb polgárok testülete, a városi elit alkotta, így a tagjaik életfogytiglan viselték a megbízatást, s halálozás esetén önmagát egészítette ki a testület. Ezen testület feladata volt továbbá a *városi tanács* jelölése alapján a *polgármester*, a *főbíró* és – a kieső helyre – a tanácsnokok megválasztása. II. József alatt a *választó polgárság* és a *külső tanács* egyesült, így két kollektív testület vitte a továbbiakban Buda ügyeit.¹⁴

A város egyéb szerveit két csoportba oszthatjuk: a bi-

zottságokra és szakigazgatási szervekre. A városi tanács munkáját a városi tanács és a választó polgárság tagjaiból összeállított bizottságok segítették. A bizottságok felállítására a közigazgatási ügyek szaporodásával egyidőben, a XVIII. század elején került sor. Egy bizottság felállítását nemcsak a város, hanem felső hatóság is kezdeményezhette, így tagjai között nem városi polgár is lehetett. Léteztek állandó és ideiglenes bizottságok is. A *Gazdászati Bizottmányt* a XVIII. század végén állították fel. Feladata: gazdasági ügyek és a beszállásolási ügyek intézése volt. Az *Árvabizottmányt* Buda a XIX. században állította fel. A bizottság az árvaigazgatási feladatokat látta el. A bizottmány elnöke rendszerint egy tanácsnok, tagjai: árvaatya, számtartó, választott polgárság tagjai. Az árvaügyekre vonatkozó beadványokat bizottságilag, ülés keretében tárgyalták meg. Árvaügyben a belső tanácsnak véleményeket és javaslatokat adtak.¹⁵

Buda hivatali struktúrája igen szerteágazó volt. A legdifferenciáltabb terület a pénzügyi igazgatásra esett.

A városi vagyion- és pénzkezelésre, a pénztár teendők ellátására szolgáló *Kamarai Hivatal* a városi főkamrás (Oberkämmerer) tisztsége körül alakult ki. A török uralom utáni időkben a pénzkezelés, a számadások vezetése a polgármester feladata volt Budán. 1694-ben alkalmazott a város először főkamrást, majd alkamrást is. A városi pénzeket tulajdonképpen a főkamrás, illetve az alá tartozó Kamarai Hivatal, későbbi elnevezéssel a Pénztár (Oberkammeramt, Stadtkassa) kezelte. A városi Kamarai Hivatal, illetve Pénztár együtt működött az Adópénztárral (adóhivatallal), a két hivatalnak azonban külön személyzete volt. Az Adóbeszedő Hivatal által beszedett állami és városi adókat a kamarai elszámolásokban is szerepeltették, mert a beszedett adókat átadta testvérintézményének, a Pénztárnak. A Kamarai Hivatal rendes személyzete a főkamrás, egy ellenőr és a segéd személyzet. A számadások ellenőrzése és felülvizsgálata a XVIII–XIX. században a városi tanács megbízása alapján különböző közegek feladata volt. Kezdetben az árvaszámtartó, a fertálymesterek, vagy akár Telekhivatal vezetője is ellenőrizhette a számadásokat Budán, később ez a feladat a választó polgárságra szállt át. A XVIII. században megjelent egy önálló ellenőrző intézmény, a Számvevőség. A legfelsőbb ellenőrzést a Magyar Kamara végezte, illetve az általa kiküldött királyi biztos. A számadásokat ezen kívül még esetenként a Helytartótanács is ellenőrizte.

A bevételek közvetlenül vagy közvetve kerültek a városi Pénztárba. Közvetlenül a polgárdíjak, a fürdők, városházi boltok bére, a felvett kölcsönök visszafizetett részletei, valamint az engedélyek díjai. Közvetve az Adóhivatal, Telekhivatal, Vámhivatal, Sörház, Tizedhivatal, Alkamrási Hivatal közvetítésével kerültek a Kamarai Hivatalba, illetve a Pénztárba a gazdálkodásukból tisztán megmaradt bevétel.

A mérleg másik részét a kiadások képezték: tisztviselők fizetése, állami adók, Sörház, szegényház, kórház fenntartása, utcakövezés, városi építkezések, javítások.

A városi Kamarai Hivatal által vezetett számadás-

könyvek minden évben kimutatták az egyes jövedelmi ágakból befolyt jövedelmeket. Ezeknek összeadásából megkapjuk Buda egyévi teljes bevételét. A számadáskönyvek ugyanígy tartalmazzák a város kiadásait is ágazonként, amelynek összeadásával Buda teljes évi összkiadásait kapjuk meg. Napi bontásban, naponkénti feljegyzéssel, tehát gyakorlatilag naplófőkönyvvel csak 1777 óta találkozhatunk. A számadás lapjai folyamatos számozással vannak ellátva, 1780 óta pedig már nyomtatványon dolgoztak, minden lap alján *summariummal*. 1788 óta a levéltári adatok között már fellelhető az előzetes költségvetés is. Először ez a főkamrás feladata, majd pedig a Számvevőség készíti el a következő évi pénzügyi tervet.

Az Alkamrási Hivatal a város gazdasági hivatala volt, már a XVII. század végén a városi alkamrással. E hivatal hatáskörébe tartozott a különféle városi gazdaságok, gazdasági intézmények gondnoksága, gazdálkodásának vezetése. Budán ezek az alábbiak voltak: városi szőlők és pincék, a Sörház, a fürdők, a városmajor, a Fortuna vendéglő, a városi házak, kaszárnyák, színház gazdasági ügyeinek intézése, a közvilágítás, a vízvezeték, az utak, csatornák karbantartása, a foglyok ellátása. A város erdeiből szállított rőzse vagy facsemeték szintén a számadás részét szolgálták.¹⁶

A városi bevételek jelentős részét képezték a város és az állam javára beszedendő adók. Az állami és városi adók háztartásonkénti kivetését a XVII. század végén és a XVIII. század elején a fertálymesterek, a kiküldött tanácsnokok és a választó polgárok végezték. Az adók beszedése az adóbeszedőre hárult. Az adóbeszedő a Budán beszedett adót a városi főkamrásnak adta át. Buda 1712-ben a hadiadó kezelését elkülönítette a város egyéb bevételeitől, és külön tisztviselőre is bízta. Az adóbeszedő később személyzetet is kapott, így alakult ki az Adóhivatal a XVIII. században, amely a mai értelemben nem volt önálló szerv, mert a Kamarai Hivattal egyesítve működött. A XIX. század elején is együtt említik a két intézményt, így az Adóhivatal és a Kamarai Hivatal együttesen egy adószedőről, egy ellenőrrel, két segédrel és egy pénztári írnookról beszél. Az egységes kezelés fő indoka az volt, hogy nem tudták a két bevételi forrást elkülönítetten kezelni. Az adóügy kidolgozása – ahogy a költségvetési terv elkészítése is – nem az Adóhivatal, hanem a Számvevőség feladata.

Az Adóhivatal által beszedett adó volt a hadiadó (contributio, porció), a városi háziadó, a védelmi adó (Schutz Thaler; rácoctól, zsidóctól), a rendkívüli hadiadó (subsídium),¹⁷ a kereseti adó (Gewerbgelder). Az adóév november 1-jétől október 31-ig tartott. Ha valaki nem fizette be az adót, felszólító levelet kapott. Ezt követte a foglalás. Buda háztelkei és kertjei értékosztályba kerültek, s ez alapján szabták ki az adókat, adott érték (minőség) és négyyszögöl (mennyiség) szerint.¹⁸

Az árvaanyagot a város vagyionától teljesen elkülönítve kezelték, az Árvaalapot a Magyar Kamara és a Magyar Királyi Helytartótanács ellenőrizte.

A szociális igazgatás területén a város szintén kiterjedt igazgatási gyakorlattal rendelkezett. Még a Budai

Kamarai Adminisztráció kezeléséből vette át Buda az első kórházat. 1710-ben a város már saját kórházat létesített, majd 1818-tól mint polgári intézmény működött a Szent János Kórház. Kezdetben a kórház és a szegényház egy épületben működött. Budán a szegényházat 1720-ban tágasabb épületben helyezték el, addig az első emelet volt a szegényház, a földszinten a kórház.

Több alapítvány is szolgált jótékony célokat: tanulmányi ösztöndíjat adott a *Plattschläger Alapítvány*; iskolai és kórházi adományokat osztott szét a *Plattschläger-Mükkenhuber Alapítvány*. Külön szegényintézeti alapítvány is működött, a *Dimsitz-Koháry Alapítvány*, de meg kell említeni a *Széchenyi-Kollonits Alapítványt* is.

Az alapítványok mellett városi pénzalapok is szolgáltak közcélokat. Az alapok előnye volt, hogy meghatározott és a városi költségvetéstől elkülönített bevételekkel és gazdálkodással rendelkezett, így csak a meghatározott célt szolgálta, más előírászat terhére vagyont csökkenteni nem lehetett. A pénzügyi igazgatás területén született alapokat is a *Kamarai Hivatal* kezelte, de elkülönült pénzüsségeket eredményezett: *tűzoltópénztár*, *nyugdíjpénztár*, *halottaskocsi pénzalapja*, egyéb alapítványok és alapok. Egyes alapok mellé külön számadót is állíthattak. Ilyen volt például a *Feuerkassaeinnehmer*. A *Budai Temetkezési Alap* a sírás és a halotti kocsi után fizetendő díjakból tartotta fenn magát, s fedezte azon halottak illő temetésének költségeit, amelyeket a hozzátartozói szociális rászorultságuk alapján nem tudtak megfizetni. A város hűs-ellátásának megkönnyítése érdekében jött létre a *Hűs-ellátási Alap* (Fleisch-Regie-Fond). Buda város polgárai közé való felvétel esetén kell az ún. *polgárdíjat* lefizetni. Ezen kívül ilyenkor hozzájárulást kell fizetni a tűzoltókasszához, a jótékonyági alaphoz, a városi kórházi alaphoz, stb. A jótékonyági alapokat növelte a polgárrá válás alkalmával fizetett illetékek mellett a büntetés-pénzek egy része is.¹⁹

Az egyháziügy területén a város szintén fontos feladatok ellátására kellett, hogy vállalkozzon.

A városi plébániák esetében Buda városa látta el a kegyúri jogokat. Mivel a város támogatta a templomokat, azoknak a város felé elszámolást tartoztak benyújtani. Buda városa az alábbi plébániák kegyuraságát látta el: Újlaki, Krisztinavárosi, Tabáni, Vizivárosi, Várbeli plébániák. Ezen kívül: Szentháromságszobrok, Szepőlötelen Szűz Kápolna, Nepomuki Szent János Kápolna, Szent Ferenc és Szent Sebestyén Kápolnák, Szent Rókus Kápolna, Temetői Kápolnák, Segítő Szűz Kápolna, Szent Flórián Kápolna. Buda városa a gabona- és bortizedet bérelte. Erről 1748 és 1811 között feljegyzések (levéltári anyagok) vannak. A tized beszédését a *Városi Dézsmahivatal* végezte.²⁰

Ahogy a város bérelte a tizedet, úgy a város a tulajdonát képező haszonvételeket adta bérbe. Ilyenek a fürdők, a dohányeladás, a vámok, a *Sörház*, a legelők és a sóeladás hasznai.

Függetlenül attól, hogy Magyarország egyik legjelentősebb városáról beszélünk, a fő megélhetési forrást

nem a kereskedelem vagy az ipar, hanem a mezőgazdaság jelentette, azon belül is a szőlőművelés, mint sok más városban is.²¹ Buda körül legyezőszerűen terülnek el szőlői. A városi tanács az összes szőlőterület felett főfelügyeleti jogot gyakorolt. A feladat végrehajtásával az egyik városi tanácsos volt megbízva, aki a *Telekkönyvi Hivatal* segítségével végezte feladatát. Nyolc hegyvidéki kerület alkalmaznak, akik örködték afelett, hogy valamennyi szőlőültetvény szabályszerűen legyen megművelve, minden dűlőt, kocsiút és mezsgye meg legyen tartva. Minden év augusztusában, amikor a korai szőlőfajta már érni kezdett, százharminc csőszt küldtek ki a határba, akik a szüret idejéig vigyáztak a termésre. A szüret napját, amely október elején esedékes, a *választó polgárokkal* együttesen a *városi tanács* határozta meg.²² Budán szabályrendelettel tiltották, hogy bárki is valamilyen ürüggyel idegen bort hozzon be a városba. A város határvonalában öröket állítottak fel. Az idegen borszállítmányokat a város határáig vagy a hajóhídig kísérték, nehogy a városban egyetlen hordót is lerakjanak.²³

Hagyatéki ügyekben is nagy gonddal jártak el. A városi tanács biztosokat küldött ki az elhalt polgárok hagyatékának feltárazására. A város polgárai és lakosai a *városi tanácsnál* helyezték letétbe végrendeleteiket. A végrendeleteket le lehetett tenni nyilvánosan és zárt alakban is. Az örökös nélkül elhalt városi polgár vagyonának kétharmada a városé, egyharmada az államkincstáré lett. Így szólt a városi privilégium. Ezeket a vagyontömegeket rendszerint árverésre bocsátották, úgy értékesítették. A polgárok után marad árvákról – mint már említésre került – a *tanácsnokok* felügyelete mellett gondoskodott a város. A vagyonkezelésre viszont külön hivatalt hoztak létre. Kezdetben Budán a városi tisztviselők között csak *árvagymot* és *árvaszámtartót* találunk. A XVIII. század elején szembesülhetünk már differenciált intézményesüléssel, amikor megjelenik az *Árvaszámtartóhivatal*. A neve a XVIII. század második felére *Árvahivatalra* (Waisenamt) egyszerűsödik. A XIX. század elején a hivatal egy *árvaatyából*, egy *ellenőrből* és egy *írnokból* tevődött össze. Feladatuk az árvák személyének nyilvántartása és vagyonuk kezelése, számadások vezetése.²⁴

A városi tanács alá rendelt hivatalok közül a legfontosabbak közé tartozott a *Telekhivatal* (Grundbuchsamt, Grundverwalteramt, officium urbariale). Buda visszafoglalása után a telekkönyv nem a város, hanem a kamarai adminisztráció birtokában volt. A kamarai adminisztráció alkalmazottai készítették és vezették az első telekkönyveket, szedték be a meglehetősen jelentős telekkönyvi jövedelmeket. A szabad királyi városi jogállás visszaállítását követően 1705-ben került a telekkönyvi igazgatás a város kezébe. Erre a feladatra a *városi tanács* azonnal egy önálló hivatalt állított fel, Keppeler Rüdiger Gáspár vezetése alatt. A *Telekhivatal* teendői: az ingatlan tulajdonjogát tanúsító oklevelek (Gewöhrbrief) kiadása, az ingatlan tulajdonosok változásának feljegyzése, adókimutatás céljára ingatlanösszeírások készítése, jelzálogkönyvek (Hypothekbuch) ve-

zetése, telekfelmérések, telekfelosztások fogyanatosítása, telekviták elintézése, telekkönyvi jövedelmek kivétele és behajtása, mezőrendészeti teendők, mezei utak és kutak karbantartása, városi tulajdonban lévő telkek értékesítése. A telekhivatal személyzete állt a *telekhivatali igazgatóból*, egy *segédből* és egy *írnokból*. Foglalkoztatottak ezen kívül *csőszöket*, *földmérőket*. A telekhivatal saját bevételekkel rendelkezett. Ilyenek voltak a telekkönyvezéssel (eljárással) kapcsolatos díjak: ingatlanlevél kiállítás, be- és kitáblázás, valamint a különböző adók: földadó, telekadó (Gunddienst), hegyvám (szőlőtermesztés után; szőlőkilenced), szőlőcsőszök díjazására szedett adó (Hütgeld), szüreti adó (a szüret költségeire; Lesezettl). Az ingatlanokkal kapcsolatos *bevallások* (fassio) is a *Telekhivatalban* folytak, itt jegyzőkönyveztek, állították ki az okiratokat. A házak, kertek, földek, terménykárók becslését az ezzel megbízott építómesterek, ácsok, vagy pedig a *Telekhivatal* közegei (erdőkerülő, csőszök, őrök) végezték. Budán külön nyilvántartást vezettek a városi polgárok ingatlanával kapcsolatos adósságokról, valamint megtalálhatóak a különböző telekügyekről vezetett jegyzőkönyvek, így az ingatlanok tulajdonjogába való beiktatásról, vagy az ingatlaneladásoknál a szomszédok elővásárlási joga miatt szükséges eljárásokról szólóak. A holtkezi ügyeket is külön tartották nyilván, amelyek az egyház mellett a testületek és céhek birtokairól is szólnak.

A városi *Ügyészi Hivatal* szerzteá gazgó feladatot látott el. A város jogvitáiban, pereiben a várost képviselte, árvaakkal, árvaalappal, árvaalapítványokkal kapcsolatosan szintén hasonló feladatokat látott el. A szegények ügyvédi teendőinek ellátását is vitte. Büntető peres ügyekben vizsgálóbíróként működött, állami és városi megkezesésre egyaránt. Az ügyész felügyelte a rabokat, tartotta nyilván őket. Az *ügyész* vezette a *Fenyítő Bizottmányt*, amely 20 forint perértékig, a törvényszék kizárásával végezte az ítélezést. Tagja a *városkapitány* és egy *tanácsnok* volt.

A szabad királyi városok egyik legfontosabb kivált-

Jegyzetek

* Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.

¹ Trip. Partis III. Tit. 8. § 2.

² I. Lipót király 1686. november 5-én kelt rendelkezése értelmében a városban csak németek és katolikusok telepedhetnek le, a magyarok és rácok, ill. más vallásúak csak a várfalakon kívül építhetnek. Aki egy év alatt felépíti a házat, öt évig teljes adómentességet élvez.

³ Nagy István – Nagy Lajos – Welmann Imre: Budapesti I. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai, Bp. 1959. 18–19. pp.

⁴ Werlein ispektor választása Prenner Farkas Andrásra esett, aki mint Buda – felszabadulás utáni első – polgármestere 1687 szeptemberében vette át hivatalát.

⁵ Kelt Budán, 1696. december 1-jén. A Császári és Királyi Budai Kamarai igazgatóság küldi Buda szabad királyi város tisztos városi tanácsának. Először: Aki Budára betelepül, 5 évre adómentességet kap, de a tizedet fizetnie kell. Kötelezettség: a tulajdonba átengedett lakóházat záros határidőn belül rendbe kell hoznia. Másrészt: A városi tanács jogot kap első fokú büntető, polgári és igazgatási perek vitelére. Fontosabb ügyekben (itt ez nincs meghatározva) a Budai Kamarai igazgatósághoz lehet fellebbezni. Harmadszor: polgármestert úgy választhat Buda, ha előbb a kamara-

sága az elsőfokú bíraskodás joga. Általában az jellemző ezekben a városokban, hogy a közigazgatási és bíraskodási funkció nem különült el egymástól, a *városbíró* nemcsak a városi igazgatás, hanem a városi bíróság feje is, ameddig a *tanácsnokok* ellátják a bíróság ülnöki pozícióit is. A kamarai igazgatás idején, 1686 és 1703 között Budán sem volt ez másképp. A polgármester volt a bíróság elnöke, a város már ekkor rendelkezett pallossal. Fellebbezni a kamarai adminisztrációhoz lehetett. A privilegizálást követő időkben, 1708-tól, a bíróság feje a külön választott *főbíró* lett, aki egyben közigazgatási ügyekben a *polgármester* első számú helyettese. 1708-ban felállt a *Városi törvényszék* is, külön *jegyzővel* és irodai személyzettel. A bíró mellett működő ülnökök részben a *belső*, részben a *külső tanácsból*, az iratok a *főbíró* saját kezű aláírásával, és a *bírósági jegyző* kiadmányozásával kerültek ki. A bírósági jegyző vezette a *Törvényszéki Irodát*, az üléstermen kívüli eljárási cselekményeket a kiküldött tanácsnokok és az ügyész végezte. A fellebbviteli bíróság magánjogi perekben a *Tárnoki Szék* volt.

A budai külvárosok élén - a *Vízivárosban*, *Újlakon*, a *Tabánban* (utóbbiban a vallási- és nemzetiségi megosztottság okán kettő) - *albíróságok* álltak. A városi tanács a külvárosi bírakat, esküdteket és más alkalmazottakat maga óhajtott kinevezni. A *Tabánban* és *Újlakon* kísérelte nem járt sikerrel. Elérte azonban, hogy a külvárosi tisztújításokra biztosokat küldjön, akik valószínűleg jelölési jogot gyakoroltak.²⁵ Később az *Országút* nevű városrészben is működött albíróság, amelyek száma így ötre emelkedett.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Buda szabad királyi város a kiváltság elnyerését követően hamarosan és tudatos módon szervezte meg tisztviselői karát és építette ki igazgatási szervezetét, a feudális viszonyoknak megfelelően figyelembe véve a patrícius réteg igényeit, amely megteremtette egy zárt elit érvényesülését, ahol találkozott a modern közigazgatás és a középkori tradíciókra irányuló városi eszmeiség szelleme.

igazgatóság állít 3 jelöltet. Negyedszer: Pontos pénzügyi kimutatót kell vezetni. Ezt évente egyszer a tanácsnak és a polgárok egy bizottságának (választó polgárság?) be kell mutatni, majd pedig a kamarai igazgatóságnak el kell küldeni. Ötödször: ki kell jelölni Buda határait. Ez történhet úgy is, hogy a régi határvonalat igazolják, vagy pedig az igények szerint most kell meghatározni. Ezt a kamarai igazgatóság fogja jóváhagyni. Hatodszor: A mai Rudas fürdő tulajdonjogát Buda szabad királyi város kapja meg. A város mentes a katonai beszállás alól. – BL. Történeti értékű iratok 11. Acta administrationis camerális.

⁶ R. Várkonyi Ágnes: *Buda visszavívása 1686*, Bp. 1984. 339–350. pp.

⁷ Bácskai Vera: *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873*, Bp. 1971. 21–22. pp.

⁸ Nagy-Nagy-Wellmann im. 15–17. pp.

⁹ Bácskai i.m. 60.

¹⁰ Erre a testületre alkalmazható az *electa communitas*, *választó v. választott közösség*, ill. *közönség*, *genannte Bürgerschaft* terminológia is.

¹¹ NAGY István: A választó polgárság testülete Budán a XVIII. században. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XIII.*, Bp. 1959. 149. p.

¹² Másnéven Vormund, tribunus plebis.

¹³ A német és magyar lakosság közötti feszültség bemutatására, így a két szószóló választásának megindokolására áll itt az alábbi eset 1768-ból. A panaszlott Novák Péter polgári seborvos, a magyarok szószólója és városi bírósági ülnök, a külső tanács tagja. Esküje ellenére az alábbi vétségeket követte el a németek szerint: Először: idegenből hozott a megüresedő írnoki állásra embert, mert szerinte a budaiak gyermekei e tisztség betöltésére alkalmatlanok, mert lusták és csak a bujaságon jár az eszük. Másodsor: A kánoni vizitáció alkalmával az egyházi és világi személyek előtt nyíltan becsmérelte a németeket: „ha megtudnám, hogy egyetlen kő is a németektől származna a főplébánia falából, saját kezemmel kaparnám ki onnan és tennék helyébe másikat”. Kérés: távolítsák el hivatalából Novák Péter urat, hogy a különböző nációk között továbbra is a béke és a szeretet uralkodhassék. (BL. Miscellanea antiqua No. 55.)

¹⁴ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 10–11. pp.; Nagy i.m. 150–160. pp.

¹⁵ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 72–73. pp.

¹⁶ NAGY-NAGY-Wellmann i.m. 81–92. pp.

¹⁷ Érdekeség, hogy itt szerepelt a Nemzeti Múzeum építésére kivett pótdadó is.

¹⁸ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 103–113. pp.

¹⁹ Ugyanígy növeli a pénzügyi alapokat az iparüzési engedély kiadása is. Álljon itt egy híres példa! BL. Tanácsülési jegyzőkönyv. 1845. jan. 24. 446. sz.: A budai tanács engedélye Ganz Ábrahámnak vasöntöde üzemeltetésére. A svájci születésű Ganz Ábrahám képzettsége és magaviselete alapján engedélyt kap. Cserébe a közpénztárba be kell fizetnie 2 pengőt a kórházi alapba, 2 pengőt a nyugdíjazási alapba, 2 pengőt a fegyházi alapba.

²⁰ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 87–113. pp.

²¹ Bácskai Vera: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*, Bp. 1988. 155. p.

²² Schams Franz: *Ungarns Weinbau*, Pest 1833. 25–28. pp.

²³ Schams Franz: *Ungarns Weinbau*, Pest 1833. 31. p.

²⁴ Nagy-Nagy-Wellmann i.m. 28–32, 78. pp.

²⁵ Nagy i.m. 155; Kosáry Domokos (szerk.): *Budapest története a török kűzésétől a márciusi forradalomig*, Budapest 1975. 170, 438. p.

SZEMLE

A nemzetállamok jogtörténelmi sajátosságai és a mai problémák, különös tekintettel Kelet-Európára

2005. október 20-án nemzetközi tudományos konferencia-beszélgetés keretében vitatták meg jogtörténészek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a nemzetállamok kérdését a jogtörténetben és tekintették át a téma aktualitásait. Utólag visszatekintve nehéz lenne meghatározni a pontosabb címet, mert sor került jogtörténelmi, jelenlegi, magyar, kelet-európai, sőt ázsiai nézőpontok bemutatására. Magyar részről *Mezey Barna* (az Eötvös Loránd Tudományegyetem dékánja) és *Máthé Gábor* (a Károli Református Egyetem dékánja) voltak jelen, mint előadók, illetve *Stipta István* (a Miskolci Egyetem Jogtörténelmi Tanszékének vezetője), aki vezette a konferenciát. A külföldieket *Peeter Järvelaid* észt professzor (Akademia Nord, Tallin) képviselte, miután a Josef Klimko professzor (Comenius-Universität, Bratislava) az utolsó pillanatban kénytelen volt lemondani a részvételt, a japán jogtörténész (Prof. Dr. Masakatsu Adachi (Kanto-Gakuin-Universität – Kanagawa) pedig közlekedési okokból előző napon a Károli Gáspár Református Egyetem Jogi Karán megtartotta előadását, s elutazott. Az ő előadását Máthé Gábor ismertette a konferencia résztvevőivel.

KIINDULÓPONT: A NEMZETÁLLAMOK KÉRDÉSE EGY JOGTÖRTÉNELMI TÉMA

Ha körkérdésként feltennénk, hogy kinek mi jut eszébe a nemzetállamokról, a legtöbben talán a 19. századi Magyarországra asszociálnának. Két fontos dolog derül ki ebből: egyrészt a múltban keressük a nemzetállam fogalmát, másrészt a 19. századhoz kötjük. A konferencia végével mindkét dolog megdőlni látszik, ugyanis a nemzetállam kérdése ma aktuálisabb, mint valaha.

MEGKÉSETTSÉG, JOGFOLYTONOSSÁG, REGIONALIZMUS

Mezey Barna: *Geschichtliche Umstände der Nationalstaaten in Ostmitteleuropa*

A magyar történelem és jogtörténet gyakran hivatkozott a magyar és a kelet-európai államok megkésett fejlődésére, időbeli lemaradására Nyugat-Európától. A megkésettség ezen országok peremterületi elhelyezkedéséből adódott. A megkésettség időtartama az államalapítások idejéhez viszonyítva számolható ki könnyedén. A nyugati 6. századtól kezdődő államfejlődésekhez képest erre Kelet-Európában csak a 10–13. században került sor. Már a Szent Istváni államalapítás (a nyugati értelemben vett állam, a nomád struktúrát lebontó és tagadó nyugati modell) meghatározta a nemzeti identitás egy fontos elemét. A politikai rendszerváltással (mely választást jelentett Nyugat és Kelet között, nem utoljára a magyar történelemben) Magyarország politikai osztálya a nyugati modell adaptációja mellett döntött. A keresztény állam kialakulása egy politikai döntés eredményeképpen született meg. Ez a fentről képződött politikai akarat diszfunkcionális jelenségeket alakított ki az államfejlődés folyamatában, szemben a nyugati

organikus, „saját medrében folyó” államfejlődéssel. Ezek a diszfunkciók válságokat érleltek, s kiprovokálták a szerkezetkorrekciót. Ez a modellkövetéses modernizáció tradicionálisra tette a magyar alkotmányfejlődést, melynek során az önazonosság keresése szinte állandó programmá vált. A tradicionáliszmus az alkotmányos- és jogfolytonosságot alapozta meg. Ennek értelmében minden alkalommal az eredetileg átvett modell megkérdőjelezése nélkül annak kiigazítása történt meg. Elegendő csak az 1848-as eseményekre gondolni, amely jelentős cezúrát jelentett a történelemben, de nem minősült forradalmi változásnak. Az áprilisi törvények összegezték az elmúlt időszakok eredményeit, és kijelölték a jövőbeni feladatokat. Ennek értelmében elmondható, hogy a magyar nemzetállam nem 1848-ban alakult ki, hanem egy hosszú folyamat eredményeképpen született meg, amely az 1790-es évek végén kezdődött és a Kiegyezéssel zárult, párhuzamosan a magyar nemzetfogalom alakulásával.

A magyar nemzetállam és nemzetfogalom sajátosságát adta, hogy a magyar rendi társadalom majd a polgári osztály is a Habsburgokkal szemben fogalmazta meg helyét és céljait. Tartós közjogi kérdésként szerepelt Magyarország viszonya Ausztriához, lett légyen 16. vagy 19. századi kérdésfeltevés. Ez a „valamivel szemben” definiált nemzetpozíció sajátos hangsúlyt adott mindig a szabadságfogalomnak és a függetlenség kérdésének. Egyfelől ösztönözte a karakteresebb önmeghatározást, másfelől viszont elhalványította egyes belső tulajdonságok kontúrjait. Többek között például szem elől tévesztette a 20. század egyik kardinális kérdését, a magyar társadalmon belül zajló nem magyar nemzeti mozgalmak hatását. A magyar alkotmányosság keretein belül a magyar politikai elit egészen más értelemben használta a nemzet és nemzetiség fogalmat önmagára vonatkoztatva (a Habsburgokkal szemben) mint saját etnikumra értelmezve. Alkotmányogilag az egyik legfontosabb közjogi kérdésnek minősült Magyarország önmeghatározása a nemzetiségekkel szemben.

PEREM-FOGALOM ÉS JOGFOLYTONOSSÁG ÉSZT ÉRTELMEZÉSE

Peeter Järvelaid: Problem der Nationalstaaten

Ki gondolta volna, hogy a 20. században az államjogi újításokat Észtországban egy magyar jogász, Csekey István vezette be? 1920 és 1931 között Csekey fontos szerepet vállalt a magyar – finn – észt együttműködésben, amelynek fontos témája volt a jogfolytonosság-elmélet, szorosan kapcsolódva a perem-fogalom kérdéséhez. A perem-fogalom észt jelentése: messze a centrumtól, amely gyakran politikai színezetet öltött. Érdekes ennek a fogalomnak földrajzi kategóriaként való kezelése: régen, a keleti országok viszonylatában Észtország számított a legnyugatibbi területnek, ma az Európai Unió kapcsán a legkeletebbi tagállam. A földrajzi fekvés jelentősége megnőtt a kereskedelem szempont-

jából, mivel Észtország fontos átmenő kereskedelmi útvonalak mentén fekszik. A kereskedelem egyben információáramlást is jelent. A perem-fogalomnak politikai színezete mellett kialakult egy kulturális értelmezése is. Egyes elméletek a kulturális perem-helyzetet hangsúlyozták Észtország kapcsán, amely egyfajta szürke zónát képezett Nyugat és Kelet között, azonban ez korántsem jelentett valamilyen negatív tartalmat, mert a szürke zónának az öt körülvevő „fekete” és „fehér” területekről egyaránt voltak tapasztalatai. Magyarország esetében szintén jelentett egyfajta kulturális különbséget a peremvidék szituáció, a határterületek mindig gazdagabbak voltak kulturálisan.

A megkésettség szituációja is hasonlóságot mutatott Magyarországgal. Észtország számára is a Kelet-Nyugat közötti választás jelentette a jövőbeni állam feltételét. Kiemelt szerepet játszott az észtek esetében az ortodox vallás, amely inkább Oroszországhoz kapcsolta a területet. A 20. század állammodelljét a parlamentarista demokratikus köztársaság jelentette, ebben az időszakban Észtországnak már nem volt választási lehetősége. Az oroszok által „felkínált” modell közel 700 évig jelen volt az észt történelemben, így nem kínált kedvező alternatívát ebben az időszakban. Megegyezően a Baltikumban élő német népesség jelentősége, akik második generációja már szabad csoportként élt ezen a területen a második jobbágyság megszűnését követően. Így Észtország inkább a nyugati mintát választotta.

A folytonosság kérdése nem tekintett vissza olyan múltira, mint Magyarország esetében, de 1991 óta folyamatosan napirenden volt. Az oroszok elutasították a folytonosság elméletét, azonban az észt államkonceptiót nagyban meghatározta ennek a fogalomnak az elfogadása.

A sajátosságok minden ország történelmében megvannak, így Észtország és Magyarország esetében is. Azonban az észt professzor előadása világosan rámutatott arra a vizsgált fogalmak kapcsán, hogy a peremterületi fejlődés, a sajátos kelet-európai helyzet nemcsak a történelmi események, a tudományos fogalmak, hanem a mindennapi gondolkodás tekintetében, ha nem is közös, de hasonló gyökereket alakított ki. Talán emiatt érezhettük magunkhoz közelebb az előadás mondanivalóját, mert számunkra ismert dolgok kicsit másabb, de hasonló vetületét ismerhettük meg.

A NEMZETÁLLAMOK MAI PROBLÉMÁI

Máthé Gábor: Der bürgerliche Rechtsstaat in Ungarn

A nemzetállamok a 19. században jöttek létre, azonban eltérő jelleggel a keleti és a nyugati területeken. Míg nyugaton a jogállami keretek kiépülésének lehetünk tanúi, addig keleten a hatalomkoncentráció határozta meg az államot. A nyugat és kelet közötti konvergencia már korábban megindult, azonban a 21. századra látszik kiteljesedni, az Európai Unió keretei között.

A magyar jogállam sajátosságai egyrészt a hatalmegosztás, amelyet több törvény is kimondott a 19. században (1848:III, 1867, 1869:IV). Másrészt az Osztrák-Magyar Monarchia sajátos államszervezete határozta meg a magyar állam fejlődését. Az 1868-as nemzetiségi törvény a politikai nemzet fogalmát használta, amely fogalom a dualizmus konstrukciójából következett. Hangsúlyozták továbbá, hogy Magyarország önálló politikai entitás a monarchia keretein belül, nem koronaország. A monarchia megszűnésével egy sajátos államjogi szituáció alakult ki, amely tulajdonképpen 1918-ig provizorikus rendszerként működött. Ezt az időszakot az 1946-os törvény zárta le, amely deklarálta a köztársaságot és a köztársasági elnöki tisztséget, valamint az országgyűlésnek felelős minisztériumokat. Ez a modell 1989-1990-ben a többpárti parlamenti kormányzás kialakulásával egy új minőségű jogállamot hívott életre.

A nemzetállamok helyzetére nézve a 21. században meghatározó a 20. századi sajátos európai regionális egységek felbomlása, amely a Jaltai konferenciával következett be. A nemzetállamok megmaradtak, sőt újak jöttek létre, azonban területük alaposan megváltozott. A 19-20. század fordulója óta meghatározta az államokat a terület és a népesség, azonban a békeszerződések hatására át kellett alakítani a fogalmak tartalmát. Ezen okoknál fogva vezették be a régió kategóriáját, mint nemzetek feletti sajátosságot. A régiókat beépítették az önkormányzati területekbe, sajátos munkamegosztás alakult ki így az uniós és a nemzeti szervezetek viszonylatában (gondoljunk például a bíróságok kapcsán az előzetes döntéshozatali eljárásra).

A központi kérdés ma: léteznek-e, megmaradnak-e a nemzetállamok az Európai Unió keretei között? A föderáció elősegített egy komoly, szakszerű együttműködést fontos területeken, mint például a hadügy, határon átnyúló bűnözés vagy bizonyos gazdasági kérdésekben. Azonban nem lehet teljesen föderalizálni, vannak olyan területek, amelyeket meg kell tartani nemzeti hatáskörben, az egyik ilyen az önálló bírói hatalom kérdése. A legfontosabb végkövetkeztetés, hogy a nemzetállamok létét nem szabad feladni.

NEMZETÁLLAMOK ÁZSIÁBAN

Masakatsu Adachi: Die Entwicklung der Nationalstaaten im 19. und 20. Jahrhundert aus japanischer Sicht

Máthé Gábor Masakatsu Adachi előző napi előadása nyomán ismertette a nemzetállamok kérdésének japán nézőpontját is. Ezek szerint nemcsak Európában, de Ázsiában is lejátszódott a Jaltához hasonló folyamat. Japán számára ezt az atomtámadás jelentette, Kínában a vörös uralom, Indiában a gyarmatosítás vége. Mindezek hatására itt is újra át kellett gondolni a nemzetállam kérdését. Mi is határozta meg a nemzeti identitást? Japán számára a gazdaság és a pénzügyi politika, Kínában a kereskedelem, Indiában a szoftverpiac uralása. Folyamatos áthatás érvényesült ázsiai részről az európai nemzetállamokra, már nem lehetett Európában olyan változtatásokat eszközölni, amelyek bizonytalan kihatással jártak a másik kontinensre. A nemzetállamok meghatározói átalakultak, egyre inkább középpontba került a saját népesség ellátása, az agrárium kérdése, a tudás és az épelkű népesség. A westfáliai béke óta a nemzetállamok sajátossága volt a saját költségvetés meghatározása, amely a mai napig fontos szerepet tölt be, gondoljunk a maastrichti konvergenciakritériumokra.

SOMMÁZAT

Jogtörténeti téma-e a nemzetállamok kérdése? A téma manapság aktuálisabb, mint valaha, és sokan nem tudják, mit lehet kezdeni az Európai Unió és a nemzetállamok kapcsolatával. Az is a sajátos keleti és nyugati fejlődések eredménye, hogy a nemzetállami keretek megőrzésének problémája sokkal fokozottabban jelenik meg a keleti, újonnan csatlakozott tagországokban. Németországban és Franciaországban például fel sem vetődnek ilyen jellegű kérdések. Ha pedig a sajátos fejlődésben rejlik a kérdés felvetése, akkor talán válaszokat is könnyebben találhatunk a történelmi fejlődést vizsgálva. Így válik a nemzetállamok kérdése az egyik legaktuálisabb problémává, amely megoldását a jogtörténetben is kereshetjük.

Mohácsi Barbara

Szegedi tudományos emlékülés Bónis György és Both Ödön halálának 20. évfordulóján

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és az MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága 2005. szeptember 23–24-én tudományos emlékülést szervezett Bónis György és Both Ödön halálának 20. évfordulójára. Az ülésnek a szegedi jogi kar

és az MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága adott otthont. A hazai jogi karok mindegyike képviseltette magát, jogtörténészek és római jogászok jöttek össze, hogy haláluk évfordulóján tudományos eszmecezerével tisztelegjenek Bónis György és Both Ödön emléke előtt.

Bónis György (1914–1985) mint az ország legfiatalabb egyetemi tanára kapott a Szegedi Egyetemre kinevezést a kar 1940. évi, Kolozsvárra történő visszatelepedése idején. Egyetemi karrierje azonban 1957-ben megszakadt, a korabeli hatalom döntése alapján el kellett hagynia a katedrát. Both Ödön (1924–1985) Bónis György tanítványaként 1952-től a *Jogtörténeti Tanszék* dolgozott, egyike volt a kar legendás, egyben példásan szigorú oktatóinak. Oktatói tevékenysége mind a magyar, mind az egyetemes állam- és jogtörténet terü-

letére kiterjedt. Bónis távozásakor átvette a tanszék tudományos diákkörének irányítását, 1965-től pedig a tanszék vezetését is, melyet húsz éven át, haláláig lelkiismeretesen ellátott.

Homoki-Nagy Mária megható gondolatokkal emlékezett vissza a neves elődökre. A tudományos emlékülés szervezőjeként, és egyben a délelőtti ülés elnökeként köszöntötte a résztvevőket, majd *Blutman László* mint a kar dékánhelyettese megnyitotta az emlékülést, az ő szavai sem nélkülözték a két nagy jogtörténéssel kapcsolatos személyes visszaemlékezést. *Balogh Elemér*, mint egykori Bónis-Both tanítvány személyes emlényeivel gazdagítva számolt be Bónis György és Both Ödön gazdag hagyatékáról, köszöntve egyúttal a családtagokat.

Szabó István (Miskolci Egyetem) az *Államelleni bűncselekmények a Csemegi kódexben* című előadásának bevezetőjében elhatárolta a felségsértést a hűtlenség, illetve a lázadás törvényi tényállásától. Kitért mindhárom védett jogi tárgyra, a felségsértés tehát az uralkodó, az alkotmány védelmét látta el. Az első elem, az uralkodó védelme kapcsán kifejtette, hogy konkrétan kik tartoztak a törvényi tényállás hatálya alá. A trónörökös és a lemondott király nem lehetett a bűncselekmény passzív alany, de a koronázás nem volt feltétele a büntetőjogi védelemnek. E körben került sor a kormányzó büntetőjogi védelmének kérdésére. Mivel a Csemegi kódex felségsértésről rendelkező tényállása nem védte automatikusan a kormányzó személyét, és a lázadás tényállása alá sem tartozott, a kormányzó védelme nemhogy a királynál, de a központi államhatalom más tényezőinél is (kormány, országgyűlés) gyengébb büntetőjogi védelemben részesült. Erre tekintettel az 1920: I. tc. 14. §-a a kormányzót a királlyal azonos büntetőjogi védelemben részesítette. Az előadó utalt arra is, hogy az alkotmányos rend, és az államterület elleni felségsértés tényállását a köztársasági államforma idején is megtartották, és ezen tényállás alá lehet vonni a köztársasági elnököt is. Ez ismételtén azt mutatja, hogy államfelségről van szó, és a királyi felség helyett egyre inkább az államfelség bír fokozott büntetőjogi védelemmel. Emellett rávilágított: az államterület védelmének két eleme van; nemcsak az követ el felségsértést, aki az államterületet idegen hatalom alá juttatja, hanem az is, aki egy területet önálló állam alakítására „csak” kiszakít az államterületből. Hangsúlyozta, hogy a tényállás azt a mindenkori államterületet védi, amelyet nemzetközi szabályok állapítanak meg. Az előadó utalt rá, hogy ehhez hasonló Csemegi azon megállapítása, amely szerint az alkotmányjog feladata az alkotmányos rend megállapítása, a büntetőjognak pedig a mindenkori alkotmányos rendet és államterületet kell megvédenie.

A szervezők állófogadással vendégtelték meg az emlékülés résztvevőit, majd *Stipta István* elnöklete alatt folytatódott a tudományos emlékezés. *Blazovich László* Gyula város társadalmát mutatta be egy 1520. évi helyi szabályzat alapján. A statútumot Brandenburi György, az uradalom birtokosa adta ki, benne leírva az uradalom tisztségviselőinek kötelességeit és jogait, kezdve a vár-

nagyoktól az udvarbírón át az uradalomnak közvetlenül szolgálatot adó jobbágyokig. Ez utóbbiakon kívül a várkatonákat is beleértve az uradalom igazgatási központjának személyzete a vár mellett fekvő mezővárosban lakott, és lakosságának mintegy 10%-át tette ki. Jogállásuk különbözött a város többi lakosától, ugyanis míg azok a bíró és a tanács közvetítésével laza függésben voltak uruktól, addig az uradalom tisztségviselői és alkalmazottai szorosabb kötelékben álltak vele. A várnagyok, alvárnagyok, az udvarbíró és a (lovas, ágyús, és gyalogos) katonák jogállását a szolgálati jog (*Dientsrecht*) határozta meg, a többiekét pedig az uradalmi jog (*Hofrecht*). A földesúri városban, Gyulán lévő házaik után éppen úgy adóztak, mint a többiek, függetlenül attól, hogy nemesek voltak, avagy nem, akárcsak a királyi szabad városokban, jóllehet életvitelük, helyzetük a lakosság más elemeitől különbözött.

Balogh Judit (Debreceni Egyetem) *A polgári jog tárgyának tudományos lehatárolása, mint a modern kodifikáció előkérdése* című referátumában elsőként kifejtette: a magyar magánjogi törvénykönyv megalkotása során az képezte a nemzeti és radikális irányzatok legfőbb ütközőpontját, hogy a kodifikátorok mennyiben alkothatnak új jogot, és milyen területeken kell ragaszkodni a tradicionális szabályokhoz. Rámutatott, hogy a törvénykönyv létrehozásakor elsőrendű fontossága volt a kodifikációs munkálatok tartalmi iránya kijelölésének. Ezután jellemezte azokat az albizottmányokat, amelyek az 1866-ban megalakított kodifikációs bizottmányon belül a kodifikációs munkálatokkal foglalkoztak. E körben az előadó ismertette a kodifikációs állandó bizottságnak a kódex forrásaira vonatkozó állásfoglalását, amely szerint a kódex a „létező jogot” tekinti alapjának, és ezt csak annyiban változtatja meg, amennyiben a meglévő szabályozás az életviszonyok változása miatt túlhaladottá vált. Az előadás második felében az 1900-ban kiadott első teljes körű tervezet tárgyi terjedelmét vizsgálta, és speciális jogszabályokhoz való viszonyáról esett szó, amikor azon vitákat ismertette az előadó amelyek a szakjogok és határterületek magánjogi törvénykönyvből való kirekesztéséről a kodifikációs folyamat kezdete óta folytak. Az eredmény az lett, hogy a speciális jogterületek csak anyagi jogot érintő alapelveikkel jelentek meg a szövegben, részletes tételes szabályozásuk továbbra is a külön törvényhozás feladata maradt. A referátum a törvényjog és a szokásjog kodifikációban betöltött aránya körüli vitájának ismertetésével zárult. Az előadó rávilágított: nálunk nehezítette a döntést az, hogy a bírói gyakorlat rendkívüli szerepet töltött be a magyar jog egységesítésében, továbbá a törvény és szokás viszonyában nem tartották szükségesnek általános elvként lefektetni, melyik az elsődleges, melyik a szubszidiárius. Ha van kódex, akkor egyértelmű annak prioritása, sőt kizárólagossága - az alkotók szerint.

Rövid szünetet követően Blazovich László vette át az ülés elnökségét, és a délutáni referálók közül elsőként *Peres Zsuzsanna* (Pécsi Tudományegyetem) tartott előadást *A XVIII. században alapított hitbizományok jellegzetességei a magyarországi jogi szabályozás és a gya-*

korlat tükrében címmel. Előadásában a XVII–XVIII. század fordulóján, pontosabban az 1687:IX. tc.-t megelőzően és az 1687 és 1723 között, az 1723:L tc. keletkezése előtt alapított hitbizományokat vizsgálta. Az ebben az időszakban alapított hitbizományok felvetnek egy sor olyan kérdést, amelyekre az 1687:IX. tc. a szűkszavúsága miatt nem ad választ, hanem az egyes konkrét alapítólevelekből derül csak fény rájuk. Ilyen például a birtok jellege, amelyre azt alapították (adományos vagy azon kívül szerzett), az öröklési rend meghatározása, egyéb különös feltételek kikötése, amelyek csak az alapító akaratától függenek (pl. vallási hovatartozás). Az első nap szakmai szekciójának lezárásához közeledve, *Tamás Csaba Gergely* (PPKE) a dualizmus kori Magyarország, illetve a Meidzsi-kori Japán magánjogi kodifikációs törekvéseinek összehasonlító vizsgálatára vállalkozott. Az előadó hangsúlyozta, hogy előadása az emlékülés szűk értelemben vett időbeli és térbeli határait átlépve, elsősorban a jogi gondolkodásmód és oktatási perspektívák bővítésének céljával született, ezzel is tisztelegve a XX. századi jogtörténészek két géniusza, Bónis György és Both Ödön előtt. Rávilágított, hogy a XIX. század második felének hazai kodifikációs törekvései és a meidzsi-restauráció utáni japán folyamatok eltérő társadalmi-kulturális-történelmi folyamatok között mentek végbe, azonban az általános kodifikációs célok (rendszerbe foglalás, jogegység) mellett a nemzeti lét függetlenségének megőrzése szerepelt a legfontosabb közös különös célok között, ami Japán esetében a számára megalázó és hátrányos nemzetközi szerződések felülvizsgálatát és a Kínához hasonló gyarmati sor elkerülését jelentette. Az előadó rámutatott, hogy a polgárjogi törvénykönyv hazai kodifikációja csak a XX. század második felében tudott törvényi formát ölteni, ám a közel három évtized alatt, 1898-ban, két külön törvénnyel életbe léptett japán törvénykönyvben – erős európai hatásra – megfogalmazott emberkép és értékközösség is csupán a legújabb kori Japánban teljesedett be.

Varga Norbert (Debreceni Egyetem) *A kettős állampolgárság kérdése az első állampolgársági törvényünk alapján* című előadását azzal vezette be, hogy dualizmus idején a kettős állampolgárság keletkezésének legalapvetőbb formája a születés volt, de házassággal, örökbefogadással és a másik szülő ismertté válásával is keletkezhetett. Először a kettős állampolgárságból eredő problémák megoldásának lehetőségeit boncolgatta, majd rátért az első állampolgárságról szóló törvényjavaslat 1879. őszén kezdődött részletes vitájára. Ebben Hoffmann Pál, Tisza Kálmán, Veszter Imre és Péchy Jenő emelkedett ki. Rámutatott, hogy a kettős állampolgárság visszaélésekre ad lehetőséget, de a magánjog terén is súlyos következményekkel járhat. A vita eredményeként már a javaslat elején rögzítették a magyar állampolgárság egységét és oszthatatlanságát. Gondolatait azzal zárta, hogy nemcsak a jelen referátumban tárgyalt 1879:L. tc., hanem a későbbi állampolgársági törvényekben szabályozott kettős állampolgárságra vonatkozó rendelkezések meghozatalában is jelentős szerepük volt az adott periódus politikai törekvéseinek. A tu-

dományos emlékülés első munkanapját kellemes környezetben, közös emlékezéssel és beszélgetéssel fűszerezett vacsora, majd egy - Szeged nevezetességeit érintő - séta zárta.

Az emlékülés másnap a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában folytatódott, ahol Balogh Elemér elnöke alatt elsőként *Szabó Imre* dékán köszöntötte a résztvevőket, majd *Ruszoly József* a SZAB Jogtudományi Szakbizottságának elnökeként visszaemlékezett mindazon nagy jubileumokra, továbbá hazai és nemzetközi jogtörténész-találkozókra, amelyeknek a Szegedi Akadémiai Bizottság épülete adott otthont az elmúlt évtizedekben. A szakmai találkozó folytatásaként *Szabó Béla* (Debreceni Egyetem) *A Planum Tabulare zálogjoga* című előadása következett. Témaválasztását azzal indokolta, hogy a *Planumot* kevészer jelöljük meg rendi magánjogi ismereteink forrásaként, és kevésbé is ismerjük. Bár anyaga beszívargott a jogi irodalomba, de ma sincs még az őt megillető helyen, amely nagy adóssága jogtörténetírásunknak. Kifejtette, hogy ugyan célként megfogalmazódott, de a *Planum* mint döntvénytár Mária Terézia és utódai alatt nem válhatott jogforrássá, nem befolyásolhatta az alsó bíróságok ítélkezési gyakorlatát. Azt is megállapította, hogy a *Planum* szerkezetét tekintve a római *praetori edictum* és a *Digesta* esetlegesnek tűnő rendszerezési módjához hasonló, hiszen az egyes azonos célú kereseteket egy cím alá véve tárgyalja. Az előadó áttérve a jogforrás zálogjogi rendelkezéseire megemlítette, hogy ugyan 73 döntvény foglalkozik zálogot érintő perekkel, de a témát még legalább 60 döntvényben érintik, és ezzel a *Planum* egyhete az ingatlan kézizálogról szól, annak részletszabályait fekteti le. Ez azt is jelenti tehát, hogy a jogszabályi absztrakció sajátos szakaszában - mintegy félúton - leledző döntvények között elenyésző kisebbségben vannak az ingatlan jelzáloggal foglalkozó döntések. A zálogbirtokkal kapcsolatos szabályok a *Planumban* - a keresetekben való gondolkodás szerint - három kereset köré csoportosulnak: a zálog átvitelére, a zálogszerződésben megfogalmazott feltételek érvénytelenítése iránti, és a zálog visszaváltásával kapcsolatos perek köré. Az előadó érdekes ellentmondást talált a döntvényekben a jogviszony keletkeztető aktusa tekintetében, ugyanis több döntvényben ütközik a reál- és konszenzuál szerződési jelleg. Összegzésében utalt Wesener megfigyelésére, amely szerint (az örökös tartományok zálogjogának fejlődése tekintetében) a zálogjogok keletkezésének szabályai, különösen az ingatlanok elzálogosításánál elsősorban a helyi-németjogi hatás alatt álltak és fejlődtek, míg a zálogjog anyagi szabályai a recipiált római-közösjogi hatás alatt álltak.

Delacasse Krisztina (Pécsi Tudományegyetem) az *Úrbéri szerződések Zalában a XVIII. század első felében* című referátumában azon levéltári kutatásainak eredményét foglalta össze, amelyek során feltérképezte, milyenek voltak azok a jobbágyterhek, amelyeket úrbéri szerződésekben rögzítettek Zalában. A szerződések alapján arra következtetett, hogy a zalai dokumentumok alátámasztják azt az általános megállapítást, amely sze-

rint a legtöbb jobbágyteher pénzben megváltható volt, és az úrbéri szerződéssel lekötelezett jobbágyközségek helyzete viszonylag kedvezőbb volt azokénál, akiket egyéb módon (urbárum, *usus*) köteleztek le. Vizsgálódása kiterjedt azon jobbágyközségekre is, amelyek már mezővárosi szinten éltek. Ezen községek úrbéri szerződésai sokkal kiterjedtebb szabályozást tartalmaztak, részletes rendelkezéseket találni a mézárszék és a kocsmáltatás jogával kapcsolatban. Ezen úrbéri szerződések nagyon hasonlóak voltak a városi szabályrendeletekhez. A részletességet tekintve az egyházi földesúrral kötött szerződéseket emelte ki az előadó, utalva arra, hogy ezekben még az istentiszteleteken való megjelenést és ez elmulasztását, továbbá az egyházi ünnepeket és a céhek ezen ünnepeken való felvonulási (sor)rendjét is pontosan rendezték.

Homoki-Nagy Mária vendéglátóként nemcsak megnyitotta a tudományos emlékülést, hanem be is zárta *Megjegyzések az ősiségi pápens végrehajtásának egyes kérdéseiről* című előadásával a jogtörténet-szemináriumot. Arra a kérdésre igyekezett választ keresni, mi történjen az ingatlanzáloggal az OPTK bevezetését követően. Egy kaszaperegi birtok 1815-ös elzálogosításának, ezen tényállásból és kapcsolódó jogiügyletek érvényességéből fakadó jogvita 1853. évi perré alakulásának gyakorlati példáján keresztül bizonyította az OPTK és az ősi-

ségi pápens közötti azon összefüggést, hogy e nyílt parancs az OPTK végrehajtási rendelete volt. A perben csak 1860-ban született jogerős ítélet, és időbeli elhúzó-dása mögött a rendi kor zavaros viszonyai állnak. A per lényege az elévülési időn alapult, mert a zálog visszakövetelésére az OPTK hatályba lépésétől záros határidőt szabott meg. A zavaros viszonyokat e perben az tükröz- te leginkább, hogy a perben álló családok között több egymásnak ellentmondó jogcselekmény zajlott - a Napóleoni időkig visszamenően -, melyekből volt olyan, amely a zálog visszakövetelésére rendelkezésre álló elévülési időn belül történt, és volt olyan is, amely ezen időn kívül esett. Az előadó a jogeset részletes bemutatásával azt hangsúlyozta, hogy nem elegendő az éppen hatályban lévő jogszabályok (OPTK, ősiségi pápens) alapos ismerete, legalább ennyire fontos a tényállások átfésülése és rendszerezése. A vizsgált perben ugyanis régi tényállásokon, szerződések érvényességén vitatkoztak a felek, és hiába volt átlátható a vonatkozó jogi szabályozás, ha a történeti tényállások nem tisztáztak. Előadását követően Homoki-Nagy Mária megköszönve a tudományos fórum résztvevőinek felkészülését a SZAB székházban megrendezett állófogadásra invitálta a résztvevőket, bezárva ezzel az emlékülést.

Babják Ildikó

2005. október 26-án a Mathias Corvinus Collegium aulájában tartott szakmai beszélgetéssel egybekötött előadást John Lukacs. A magát „nem specializálódott történésznek” valló, Amerikában élő professzor vitaindító szándékkal röviden vázolta az államról, a nemzetfogalomról és a nép fogalmáról alkotott elméletét, majd válaszolt a hallgatóság soraiból érkező kérdésekre.

Az előadás első részében a címadó, egymást szinte átfedő fogalmakat elemezte, önéletrajzi példákkal, a külföldi életpálya távlatából szemléltetve a különbségüket. A fogalmakat a magyar állam története alapján vizsgálva Lukacs arra a megállapításra jutott, hogy független magyar állam 1526-tól 1920-ig, és 1944-től 1989-ig nem létezett. Éppen ezért megvizsgálta, hogy az állami függetlenség mindig elsőrangú-e vagy sem – és arra a következtetésre jutott, hogy a teljesen független állam csakis illúzió. Lukacs szerint a szuverén állam „tekintélye” manapság hanyatlik, az államok kereteit lassan a népek töltötték és töltik ki. Megváltozott tehát az állam elsődlegessége- és végeredményben ez történt az Európai Unió születésekor is. Ugyanakkor a nemzetnek és a népnek a történelemalakító fontossága megmaradt. Ez azért fontos tényező térségünk szempontjából, mert számszerűleg a legtöbb európai nemzet – és főleg Közép- és Kelet-Európában – csak a legutolsó 150 évben tudott államot teremteni, és a legtöbb esetben a nemzetek létezése és az államoké is elválaszthatatlan a nép létezésétől és főleg annak nyelvétől. Hogy nemzet és nép mégsem ugyanazt jelenti, a társadalmak szerkezetével is kapcsolatos. Viszont az az asszimilációs fo-

Az állam, nemzet, nép fogalma

JOHN LUKACS ELŐADÁSA

lyamat, amely 1860 után lezajlott Magyarországon- és amelyre nemzetközi szinten büszkének lehetünk-, egész Kelet-Közép-Európában egyedülálló volt gyorsasága és teljessége miatt. Talán erre is visszavezethető, hogy a nemzet és nép fogalma napjainkban mintha elfedné egymást – bár továbbra sem lehet ezeket könnyen meghatározni. Lukacs szerint ugyanis 1945 után a magyar nép és a magyar nemzet különbségei megszűntek, és a még most is formálódó társadalomban nép és nemzet ugyanazzá vált. A történész szempontjából érdekes fejlemény, hogy a két fogalom összeolvadása azzal is együtt járt, hogy a „nép” egyre szélesebb tömegei érdeklődnek a történelem iránt – így nőtt a történész felelőssége is, amikor megválasztja a szavait.

A professzor ezután számos kérdésre válaszolt. A főleg fiatal kutatókból (*Ablonczy Balázs, Kántor Zoltán*) és egyetemistákból álló hallgatóság megtudta, hogy Lukacs a közeljövőben nem tartja valószínűnek az „európai nemzet” kialakulását, mert az „egyesült Európához” szükséges európai öntudat még kiforratlan, egyfajta „megkülönböztetés-tudat” is kell hozzá. Ugyanakkor a szuverén állam szerepének csökkenése Lukacs szerint nem jár együtt az állam befolyásának csökkenésével,

mert továbbra is szükséges az állami jelenlét a gazdaságban és a szociálpolitikában. Derűtségre adott okot annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy volt-e realitása a „szovjet nemzet” létrejöttének, mivel Lukacs szerint az orosz történelem szép példája annak, hogy a sajátos társadalmi-politikai háttér miatt az események megismételhetik magukat, így még akár Lenin korai politikai korszakát is párhuzamba lehet állítani Retteggett Iván uralkodásával. Az előadó kiemelte, hogy a nemzet-nép fogalomhoz hasonlóan óvatosan kell kezelni a nép-nacionalizmus fogalompart is, mert kezdetben mindkét fogalom negatív tartalmú volt, és jelentésük a XX. században változáson ment keresztül, sőt a nacio-

nalizmust Lukacs állítása szerint egyre gyakrabban használják a populizmus megfelelőjeként. Eppen ezért szükséges a történelemtudatot és a történelmet bizonyos távolságtartással vizsgálni, és állítása szerint ez az események, folyamatok jobb megértését is elősegíti. A történelmi tudat kutatása és a kutatási eredmények átadásával kapcsolatban Lukacs ismételten felhívta a hallgatóság figyelmét a szavak megválasztásának fontosságára, illetve arra, hogy lehetőleg kerülni kell az ismeretek automatikus alkalmazását, majd előadását azzal a „figyelmeztetéssel” zárta, hogy „mivel a történelem nem ismétlődik, a történész se ismétlje önmagát...”

Kiss Bernadett

Előadások és tanulmányok a középkori és újkori alkotmányos intézményekről

Ruszoly József: Európa Alkotmánytörténete – Előadások és tanulmányok középkori és újkori intézményekről
Budapest, Püski Kiadó, 2005. 552 p.
ISBN: 963 9306 56 5

A Püski Kiadó gondozásában 2005-ben megjelent *Európa alkotmánytörténete* című összefoglaló munka a Szegedi Tudományegyetem Jogtörténelmi Tanszéke által közzétett tanszegédletek 1989-ben indított sorozatának záró könyve, és egyben az *Európa jogtörténete – Az „újabb magánjogtörténet”* Közép- és Nyugat Európában című kötet párja. Ahogy maga a szerző megjegyzi, „egy évtizede, hogy a jogtanuló ifjúság, a jogtörténész céhs a historikus kérdések iránt érdeklődők számára” a Püski Kiadónál jelent meg Európa jogtörténete (1996) című könyv, amelyben Ruszoly József főként a német és osztrák tudományosság kimunkálta „újabb magánjogtörténet” eredményeit foglalta össze.

„Az alkotmánytörténet vissza-visszatérő kérdése: az adott állam vagy államok kialakulása és fejlődése megszakítások és meg-megújuló újrakezdések láncolataként, avagy – ha zökkenőkkel és változásokkal is – folyamatosan történt-e és történik-e? A másik alapkérdés: az alkotmányfejlődés csupán az adott nép vagy nemzet saját (sajátos) társadalmi viszonyainak velejárója, avagy éppenséggel külső hatások: más, fejlettebb társadalmak (államok) példáinak szorosabb-lazább befolyása alatt történik-e?” Az Európa alkotmánytörténete című könyv ezen gondolati feltevések és alapkérdések mentén a meghatározó jelentőségű nyugat európai álla-

mok – így Németország, Franciaország és Anglia – középkori és újkori közjogi intézményeit mutatja be olyan módon, hogy a párhuzamos fejlődés mellett elemző módszerrel tárja fel az egyes területeken fellelhető jelentős eltéréseket is.

A szerző azon kifejezett szándékának megfelelően, miszerint „korban és térben az egyetemes alkotmány- és jogtörténet egyre szélesedő tematikáját nem követve ne mindenből egy keveset, hanem a fontosnak vélt témákról inkább többet” nyújtson, a könyv az említett három nagy földrajzi-történelmi terület alkotmányfejlődését jellemzi előadások és tanulmányok foglalatában. Ennek megfelelően tehát a kötet két egymástól formailag elhatárolt, de tartalmában mégis összekapcsolódó részre, megírt előadásokra és tanulmányokra tagolódik.

Ezen előadások és tanulmányok – bár mind szerkezetileg, mind tematikailag szorosan kapcsolódnak egymáshoz, és így mintegy egységet képeznek – önmagukban is helytálló, kerek egész gondolat sorokat képező „kis komplexumokat” adnak az érintett állam adott korszakának társadalomfejlődéséről, központi és területi igazgatásáról, képviselői rendszeréről és igazságszolgáltatásáról. Ezen kis egységek pedig összességükben egy olyan egészet alkotnak, melyben az olvasó előtt rendkívül gondolatébresztő, adatokban bővelkedő, de mégis „olvasmányos” formában feltárul a három meghatározó nyugat-európai nagyhatalom szinte „teljes történelmi-társadalmi-alkotmányjogi képlete”.

Külön kiemelendő, hogy formailag némileg szerkezetbontó megoldásként a szerző helyet engedett az 1831-es „belga mintaalkotmány” létrejötté rövid elemzésének is, így ezáltal egyúttal teret biztosított – tekintettel ezen alaptörvény kiemelkedő hatására – egy alkotmánytörténelmi szempontból teljesebb kép bemutatásának. Ennek kapcsán Ruszoly József az alkotmány el-évülhetetlen érdemeinek felsorolása mellett kitér az állami közhatalmat korlátozó alapjogi katalógus bemutatására, mely során találóan jellemez egy máig ható és napjainkban egyre több kérdést felvető problémakört: a szabad nyelvhasználatot. A haladó és mintaadó alkotmány – első ízben alkotmányos jogként feltüntetve – ugyan kimondja, hogy „a Belgiumban dívó nyelvek bármelyikét használni szabad” (23. §), azonban ez

„csak deklaráció” szintjén álló kijelentés maradt abban az értelemben, hogy a közélet (törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás) és a közoktatás területén kizárólag a hivatalos nyelvként elismert franciát lehetett használni. Ezen „flamand-wallon-francia nyelvi kérdésből” – ahogy a szerző találóan megjegyzi – „Jó évszázad alatt bizony az egyéni szabadság sérelméből máig tartó nemzeti-nemzetiségi sérelem lett, mellyel az alkotmányozás is nehezen birkózott – birkózik – meg. Az Európai Unió szép, új világában is!”.

Míndez egy összetett – és ezáltal rendkívüli módon gondolatébresztő – szerkesztési módba ágyazva jelenik meg, mely egy teljességre törekvő rendszert alkot. Ez a rendszer ugyanis a közismert alkotmánytörténeti intézmény-tagolási technika mellett, arra egyfajta vázként mintegy rétegesen ráépítve kiegészül a kapcsolódó történelmi-társadalmi háttérrel, a vonatkozó jogi aktusokkal, jogtörténeti utalásokkal és kultúrtörténeti adalékokkal. Szemléletes példája ennek a teljességre törekvő, de mindemellett a szerkezetet megtartó és a részletekben el nem vesző elemzési módszernek – többek között – a német hadipajzs rendszerének árnyalt bemutatása. A jogtörténeti utalásokat illetően kiemelendő az Európai alkotmánytörténettel való tudatos kapcsolódás jelzésének sajátos módja. Az egyes témakörök végén ugyanis büntető- és perjogtörténeti kitekintés egészíti ki a bemutatást. A szerző maga is belátja, hogy „a szakjogtörténet nem igen illik az alkotmánytörténetbe”, oktatási okokból azonban a vonatkozó szakaszokat – figyelemmel arra, hogy ezek a részek a magánjog-történetet taglaló Európai alkotmánytörténetből kimaradtak – Both Ödöntől kölcsönözötté különösebb változtatás nélkül, tisztelgésképpen.

A szakszerű bemutatások és jellemzések során a szerző figyelmet szentelt annak is, hogy – egyébként közismert – fordulatok történeti eredetének rövid leírását is beleolvassza a különféle intézmények elemzésébe, ezzel is megszólítva az érdeklődő közönséget, illetve az egyetemi hallgatóságot. Így a figyelmes olvasó olyan fordulatok eredetének, illetőleg tényleges tartalmának megfejtésére találhat a tudományos fejtegetések között, mint a „Meghalt a király, éljen a király!”, a „cuius regio eius religio” avagy a „városi levegő szabadabbá tesz”. A kötet érdekes és értékes sajátossága továbbá „iránymutató jellege”. Terjedelmi és tartalmi korlátok okán természetesen egyetlen összefoglaló mű sem érhet el teljes, maradéktalan bemutatást. Ez esetben azonban a lábjegyzetek és az irodalomjegyzék mellett meglepő fordulatként felvetődő, találó és frappáns idézetek is mintegy továbbhaladási irányt adnak az érdeklődő olvasó számára. Így példának okáért a XVII. századi Angliára jellemző monopoladományozási rendszert nagyszerűen „feldúsítja” Christopher Hill-től – Makai László egy írásából vett idézetből – származó gondolat beemelése. Ruszoly József tehát szerencsésen ötvözi a szigorúan tudományos elemző bemutatást a kis túlzással ismeretterjesztő jellegűnek tekinthető fejtegetésekkel úgy, hogy ez utóbbi nemhogy csökkentené a munka szakmai színvonalát, hanem „szakértő szemnek” is kellemes szellemi felfrissülést jelent.

Az érintett államok azonos töről fakadó, számos jogintézmény tekintetében párhuzamos avagy összefüggő fejlődésének történetében a szerző kiváló érzékkel ábrázolja – az eredeti koncepcionális rendszer megtartása mellett – az egyes eltérő irányokat, változásokat is. Ezáltal válik a formátum alapján „csupán” gyűjteményes kötetnek tűnő alkotás egyúttal összehasonlító munkává, melyben az egységes szerkezet mintegy viszonypontként ad keretet a helyenként összetartó, helyenként széthúzó tartalomnak. A kapcsolódások bemutatásának tételmondataként értékelhető Heinrich Brunner hivatkozott megállapítása, miszerint „a német kutatóknak mélyre kell szállnia, hogy a hazai germán jog elemeit a ráakodott idegen rétegek alól a fölszínre hozza, e germán elemekért az angol jog területén csak le kell hajolnia, ott hevernek a fölszínen”. Jól érzékelhető a „szerkesztési bravúr” az angol alkotmánytörténetet bemutató fejezetekben, ahol a korábbiakkal megegyező – intézményekhez kapcsolódó – alcímeken belül a német és a francia részekhez képest sokkal nagyobb hangsúly esik meghatározó jogforrások (pl. Magna Charta) vagy uralkodók intézményrendszert befolyásoló és társadalomalakító hatására.

A bevezetőre utalva szükséges még annak kiemelése is, hogy bár az előadások és a tanulmányok egymástól élesen elválasztva jelennek meg, mégis itt is felfedezhető az egységesség, a tartalmi összekapcsolódás. Az előadások képviselti rendszereket elemző részei ugyanis meglehetősen részletességgel mutatják be a kapcsolódó választójogi problematikát. Kis túlzással önálló fejezeteket képeznek a fejezetekben. Ehhez képest a tanulmányok nyilvánvalóan más megközelítésben és más hangsúlyokkal, de ugyanezen témakört tárgyalják, lehetőséget biztosítva – ahogy a szerző fogalmaz – „néhány témában az elmélyültebb ismeretterjesztésre, részint pedig betekintést adnak olyan témákba is, melyeket az I. rész nem tartalmazhat”.

Ruszoly József ezen összefoglaló jellegű munkájának érdeme továbbá, hogy – a helyenként beszűrt személyes véleményére utaló „kiszólások” mellett, avagy azok ellenére – áttekinthető, világos, rendszeres, tárgyilagos bemutatást nyújt a három vizsgált állam alkotmánytörténeti fejlődéséről.

A szerző a következő gondolat sorral engedte útjára a Jogtörténeti Tanszék tansegédlet-sorozatának 12. kötetét: „Az Értől az Óceánig. Érmelléki-nyíri szülőfalumból, az egykori bihari hajdú mezővárosból: Bagamérből elindulva, históriájával debreceni diákkorom óta máig foglalkozva, immáron több mint négy évtizede ... gondozva tudományos szakomat bocsátom most közre újabb összegzésemet: az Európa alkotmánytörténetét. Jelen esetben méltán kaphat teret ehelyütt e magasröptű megfogalmazás, hiszen *Ruszoly József* ezen összefoglaló és összehasonlító munkája tartalmában és kidolgozottságában – túlmutatva a tansegédlethez fűződő elvárásokon – nemcsak az egyetemi hallgatóknak és oktatóknak biztosít információgazdag kiegészítő tudásanyagot, hanem a szakemberek számára is hasznos forrás az elemzett területek vizsgálatához.

A törvény és a bíró ahogy Filangieri látta

Paolo Becchi – Kurt Seelmann:
Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás
/ford. Utassy Viktória/

Gondolat Kiadó, Budapest, 2005, 92
ISBN 963 9610 02 X

Az olasz-német szerzőpáros könyve egy olyan gondolkodót mutat be, Gaetano Filangierit, akiről a hazai jogtudományi nyilvánosságban eddig sajnos keveset olvashattunk. Érdemes tehát kézbevenni a könyvet.

Filangieri (1753–1788) annak dacára, hogy csak 35 évet élt, terjedelmes és jelentős életművet alkotott. Már 21 évesen publikációja jelent meg a politika és az igazságügyi reform témájáról, és – mint a könyv szerzői fogalmazzák: „szenvedélyesen kiállt Tanucci miniszter célkitűzései mellett. Utóbbi ugyanis a bírói önkény korlátozását célozta: előírta, hogy a bírák ítéleteiket a törvényből kiindulva indokolják” (10. p.). És ez a törekvés mindig is jellemezte Filangieri jogászai, politikusi, gondolkodói pályáját.

1780-ban jelent meg többkötetes főművének a *Törvényhozás rendszerének* első kötete, míg az utolsó, az ötödik kötet csak halála után látott napvilágot. Meg kell említenem, hogy fizikai értelemben nem 5 könyvről volt szó, hanem összességében 8 kötetről, mivel több könyv részkötetekre tagolódt.

Az 1780-as évek elején foglalkoztatta az amerikai kivándorlás gondolata, Benjamin Franklinnel levelezett, s talán úgy vélte Amerika „szűz” talaj egy új államrend felépítése számára. Ám végül is ez irányú tervei zátonyra futottak, Nápolyban maradt és élete főművén dolgozott. Közben, 1783 nyarán megházasodott, egy magyar nemesi családból származó feleséget választva magának.

Két gondolkodóhoz fűződő kapcsolata jellemezte pályáját: Giambattista Vico (1668–1744), az *Új tudomány* szerzője, aki Filangierit legfőképp inspirálta, s akiről könyvet szándékozott írni, és Charles de Montesquieu (1689–1755), akinek *Törvények szelleme* c. művével folytonosan összevetették Filangieri alkotását, akinek árnyéka mindig rávetült.

Az összehasonlítás persze nem nélkülöz minden alapot, hiszen Filangieri a felvilágosodás azon hagyományához kapcsolódott (Montesquieu-höz hasonlóan), ami szerint a szabadság és biztonság garanciája a törvény lehet, azaz a törvény nem szabadság korlátozó, hanem szabadság teremtő. Hitt az örök időkre szóló törvényekben, az univerzális törvényhozás lehetőségében. Természetjogi látásmódja éppen ezért volt történetietlen, noha – miként a könyv szerzői érzékeltetik – részlegesen megjelent Filangierinél a történetiség szempontja is. Hasonlóképp ellentmondásos elméletének a viszonya a természeti állapot és a társadalmi szerződés gondolatához.

Törekvéséről így írt főművének bevezetőjében:

„Számos író szentelte idejét a törvények tanulmányozásának. Ám amíg egyikük pusztán jogtudósként kezelte ezt a tárgyat, addig egy másik filológusként, egy harmadik pedig politikusként. Mindezt azonban oly módon, hogy ennek a felmérhetetlen építménynek csak egy-egy részét vizsgálták. Ismét másik Montesquieu-höz hasonlóan inkább csak azon elmélkedett, ami megtörtént – nem pedig azon, aminek meg kellett volna történnie. A törvényhozás teljes és átgondolt rendszerének bemutatására azonban mindeddig nem került sor. Egyikük sem formálta ezt a tárgyat helyes és rendszerezett tudománynyá, amely összekapcsolta volna a szabályokkal az eszközöket és az elmélettel a gyakorlatot. Ez az, amit jelen művemben, *A törvényhozás rendszerében* célként tűztem ki.” (13. p.) A célkitűzés ezen megfogalmazása nem igényel különösebb kommentárt, mint olvasható: Filangieri megközelítése a filozófiai, a jogtudományi és a politikai látásmód együttes alkalmazását jelentette.

Paolo Becchi és Kurt Seelmann könyve részletesen kitekint Filangieri törvényhozás elméletének általános vonásaira, s e mellett bemutatja az olasz gondolkodó büntetőjogi elképzeléseit is, majd pedig a német recepciót tárgyalja. Az alábbiakban e három területet csak nagyon röviden érintem.

Hogy a bírónak ki kell hirdetni az ítéletet, és indokolni is köteles azt, mégpedig a törvényekre támaszkodva – ezt manapság magától értetődőnek gondoljuk, ám hosszú ideig egyáltalán nem így volt, csak a 18. századtól fogalmazódtak meg az erre kötelező törvények. Miért tartotta ezt oly fontosnak Filangieri? Elsősorban nem jogi, hanem politikai szempontból. Ugyanis az ítélet által érintett felek szemszögéből elegendő maga a döntés, ám az ítélet kihirdetése és a törvény(ek)re alapozott indoklása már a közvéleménynek, a nyilvánosságnak szól. És Filangieri úgy látta, hogy mindez elengedhetetlen követelmény az igazságszolgáltatás megfelelő működése szempontjából, mivel a nyilvánosság ellenőrző funkciója csak így valósulhat meg.

Tanucci törvényei a jogtudósok hatalomvesztéséről tanúskodnak, célja ugyanis az volt, hogy a törvényen kívül más tekintélyre a bíró az ítélet indoklásában ne hivatkozzon. A bíró nem teremti a törvényt, hanem alkalmazza, Miként Montesquieu is fogalmazott: a bíró a „törvény szája.” Éppen ezek a bírói hatalmat korlátozó törekvések mutatják, hogy ekkoriban igencsak önálló hatalomként létezett a bírói hatalom, s az igazságügyi reformok (Tanucci a gyakorlatban, Filangieri az elméleti írásokban) ezt akarták korlátozni. S ha így van (volt), akkor halkan feltehető a kérdés: vajon helyes-e Montesquieu nevéhez kötni, vagy általánosabban fogalmazva: a hatalommegosztásnak a modern kori politikai-jogi követelményeiből levezetni az önálló bírói hatalom megteremtését? Nem arról van-e inkább szó, hogy a modern kort éppen az önálló bírói hatalom *szabályozása* jellemzi?

Mint említettem a szerzők Filangieri büntetőjogi elgondolásait is tárgyalják, aki a természetjogilag megalapozott pozitív törvény gondolatát állította középpontba. Filangieri ezt írja: „A bűncselekmény nem más

mint szerződésesség. Amennyire a megsértett szerződés értékes a társadalom számára, oly mértékben a büntetésnek is nagyobbak kell lennie.” Mit is jelent ez a szerződésesség? Filangieri szerint a *törvény* az a forma, amin keresztül valamely társadalmi szerződés megnyilvánul. Aki törvényt sért, az tehát szerződést szeg meg. Hangsúlyozni kell, hogy itt nem *a* (azaz az egyetlen, s például Rousseau-nál is olvasható) társadalmi szerződésről van szó, hanem sokféle társadalmi szerződésről, amik Filangieri elgondolása szerint a *pozitív törvényekben* jelennek meg. Valójában tehát e tekintetben nem a társadalmi szerződés egyik elméleti változatával találkozhatunk, hanem egy a jogpozitivizmus felé hajló elképzeléssel.

Végezetül meg kell említeni, hogy a könyv részletesen foglalkozik Filangieri hatástörténetével is. Miként a szerzők megjegyzik, a rövid életű 1799-es nápolyi köztársaság képviselői voltak azok, akik Filangieri emlékét ápolták, gondolatait magukévá tették. A köztársaság leverése nemcsak azt eredményezte, hogy elfelejtődtek Filangieri eszméi, hanem kéziratának jelentős része is megsemmisült ekkoriban. Noha Filangieri főművét, de legalábbis fontosabb részeit már a megjelenést követően francia, spanyol és német nyelvre lefordították, ám komoly recepciója csak német nyelvterületen volt. Pél-

dául Herder és Goethe magasfokú elismeréssel nyilatkozott róla. (Egyébként a könyv részletesen tárgyalja Goethe és Filangieri kapcsolatát.) Érdekes módon a 19. századi német jogi gondolkodók körében Filangieri nem a törvényhozás elméletének általános gondolataival hatott, hanem a büntetőjogászok foglalkoztak büntetőjogi elméletével.

Nehéz helyzetbe kerül a recenzens, ha a magyar hatástörténettel szeretné kiegészíteni Becchi és Seelmann vizsgálódását. Annyi kideríthető volt számomra, hogy a Bécsben élő Teleki Sámuel gróf a mű német fordítását azon nyomban beszerezte és ez a későbbiekben a marosvásárhelyi Teleki Tékában került elhelyezésre, ám a szellemi hatástörténet nyomai különösképp nem fellelhetők. Hogy az alkotmányjogi, alkotmánytörténeti oktatásban jelen van, erre mindenképp következtethetünk abból, hogy az interneten az említett tantárgyakkal foglalkozó különböző 'puska'-oldalakon olvasható Filangieri neve. De csak a neve, esetleg egy-két mondatos jellemzés. Részletes ismertetés, elemzés azonban nem található. Remélhetjük, hogy a szerzőpáros könyve kedvet ébreszt a hazai kutatókban, oktatókban ahhoz, hogy Filangieri életműve komolyabb helyet kapjon a jogi és politikatudományi munkákban.

Karácsony András

A szimbolika a jelenséget eszmévé, az eszmét képpé változtatja, méghozzá úgy, hogy az eszme a képben mindig végtelenül hatékony és elérhetetlen marad, valamint ha minden nyelven kimondják is, kimondhatatlan” – idézi Goethét *Kajtár István* a jogtörténet pécsi professzora bevezetés gyanánt a jogi kultúrtörténet vázlatának szánt könyvében.

Minden korszaknak megvannak a maga szimbólumai, szimbólumkészletei, s a társadalmak időről időre egész jelképrendszereket alkotnak. Vannak történelmi korok, melyek ridegek, cinikusak és számítók (ahol megcsappan a jelképek száma vagy azok fagyossá, nyerssé válnak), megint mások érzelmmel teltek, moralizálók (szimbólumokban gazdagok). Van, amikor a primitivitás szül ragaszkodást a jelképekhez, máskor az emelkedett technokrácia tehetlensége fordul ismét a fagyos jelképtelenségből a szimbólumok felé. A jelképek kifejezőkészsége hű tükre a mindenkori világ összetettségének, de egy dolog mindig azonos: az ember vonzódása a metaforák és allegóriák világához. „A tárgy jelent gondolatot, a kép történetet, a gondolat mindkettőt, s viszont, mindenféle cserében. Ez a cserélgetés, ez a változtatgatás tündéri játékot állít elő. Jó, megy a képzelődés, mint a szövő csónakjai egymás mellett, egymás ellen, s nyomain végre, mint egy keleti szőnyegen, ki vannak írva ég és föld, nap és éj, nyár és tél, ki az ifjúság és aggkor, az élet és halál.” *Erdélyi János* szavait fűzhetjük tovább: a hatalom is megüzenni a maga akaratát a jelképeken át: az erőhatalom és az alávettség, az igazságosság és hamisság, a kemény meg-

Szimbolika, jelenség, eszme, kép

Kajtár István:
Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe
Institutiones Iuris

Dialóg Campus Kiadó Budapest - Pécs
2004, 156 0. ISBN 963 9542 30 X

torlás és a méltányos kegyelem, a bűn és a bűnhődés, a legitim bírói hatalom és a szabályokat semmibe vevő durva erőszak, az executiva és a legislativa szimbólumai rajzolják meg egyén és közösség, alattvaló és hatalom viszonyát is. „Az embernek szimbólumokra van szüksége, hogy képes legyen a megfoghatóság körébe vonni és célravezetően elemezni a más-ként elképzelhetetlen dolgokat. A jegygyűrű, a kereszt, a nemzeti lobogó, a közlekedési lámpa, a piros rózsza, a fekete gyászszalag, az ünnepi asztalra helyezett gyertya -számtalan tárgy, gesztus, képi fogalom és szófordulat létezik, mely gondolatokat kapcsol egy-egy jelentéshordozóhoz.” (*Hans Biedermann*) Ezek között a tárgyak, üzenetek között a társadalmi eligazodás legfőbbike a jog szimbólumrendszere.

A szimbólum ugyanis nem csak érzelmi igény, hanem fontos, tudatosan kijelölt tájékozási pont. Az információval alig, vagy csak töredékesen rendelkező társadalom számára orientáló pontokként tűnnek föl a jelképek. A korona (az Istentől származó királyi hatalom), a kard (az élet és halál feletti szimboli-

kus uralom), a palást (a védelmező gyámkodás) a hatalmat szimbolizálta. A pajzs (a védelem és megmenekülés, a család, a személy, a követők körének meghatározója), a címer (magánszemélyek; testületek öröklött, jogokat kifejező képlete) a közösség és egyén viszonyát; a színek, formák, a ruhák, a viselt és/vagy hordott tárgyak szinte mindent elárultak viselőjükről. S erre a középkori társadalomban, ahol az egymástól elszigetelt közösségek, jogokkal rendelkező szabadságok halmaza el volt zárva az információk többségétől, rendkívül nagy szükség volt. Ez a kor fejlesztette ki az európai jogi szimbolikát, a hatalmi jelképek kontinentális rendszerét, melynek összefoglalására vállalkozott most értő szemmel Kajtár István. Tágabbra vonva munkája határait: általában a jogi kultúrtörténet elemire koncentrálna. Igaz persze, hogy az írásbeliség jogi formulázásai, oklevéltípusai, szövegváltozatai vagy jogi processzusok rituális képletei legalább olyan szimbolikus erővel bírnak, mint a színben, tárgyban, képben, szóban kifejezett egyszerű jelkép-üzenetek.

A szerző egy olyan munkára vállalkozott, mely mindezt hiányzott a magyar jogtudomány palettájáról. Igaz, a jogi kultúrtörténet egyes zónáiban ismert névként emlegetik *Vajna Károlyt*, *Tagányi Károlyt*, *Bónis Györgyöt* vagy *Tárkány Szűcs Ernőt*, ők azonban munkásságuk választott jellegénél fogva a jogi kultúrtörténet, a hatalmi szimbolika zárt mezsgyéin mozogtak csak. De, ahogyan a szerkezet felépítéséhez fogott, Kajtár Istvánnak szembesülnie kell a magyar jogi kultúrtörténet-kutatás korlátaival, a végtelenül szegényes feldolgozottsággal. Nem véletlen, hogy kénytelen volt számos kérdés elemzésénél külföldi kutatók munkáihoz folyamodni a teljesség illúziójának elérése kedvéért; *Hans Fehr*, *Percy*

Ernst Schramm, *Gernot Kocher* és mások eredményeit applikálni a kötetbe.

A könyve világos szerkezetét a jog és a hatalom racionalitása biztosítja: a szerző jó érzékkel választotta a kompozíció pilléreit a jogágak konstrukcióját. A szűk értelemben vett közjog (alkotmányjog; királyi hatalom és parlamentek; nemzeti jelképek, ünnepek és alattvalók; törvényhozás és végrehajtás; önkormányzat és államszolgálat) mellett az izgalmas büntetőjog (bűn, bűnhődés, igazságosság, büntető processus, hóhér és vesztőhely) képei sorakoznak. A magánjog és az üzleti élet kultúrtörténete (házasság, család, személyállapot, oklevelek, kontraktuális stílus, testamentum, a pénzügyek világa) a mindennapok társadalmi életét idézi fel. Az igazságszolgáltatás jogi kultúrtörténete keretében szól az igazságszolgáltatás jelképeiről, színhelyeiről, tárgyi kultúrájáról, az eskükről és a jogászrendről a szerző. Mintegy kiegészítésként, a háborúk, a követségek és a békekötések kultúrtörténeti elemeit, mint államok egymás közötti aktusait, szokásait és rituáléit vetheti össze az olvasó az állam, a közösség és alattvalója közötti processzusok és jelkép rendszerével.

A kötetben az olvasó (ki, nyugodtan állíthatjuk, köszönhetően a szerző szövegkezelésének és élvezetes formanyelvének, lehet nem jogon iskolázott érdeklődő is), izgalmas tablóját találja a képi, a tárgyi, az építészeti, a processzuális és szóbeli (szöveges) jelképek történetének, fejlődésének, máig tartó hatásának.

Amit Kajtár István professzor közzétett: nagyszerű ötlet, különleges és izgalmas kísérlet, egyedülálló munka: kiindulópontja egy majdan hatalmas tudományos vizsgálódásnak, a magyar jogi szimbólum-kutatásnak.

Mezey Barna

Iuridicophilologica

TÍZ TANULMÁNY

Nótári Tamás:

Iuridicophilologica – Tíz tanulmány

Károli Gáspár Ref. Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Budapest, 2004. 217 p.

ISBN 963 85 785 6

2004-ben látott napvilágot a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadásában Nótári Tamás egyetemi adjunktus Iuridicophilologica. Tíz tanulmány című kötete. A könyv tíz, a szerző tollából származó tanulmányt tartalmaz, melyek kivétel nélkül az utóbbi hét évben keletkeztek, és témájuk szorosan kötődik a római joghoz, az ókori és középkori jogtörténethez, az antikvitáshoz, illetve a klasszika-filológiához.

Mindezt a könyv címe maga is alátámasztja. A *iuridicus* szó melléknévként ugyanis törvénykezőt,

igazságszolgáltatót, főnévként pedig bírót jelent, eredete pedig a *iusdico*, *iusdicere* (jogot szolgáltat) igére vezethető vissza. A *philologica* szóban úgy a görög eredetű *philologia*, mint a *logica* szót felfedezni vagyunk képesek. A könyv sokrétűségét a címválasztás tehát megfelelő módon illusztrálja.

A könyvhöz *Szádeczky-Kardoss Samu* professzor írt előszót. Kiemelendő, hogy szomorú sajátossága ennek az előszónak, hogy ez tekinthető a 2004. november 10-én elhunyt, nemzetközi híru klasszika-filológia professzor utolsó megjelent publikációjának.¹ A professzor mint Nótári Tamás mestere megnyugvással jelenti ki, hogy olyan tanulmánykötetet bocsát útjára, melynek szerzőjére mint tanítványra méltán lehet büszke. A kötetben szereplő tanulmányokat – melyek a római jogász-klasszika filológus szerző tudományos érdeklődési körét igen jól mutatják be – tömören az alábbiak szerint ismertetjük. Figyelemmel arra, hogy a kötetben szereplő számos tanulmány másodközlés, a szerző ilyen esetekben pontosan feltünteti az elsődleges közlés bibliográfiai adatait.

A mérleg mint az igazságszolgáltatás jelképe Homérosznál című tanulmány jogi szimbolikával foglalkozik. Kiindulópontját az Ilias egy jól ismert, számos egyéb irodalmi és képzőművészeti úton feldolgozott helye képezi, a huszonkettedik ének, melyben Akhilleusz és Hektór összecsapása következtében Hektór hősi halált hal. Ebben a szöveghelyben említésre kerül Zeusz, aki aranymérleget tart a magasba, ezzel kívánva eldönteni az ütközet kimenetelét. Ezzel kapcsolatosan elemzésre kerül a végzet szerepe a homéroszi gondolkodásban, továbbá a szerző azt is kiemeli, hogy a *kerostasia* mint a kérté vált lelkek mérése bizonyos módosulásokkal és aspektusváltással a római irodalomba is átkerült, Vergilius *Aeneide* útján.

A Jog és bírói hatalom Hésiodosznál című tanulmány a szakirodalomban talán kissé mellőzött *Munkák és napok* című Hésiodos-műben kívánja Hésiodosznak a jogról és a jogérvényesítésről kialakított koncepcióját elemzés tárgyává tenni. A tanulmány részletesen foglalkozik ugyanakkor a *Munkák és napok* mitológiai hátterével (Prométheusz-mítosz, Pandóra-mítosz) is. Igen alapos elemzés olvasható a *diké* kifejezés problematikájáról egyaránt. Nótári Tamás hangsúlyt fektet a szó etimológiai fejlődésének bemutatására, hivatkozik arra, hogy a *diké* szó elsősorban a deik (irány, út, szokás), illetve a deiknymi (irányt mutat) szóból származik. Szó szerinti jelentése ekként nem csupán a szokást, döntést, határozatot, hanem a határt, illetve választóvonalat is magában foglalja. A szerző rámutat arra is, hogy a *diké* egyfelől döntési javaslatot, másfelől pedig az egész bírói kontradiktórium eljárást jelentette, továbbá, hogy az elemzett hésiodoszi műben – Homérossal szemben – inkább ezen utóbbi jelentéstartalom lehet fel. Természetesen *Diké* mint az igazság istennője is megjelenik a szövegben. A szerző tárgyalja továbbá Hésiodosznak az igazságossággal foglalkozó, a *Munkák és napok*-ban megjelenő allegorikus történetét is, a sólyom és a csalógány meséjét, valamint a bírőról szóló elbeszélést.

A Jogtudomány és retorika – Cicero *Pro Murena*, 26. című tanulmány nyilvánvaló módon a szerző preferált munkáját kell, hogy képezze, hiszen Nótári Tamás *Iuridicophilologica Mureniana. Jog, vallás és retorika Cicero Pro Murenájában (26-27)* címen készített PhD-értekezést, melynek sikeres nyilvános vitájára 2005. március 16-án került sor. A jelen tanulmány – terjedelmi okokból is következően – csupán az értekezésnek egy szűkebb részével foglalkozhat. A tanulmány bemutatja a *Pro Murena* beszéd történelmi hátterét, a hivatkozott szövegrészlet egyes jogtörténelmi vonatkozásait, Servius Sulpicius Rufus jogtudós munkásságát, továbbá elemzi a jogtudomány helyét a cicerói életműben. Ebben a vonatkozásban kiemelés érdemel, hogy Cicero – aki maga is igen elismert jogász volt – értékrendjében az ékesszólás maga mögé utasítja a *iurisprudentiát*. A *iuris consultus* ugyanis működhet igen eredményesen az *ars oratoria* ismerete nélkül, az *orator* azonban nem lehet híjával bizonyos jogi ismereteknek. Ezekből adódik Cicero azon következtetése, mely szerint az ékesszólás jóval összetettebb mesterség, mint a jogtudo-

mány. Említést érdemel, hogy szintén Nótári Tamás fordításában a jelen tanulmány tárgyát képező Cicero-beszéd – három további Cicero-beszéddel egyetemben – 2004-ben jelent meg magyar nyelven.²

A *Medea Palatina – megjegyzések Cicero Caelianájához, különös tekintettel Clodia személyére* című tanulmány Cicerónak *Pro Caelio* című, 56. áprilisában elmondott beszédének egyes kérdéseit kívánja elemezni. A dolgozat rámutat a Cicero és P. Clodius, továbbá nővére, Clodia közötti ellenséges viszonyra is. Bemutatja továbbá a beszéd egyes retorikai fordulatait, többek között azt, hogy Cicero miként kíván előnyt kovácsolni abból, hogy a bírának még az ünnepnapon sem jut osztályrészül a pihenés, hiszen a kérdéses tárgyalásra éppen ünnepnapon került sor. Cicero felhívja a bírák figyelmét a szónoki védőbeszédekben a humor, a nevetetés el nem hanyagolható szerepére is. Nótári Tamás kiemeli, hogy a cikk tárgyát képező retorikai mű rendkívül szellemes, mely csillogó színjátékot és zseniálisan felépített kompozíciót mutat be.

A *Summum ius summa iniuria – megjegyzések egy jogértelmezési maxima történelmi háttéréhez* című tanulmány – mely azóta már angol nyelven is napvilágot látott³ – az ismert jogelv kérdésével foglalkozik. A tanulmány bemutatja az *interpretatio* kifejezés kialakulását és jelentését, valamint igen tág teret szentel a *summum ius* elv jelentésének az *ars boni et aequi* fogalmának tükrében; ebben a vonatkozásban Rotterdami Erasmus munkásságára is figyelemmel van. A szerző ismerteti a nevezetes cicerói szöveghelyet, mely Cicero *De officiis* című művében lelhető fel: „*Existunt saepe iniuriae calumnia quadam et nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quis illud 'summum ius summa iniuria' factum est iam tritum sermone proverbium.*” Ebben a tekintetben igen lényeges, hogy Cicero gondolatmenetében nem a jogi és morális (*ius* és *mos*) normák ütköznek, hanem a kollízió a jogrenden belül következik be, azaz azon elvárás fogalmazódik meg, hogy a jogot helyesen és igazságosan kell alkalmazni. Habár Cicero *expressis verbis* nem is hangsúlyozza, de az *aequitas* mint az *interpretatio* elve felmerül a *substitutio pupillaris* vonatkozásában irányadó *causa Curiana* jogeset kapcsán is.⁴ Nótári Tamás felhívja a figyelmet a *summum ius* elv „helyzetfüggő” voltára, külföldi szerzőkre (Stroux, Bürge) hivatkozik, akik kiemelték, hogy Shakespeare *A velencei kalmár* című művében szereplő nevezetes jogeset megoldásához is alapvető segítséget nyújt e jogelv.

A *De iure vitae necisque exponendi* című tanulmány a római személyi és családi jog terebélyesítésébe vezet el az olvasót, a római *paterfamilias*nak a hatalomalattiak felett gyakorolt jogait kívánja bemutatni. A dolgozat figyelemmel van a jogintézmények kialakulására, eljárási szabályaira, valamint a kitett gyermek jogállásának szabályozására. A *ius vitae necisque* – vagyis a gyermek élete feletti rendelkezési jog – vonatkozásában részletes elemzés olvasható a *iudicium domesticum*, valamint a *consilium necessarii(or)um* szabályairól. A szerző kiemeli, Cicerónál olvasható, hogy a torzszülött

gyermek *expositióját*, vagyis kitételét a XII táblás törvény nem csupán lehetővé teszi, hanem voltaképpen meg is követeli. A kitett gyermek jogállásával Plautus és Terentius egyes darabjai is foglalkoznak, valamint figyelemre méltó Iustinianus császárnak 529-ből származó rendelkezése, mely szerint a kitett gyermek származék akármilyen *statusból*, nem sülyeszthető sem *colonus*-, sem rabszolgasorba.

A *Numen és numinozítás – a római tekintélyfogalom vallási aspektusai* című tanulmány római jogi és vallástörténelmi tárgyú kérdéseket dolgoz fel. Bemutatásra kerül a *numen* szó etimológiája, továbbá jelentéstartalmai. Elemzésre kerül a *triumphus*, valamint a *flamen Dialis* funkciója. Hangsúlyozandó a szerző által is támogatott azon álláspont, mely szerint a római vallási és állami élet a *triumphus* pontos jelentésének és funkciójának ismerete nélkül vélhetőleg meg sem érhető. A szerző kiemeli, hogy a *numen Augusti* az istenséget sajátosan megjelenítő, karizmatikus vezetőt jelenti, mely – álláspontom szerint – bizonyos vonatkozásban a weberi karizmatikus legitim uralmi forma egy korai megjelenésé-
ként is felfogható.

A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* című mű a hivatkozott forrás jegyzetekkel ellátott fordítása, melyet a könyv előszavát író Szádeczky-Kardoss Samu professzor útmutatásaival segített. A fordítás tárgyát képező mű 870 – 871 körül keletkezett, és a művel Adalwinus érsek igazolni, illetve igazoltatni kívánta Salzburgnak a Karantániában és Pannonia Inferiorban folytatott missziós munkájának és ebből eredő *iusdictio*jának jogos voltát.

A *Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez* című írás nagyon szorosán kapcsolódik az előbbieken ismertetett fordításhoz. A munka a *Conversio* keletkezéséről, szerzőjéről és koráról szól, majd részletesen elemzi az avar vonatkozású fejezeteket a rendelkezésre álló forrá-

sok alapján, nagy hangsúlyt fektetve Nagy Károlynak az avarok elleni hadjáratainak motívációira.

Az *Aeneas Sylvius Piccolomini szónoki művészete* című tanulmány Aeneas Sylvius Piccolomininek 1454-ben, a frankfurti fejedelmi gyűlésen elmondott, Konstantinápoly pusztulásáról és a törökök ellen indítandó háborúról szóló beszédéhez fűz filológiai megjegyzéseket. A mű elemzi az *oratio* szerkezetét, áttekinti a beszéd bizonyos szöveghelyeit a *tropusok* és a *figurák* tekintetében. A szerző figyelmet fordít arra is, hogy a beszédben a török uralkodó, továbbá Mohamed próféta milyen módon kerül jellemzésre.

Bár jelen ismertetés egyáltalán nem törekedhetett a teljességre, de talán érzékeltetni tudta a tanulmánykötetben szereplő témák sokrétűségét, mely a szerző tág érdeklődési körén kívül alapos felkészültséget és nyelvi tájékozottságot is alátámasztja. A szakmai ismeretanyag az olvasó által történő feldolgozását a szerző olvasható stílusa jelentős mértékben megkönnyíti. Nótári Tamás tanulmánykötetét haszonnal tudják forgatni a római jog, illetve az egyetemes jogtörténet kutatói, de bizonytal tarthat számot a történészek, a klasszika-filológusok, valamint az antikvitás iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is.

Boóc Ádám

¹ Ezen tényt hangsúlyozza Nótári Tamás is. Lásd: Nótári T.: *Emlékezés Szádeczky-Kardoss Samu professzorra*. Jogtörténelmi Szemle 2005. évi 1. szám. 45. p.

² Lásd: Cicero: *Négy védőbeszéd*. (fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta: Nótári T.) Szeged, 2004. A munkáról szóló ismertetést lásd: Boóc Á.: *Cicero: Négy védőbeszéd*. Jogtörténelmi Szemle, 2005. évi 1. szám, 70–71. pp.

³ Lásd: T. Nótári: *Summum ius summa iniuria – Comments on the Historical Background of a Maxim of Interpretation*. Acta Iuridica Hungarica. 2004. 3–4. 301–321. pp.

⁴ A *causa Curianával* összefüggésben lásd: Boóc Á.: *Az utóöröklés a római jogban, javaslattal a jövőbeni magyar szabályozásra*. Közjegyzők Közlönye. 2002. évi 4. szám 9–11. pp.

A Magyar Országos Levéltár kiadványpolitikája az utóbbi években

A Magyar Országos Levéltár a korábban kialakult hagyományainak megfelelően évek óta magas színvonalon folytatja az őrizetében lévő pótolhatatlan történelmi források, a levéltári anyag megismerését vagy használatát elősegítő különböző forráskiadványok, segédletek, oktatási kézikönyvek színvonalas összeállítását és kiadását. Az intézmény mint az ország első számú, nemzeti levéltára ezzel voltaképpen egyik nagyon fontos, ám keveset méltatott alapfeladatának tesz eleget. Az őrzött iratanyag ismerete nélkül ugyanis gy-

korlatilag lehetetlen Magyarország történetének bármely szakaszával kapcsolatos komoly történelmi munka megírása. Ezt igazolja egyebek mellett a MOL-ban évente – visszatérően – megforduló kutató és elemző történészek, egyetemi oktatók magas száma is. A források között azonban számos olyan található, amellyel kapcsolatban jóval szélesebb a tudományos kutatói igény, semhogy minden érdeklődő kézbe vehesse az eredeti dokumentumokat. Az ilyen, szélesebb körű érdeklődést kiváltó forráscsoportokat a MOL – az anyagi lehetőségek függvényében – hosszabb ideje forráskiadványok formájában igyekszik közzétenni. Ezt a jól kitaposott ösvényt jelzik azok a kiadványsorozatok, amelyekről – részben, az utóbbi évekre összpontosítva – alább részletesen is szót ejtünk. Emellett a kor kihívásainak megfelelően, a Magyar Országos Levéltár az utóbbi években új utak keresésével is igyekezett színesíteni kiadványai listáját, követve a modern kor szabta igények és elvárások által felállított követelményeket. Ez

utóbbi munkálatok sorában feltétlenül említésre méltó, hogy számottevő haladást ért el az intézmény a digitális kiadás terén. Így pl. a Mohács előtti középkori oklevelek immár több mint egy évtizede folyó számítógépes feldolgozásában jelentős fordulatot hozott a MOL Diplomatai levéltárán és Diplomatai filmtárán (azaz összefoglalóan: a középkori oklevél-gyűjteményén) alapuló adatbázis közreadása még 1999-ben. Az osztatlan sikert jelzi, hogy ez a CD-ROM azóta ismét napvilágot látott újabb, bővített kiadásban is – ám ez csupán egy példa a sok közül, amint az alábbiakból is kiderül.

A hagyományos kiadványok terén azonban ugyancsak számottevő eredményeket ért el a Magyar Országos Levéltár. 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. évfordulója, a Deák Ferenc-emlékévi jegyében tette közzé a MOL Katona Csaba szerkesztésében a *Száz levél Deák Ferencről, 1850–1875 c.* kötetet, amely a „haza bölcse” eddig többnyire kiadatlan leveleit tartalmazza. Ehhez kapcsolódóan Deák Ferenc életművének jobb megismerését teszi lehetővé a MOL által a bicentenáriumra rendezett Deák-kiállítás Bubik Veronika által tervezett, Nyulásziné Straub Éva szerkesztésében készült *reprezentatív katalógusa*, amely mind küllemében, mind tartalmában önálló kiadványként is megállja a helyét.

Mint fentebbiek is jelzik, a Magyar Országos Levéltár kiemelt figyelmet fordít az évfordulókra, az olyan eseményekre, amelyek kiemelt érdeklődésre tarthatnak számot. E gondolat jegyében született meg két másik kötet is: *Az Emlékezz!* c. munka, amely a magyarországi zsidóság üldöztetésének válogatott dokumentumaiból tett közzé válogatást Hiller István, a nemzeti kulturális örökség akkori minisztere előszavával, valamint a Halász Hajnal, Katona Csaba és Ólmosi Zoltán által szerkesztette dokumentumkötet, amely *Rákóczi Ferenc 1906. évi kassai újratemetéséhez kötődő leglényesebb iratokat* tartalmazza, számos korabeli, dokumentumértékű fénykép kíséretében.

Ugyancsak kellő súlyt kap a MOL kiadványpolitikájában a középkori írott forrásanyag közzé tétele. Ezt az utóbbi években két olyan kötet megjelenése fémjelzte, amelyek mérföldkövei a hazai mediavisztikának. Ennek megfelelően az intézmény tudományos hírnevének erősítéséhez jelentősen hozzájárult a *Zsigmondkori okmánytár* kiadása, amelynek immár a nyolcadik kötetét jelent meg Borsa Iván és C. Tóth Norbert értő gondozásában. Hasonló jelentőséggel bír a Jakó Zsigmond által jegyzett *Erdélyi okmánytár* második kötetének megjelenése: a több mint egy évtizede, még az Akadémia kiadásában napvilágot látott első kötet óta nem csak a szakma, de az érdeklődő közvélemény is régóta várta a kolozsvári professzor rendkívüli fontosságú munkájának újabb kötetét.

Különös érdeklődésre tarthat számot a jogtörténettel foglalkozók körében az ELTE ÁJTK-val közösen kiadott kötet. A Tóth Béla szerkesztésében, valamint Érszegi Géza, Dóka Klára és Soós László válogatásában megjelent forrásgyűjtemény (*Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956*) a magyar jog legfontosabb forrásait gyűjtötte csokorba.

Ugyancsak a jogtörténet iránt érdeklődők számára bír rendkívüli jelentőséggel az a kiadvány, amely idén jelent meg *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben* címmel. Trócsányi Zsolt kéziratanyagát Mezey Barna és Tóth Béla szerkesztésében a Gondolat Kiadó jelentette meg az ELTE ÁJTK és a MOL közös gondozásában.

Napjainkban mind nagyobb érdeklődésre tart számot az 1945 utáni magyar történelem, a MOL vezetése ezt érzékelve, sorra jelentette meg az 1945 utáni minisztertanácsi jegyzőkönyveket. E sorozat legújabb darabjaként idén jelent meg Szűcs László szerkesztésében a *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei* c. kötet. A történész szakma régóta várakozással tekintett a megjelenés elé, így a MOL ezúttal is széles körben létező igénynek tett eleget újabb forráskötetének közreadásával.

Mivel a MOL fiatal dolgozói közül mind többen szerzik meg a PhD-fokozatot, az intézmény arra is vállalkozott, hogy e kollégák doktori disszertációit is közzé tegye a Gondolat Kiadóval társulva. Az első két monográfia (Kulcsár Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bányában, 1768–1773*; ill. Németh István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*) a múlt év folyamán látott napvilágot.

A Magyar Országos Levéltár úttörő vállalkozása volt a 2001 őszén útjára indított, a levéltáros szakmában unikális jellegű elektronikus forrásközlő folyóirat, az *ArchivNet* (elérhetősége: www.archivnet.hu). Ez az internetes folyóirat kéthavonta jelenik meg, értő bevezetővel ellátva az ott közzé tett 20. századi forrásokat; a lap elismertségét jelzi, hogy számos hagyományos formában publikált szaktanulmány hivatkozik rá jegyzetben, csakúgy, mint az a tény, hogy mind több neves szakember választja a publikálásnak ezt a formáját, nem csupán a MOL-on belül, hanem más intézményekből is.

Az utóbbi éveket markánsan fémjelzik azok a CD-ROM-ok is, amelyek szintén széleskörű érdeklődésre tarthatnak számot. E modern adathordozó mindinkább népszerű a felhasználó kutatók körében, ezért a MOL ebben a formában tette közzé pl. az *MSzMP 1956–1989 közötti jegyzőkönyveit*, valamint az *1867 és 1944 közötti minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi pontjait* is. A két legutóbb CD-ROM-on hozzáférhető kiadvány pedig elsősorban a családfakutatók számára nyújt fogódzót (ám a tudományos kutatást is nagymértékben segíti): az *Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban*, és az *1715. évi országos összeírás* névanyagát tartalmazó lemez.

A nagyközönséghez szólnak elsősorban azok a reprezentatív kötetek, amelyek a Magyar Országos Levéltárat szeretnék elsősorban bemutatni. Ilyen pl. az Érszegi Géza által szerkesztett *Sigilla regum – reges sigillorum* c. kötet, amely a középkori magyar uralkodók pecsétjeit mutatja be; a kiadvány sikerét kellőképp érzékelteti, hogy az német és angol nyelven is megjelent. Ugyancsak Érszegi Géza nevéhez fűződik – a szintén több nyelven kiadott – kötet, amely a neves fotóművész,

Szelényi Károly fotóival mutatja be a Magyar Országos Levéltárnak a budai várban található főépületét (*Archivum regni – Regnum archivi*). Ide sorolható továbbá az a háromnyelvű kiadvány, amely számos színes illusztrációval ékesítve az intézmény történetén kívül az ott őrzött iratokról is átfogó tájékoztatást ad: *The National Archives of Hungary – Das Ungarische Staatsarchiv – Les Archives Nationales de Hongrie*.

Végezetül nem hagyható említés nélkül, hogy a MOL – ugyancsak a jó értelemben vett népszerűsítés, illetve a korszerű adathordozók iránti elkötelezettség jegyében – két videokazettát is megjelentetett *Pecsétek a középkori Magyarországon*, valamint *Kéziratos térkép a Magyar Országos Levéltárból* címmel.

Összességében elmondható, hogy a MOL az utóbbi években intenzív és változatos kiadványpolitikát folyta-

tott és folytat. Azonban az, hogy az eredményes kiadványpolitika lendülete nem fog megtörni, elsődlegesen anyagi viszonyok függvénye: a levéltár kizárólag saját költségvetéséből képtelen lenne kiadni az intézmény rangjához méltó kiadványokat. Középkori oklevelekkel foglalkozó történészek és levéltárosok ünnepi kötettel köszöntötték Érszegi Géza akademikust 60. születésnapja alkalmából. A Magyar Országos Levéltár szándéka szerint a továbbiakban is követni kívánja az eddigi irányvonalat, azt bizonyítják a már most folyamatban lévő újabb munkálatok, amelyek közül e helyt csupán egyet említenénk: a fennállása 250. évfordulóját jövőre ünneplő intézmény az elmúlt két és fél évszázad történetéről is önálló kötetet fog megjelentetni Lakos János szerkesztésében.

Katona Csaba

Kaspar Hauser, Európa gyermeke

2005. július 9-én a rothenburgi magyar-német büntető-jog-történelmi konferencia lezárásaként a résztvevők el látogattak a közeli városban, Ansbachban található Kaspar Hauser-Múzeumba. Az, hogy ennek a nálunk kevésbé ismert, rejtélyes embernek egy egész múzeumot szenteltek, mutatja, hogy a német nyelvterületeken igen nagy népszerűségnek örvend. A múzeumot bejárva a következő történettel szeretnénk olvasóinkat megismertetni:

Kaspar Hausert 1828. május 26-án, Pünkösdhétfőn látták először a nürnbergi Unschlittplatzon. A körülbelül tizenhat éves fiatalember nagyon bizonytalanul mozgott, csak botladozott, a neki feltett kérdésekre alig érthetően csak annyit válaszolt: nem tudom. Amikor papírt és tollat adtak a kezébe, és a nevét kérdezték ő ezt írta le: caspar hauser. A máig megoldatlan rejtély ezzel kezdetét vette.

A talány megfejtéséhez egyetlen kiindulópont egy levél volt, melyet az akkor Nürnbergben állomásozó könnyűlovasság ezred lovasosztág-parancsnokának, *von Wessenig*nek címeztek. Von Wessenig nem tudott mit kezdeni a lelencsel, úgyhogy Kaspar Hauser első ismert szállása a nürnbergi vár fogdája, a *Luginsland* egyik cellája lett. Július közepéig bezárva tartották, többször kihallgatták, és számtalanszor mint látványosságot „állí-

tották ki.” A rendőrség igen beható vizsgálata után arra a következtetésre jutott, hogy egyrészt ezt az esetet egy igen összetett bűncselekményként kell kezelniük, másrészt pedig hogy Kaspar Hauser gyermekkorának nagy részét az emberektől, a társadalomtól elválasztva, fogságban töltötte. A nála talált levelet a korabeli szakemberek hamisítványnak tekintették. Kaspar Hauser, aki igencsak nehézkesen beszélt, nem tudott magáról semmit mondani az általa gyakran ismételt mondaton kívül:

„Olyan lovas akarok lenni, mint az apám.” Miután *Binder* polgármester nyilvánosságra hozta ezt az egyedülálló esetet, Kaspar Hauser egy *Georg Friedrich Daumer* nevű tanítóhoz került, aki nevelte, és felkészítette őt a társadalomba való visszailleszkedésre.

Hamarosan elterjedt a híre, hogy Kaspar Hauser a badeni-ház hercege

lehet, és hogy egyesek azon munkálkodnak, hogy a trónra való útját szabadabbá tegyék. 1829. október 17-én a Daumer-ház előtt támadás érte Kaspar Hausert, melynek során egy férfi, egy fejszéhez hasonló eszközzel a homlokán megsebesítette. Kaspar túlélte a támadást, minek nyomaként csak egy sebhely maradt. Ettől fogva egyértelművé vált, hogy a fiú nincs biztonságban, ezért a továbbiakban gyakran kellett lakást cserélnie. Ebben az időben bukkant fel egy különös angol lord, aki igen rövid idő alatt Kaspar Hauser legnagyobb támogatójává és egyben gyámjává is vált. *Lord Stanhope* elintézte Kaspar átköltözését Ansbachba, a pedáns *Meyer* tanárhoz, akit a Lord jól megfizetett munkájáért. Stanhope felvetette, hogy Kaspar Hausert elvinné magához Angli-

ába, ám ebből semmi sem lett, és többet nem is jött elő ezzel az ötlettel, sőt maga a lord sem jelentkezett többet.

Amikor Kaspar Hauser 1831 decemberében Ansbachba költözött, már egy Európában mindenhol ismert személyiség volt, és az ansbachi lakosság igencsak kivette részét sorsának alakításából, amint ezt a fiú 1833 májusában történt konfirmációja bizonyítja. Még az ansbachi fellebbviteli bíróság elnöke is foglalkozott a lelenc életútjával, ő alkotta meg az ún. herceg-elméletet. Egy héttel Kaspar konfirmációja után meghalt *Anselm von Feuerbach* bírósági elnök, szerfelett különös körülmények között, valószínűleg megmérgezték. Ettől fogva „Európa gyermekének” napjai meg voltak számlálva. Azzal az ürüggyel, hogy megismerheti származását és az édesanyja nevét, az ansbachi Hofgartenbe hívták. Itt várt rá gyilkosa, aki egy jólírányzott szűrással éppen az ekkor körülbelül 21 éves fiatalember szívébe talált. Három nappal később Kaspar Meyer tanár lakásán meghalt, és 1833. december 20-án a városi temetőben helyezték örök nyugalomra. Ettől kezdve a Kaspar Hauser iránt tanúsított érdeklődés folyamatosan élénk maradt.

Azóta több mint 3000 publikáció foglalkozott Kaspar Hauserrel, sőt színdarab, musical és film is készült a történetből. Kialakult az az elmélet, hogy ez a fiatalember a törvényes badeni nagyherceg volt, ellenben az is felmerült, hogy csak egy egyszerű csalóról van szó. Ami biztos, hogy van egy ember, aki szimbólummá, mítosszá vált az idők során. Erre a mítoszra épült Ansbach város idegenforgalmának nagy része. 1998-ban nyitották azt a múzeumot, amelyet a konferencia résztvevői is meglátogattak, és ahol a rendelkezésre álló tényeket mutatják be és a megválaszolatlan kérdésekre adott lehetséges válaszokat. 1981-ben szobrot is állítottak Kaspar Hausernek, aminek egyik figurája a fiút első feltűnésének időpontjában ábrázolja 1828-ban, a másik pedig 1833-ban, halála előtt. Meglátogatható Meyer tanár és Feuerbach háza is, a temetőben a lelenc sírját gyakran keresik fel turisták. Kaspar Hauser kilétéről jelen pillanatban is folynak a kutatások. Jelenleg DNS-vizsgálatot végeznek annak bizonyítására, hogy Kaspar Hauser a badeni nagyhercegi család tagja volt-e vagy sem.

Bathó Gábor

Az „International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions”, /rövidítve ICHRPI/ elnevezésű szervezet a parlamentek munkájával, történetével foglalkozó történészek, jogtörténészek, jogászok és politológusok nagy tekintélyű nemzetközi tudományos fóruma, amely belga-francia kezdeményezés nyomán született 1936-ban, Varsóban, a történészek egy nemzetközi kongresszusán. Az ICHRPI – noha azután negyven éven keresztül többnyire a francia jogtörténészek bizottságával együtt szervezte konferenciáit – még ugyanabban az évben, tehát 1936-ban, a svájci Lusanne-ban megrendezte első önálló ülését.

Az alapítók a kezdetektől arra törekedtek, hogy megfelelő tudományos fórumot, kereteket alakítsanak ki a résztvevő országok történészeinek, jogtörténészeinek a parlamentáris intézmények kialakulásáról szóló kutatásaik, nézeteik ismertetésére, ütköztetésére, nemzetközi összehasonlítására. A II. világháború előtt a tagok elzárkóztak attól a kezdeményezéstől, hogy a kutatásokat kiterjesszék a francia forradalom előtti társadalmakra és intézményekre, sőt az összehasonlító módszert sem mindenki szorgalmazta. A Bizottság csak 1950 után terjesztette ki a kutatási területet a rendi korszakra is.

A szervezet, noha a kezdetektől nemzetközi kapcsolatai szélesítésére törekedett, a 30-as években döntően a nyugat-európai országok /elsősorban Franciaország, Belgium, Olaszország, Anglia, Svájc és Németország/ parlamentarizmust kutató jogtörténészeit és történészeit egyesítette. Amennyiben létrejött, kuriózumnak számított egy-egy lengyel, román vagy magyar kapcsolat, de tudjuk, hogy Mályusz Elemér és Bónis György aktív kapcsolatot teremtett és ápolt a Bizottsággal. Hamar körvonalazódott a ICHRPI-nek az törekvése is, hogy az egyes konferenciákon elhangzott előadásokat saját ki-

A radomi gyűléstől a csehszlovák parlamentig

TUDÓSÍTÁS

AZ ICHRPI 56. KONFERENCIÁJÁRÓL, KRAKKÓBÓL

adványaiban tegye közzé rendszeresen, de a hamarosan kitörő háború elszakította, szétzilálta a tudományos kapcsolatok szálait is, és a háború után pedig Európa kettészakadása hosszú időre állandósította a kelet-nyugati elkülönülést.

Ahogy már szó esett róla, a Bizottság 1950 után terjesztette ki a kutatási területet a rendi korszakra, ekkortól kapott teret a francia forradalom előtti kontinentális rendi gyűlések kutatása. Noha ez felélénkítette az összehasonlító módszerek alkalmazása iránti igényt, mégis, napjainkig azt tapasztaljuk, hogy az egyes előadók, illetve az előadások témái általában megmaradnak saját nemzeti kereteik között, s nemzetközi összehasonlításra inkább csak a konferenciák vitáiban kerül sor, ami ott azután véget is ér.

A „vasfüggöny” szinte lehetetlenné tette a volt szocialista országok kutatóinak részvételét a Bizottság munkájában. Egy-egy innen származó publikáció megjelenése is ritkaságnak számított a Bizottság szaklapjában, a konferenciákon való személyes részvételre, tagságra pedig végképp nem volt lehetőség.

A nyugati – és nemcsak az európai – szakemberek figyelmét azonban egyre inkább felkeltette a Bizottság munkája. Az 50-es évektől már amerikai tagokkal is bő-

vült a szervezet, ezért megtartva az eredeti francia elnevezést, a jelenleg használatos angol fordításban is hivatalossá tette. A 80-as évektől kezdve a Bizottság ülései három nyelven folytak, franciául, angolul és németül. A szervezet gyors bővülését mi sem bizonyítja jobban, hogy amíg 1955-ben a szervezet római konferenciáján 17 ország 40 tudósa vett részt, 1963-ban a Bizottság 31 országhoz tartozó 290 tagot számlált. A résztvevők számának gyors növekedése azt is jelzi, hogy a történészek és jogtörténészek mellett, a munkában egyre többen vettek részt a hatályos joggal foglalkozó alkotmányjogászok, a parlamenti munkát kutató más szakemberek, az idevágó szakmai háttérrel rendelkező parlamenti képviselők, politológusok is.

A 70-es évek végétől, 80-as évek elejétől ismét új lendületet kapott a Bizottság munkája. Publikációinak megjelenését ekkortól támogatja az UNESCO. Ennek köszönhetően folyóiratot ad ki és évente egyszer könyv formájában publikálja a munkában résztvevő tagok kutatási eredményeit, illetve fontosnak tartják egy-egy jelentős történelmi eseményről, évfordulóról cikk formájában is megemlékezni. A Bizottság saját szabályzata alapján működik. Az élén elnök, elnökhelyettes és főtítkárr áll. A 90-es évek közepétől törekvés, hogy a vezetésben a tagság fiatalabb generációi is részt vegyenek.

Az ICHRPI legfontosabb törekvéseként rögzíthetjük, hogy az egész világon és minden korra kiterjesztve előmozdítsa a parlamentáris szervek eredetére és fejlődésére vonatkozó kutatásokat, teret adjon e kutatások közreadásának, az összehasonlító munkák találkozásának. A kutatások foglalkoznak továbbá politikatörténettel, a képviselőintézményes gyakorlatával, a parlamentáris intézmények belső felépítésével, társadalmi és politikai hátterével. A szocialista rendszer összeomlását követően új megközelítések fogalmazódnak meg, a legközelebbi múlt értékelésével kapcsolatban is.

A Bizottság hagyományosan más-más országban, minden év szeptember elején rendez meg szokásos konferenciáját. Az ideire Krakkóban került sor, és a hagyományoknak megfelelően számos kutatási témával ismerkedhetett meg a hallgatóság. A házigazdák egyebek mellett a király és a parlament kapcsolatát vizsgál-

ták a 15. században, az alkotmánybíráskodás kialakulását, az 1505-ös radomi gyűlés történelmi jelentőségét, valamint a Szejm kompetenciáiból eredő problematikát a 18. században. E témához litván előadás is kapcsolódott. Elhangzott előadás a francia általános rendi gyűlés jelentőségéről, a 19. századi belga parlament működéséről, a német rendi gyűlés /Reichstag/ vitáiról a korai újkorban, a spanyol és portugál parlament radikális politikai csatározásairól az 1820 és 1823 közötti időszakban, Max Weber és kora politikai irodalmáról, a francia parlament liberális munkásságáról 1870–1900 között, valamint a brazil politikai kultúráról és parlamentáris gyakorlatról 1945–1988 között. Érdeklődést váltott ki az angol parlamentarizmus és az egyetemek kapcsolatának kutatása, a porosz parlament és a porosz külpolitika 1850 és 1860 közötti időszakának vizsgálata. Előadás szolt Josef Macek történelmi szerepéről az 1968-as csehszlovák parlamentben. A magyar előadók az alábbi témákkal színesítették a konferencia programját: Erdély parlamentáris rendszere /Peres Zsuzsanna, Pécs/, A törvényhozás szerepe és az 1921-es trónfosztás Magyarországon /Szabó István, Budapest/, A rendi gyűlés szimbolikája /Szente Zoltán, Budapest/, Alkotmányjogi változások 1989. után Magyarországon /Szigeti Magdolna, Budapest/. A fenti összeállítás a teljesség igénye nélkül készült, a konferenciák tematikájának gazdagságát illusztrálандó.

E beszámoló célja a tájékoztatás mellett, a figyelemfelkeltés volt, szóljon most végül néhány információ az ICHRPI jelenlegi felépítéséről, és a vele való kapcsolat-teremtés lehetőségéről. A Bizottság jelenlegi elnöke dr. Wilhelm Brauner jogtörténész, a bécsi egyetem professzora. Az egyes országok szekciókban működnek, a magyar szekció vezetője dr. Révész T. Mihály. Az éves tagsági díj 60 svájci frank, az éves konferencia részvételi díja változó, Krakkóban 100 euró volt, ez magában foglalja a konferenciákra jellemző igen gazdag társasági programokat is. Előadás lehetősége elsősorban a tagok számára biztosított.

További információk a következő e-mail címen kaphatók: szigeti@jak.ppke.hu

Szigeti Magdolna

A zürichi Bűnügyi Múzeum

A zürichi Bűnügyi Múzeumot, amely Svájc első ilyen jellegű múzeuma volt, 1901-ben alapította Zürich kanton rendőrsége. Kezdetben kizárólag a továbbképzést és az utánpótlás kiképzését szolgálta. 1958-ban újrarendezték, és megnyitották a szélesebb nyilvánosság előtt. A későbbiekben is folyamatosan bővítették a múzeumot, és kiegészítették egy jelentős fegyvergyűjteménnyel is. Ma a zürichi rendőrség laktnyájában működik 700 négyzetméter alapterületen.

Előzetes bejelentkezés után, csoportosan ingyenesen látogatható.

A két órás vezetés elején multimédiás eszközökkel mutatják be az igazságszolgáltatás történetét és Zürich kanton rendőrségének fejlődését. Ezt követően vezetnek végig a látogatókat a múzeumon. A kiállított tárgyak és fotók segítségével a látogatók sokszínű képet kaphatnak számos bűnről, azok „néma tanúiról” és a rendőrségi felderítésről. Kiállítottak számos eredeti tárgyat, amelyek bűncselekmény elkövetésének eszközei voltak, például fegyvereket, megrongált páncélszekrényeket. Bemutatnak egyes gyakran előforduló bűncselekményeket, és felderítésük módját, például gyilkosságok elkövetési eszközeit és nyomait, betörések gyakori mó-

dozatait. A kiállított fényképek szemléltetik a rendőrségi felderítés módját és eszközeit. Számos valóban megtörtént cselekmény példáján ismerhető meg a bűnüldözés folyamata.

A múzeumot 18 év felettiek látogathatják. Előzetes bejelentkezés után minimum 10, maximum 20 fős csoportok számára szerveznek vezetést, hétfőtől csütörtö-

kig 18 és 20 órákor, pénteken 18 órákor. Esetenként szombaton 10 és 14 órákor. A múzeum ünnepnapokon zárva tart.

A múzeum címe: Kriminalmuseum, 8021 Zürich Kasernenstrasse 29. Telefon: 044 247 2828

Frey Dóra

Az emberi történelemben gyakran fordultak elő olyan ijesztő, szégyenletes és kegyetlen dolgok, melyeket manapság legszívesebben elfelejtene az ember. Mégis sok kiállítás, előadás, könyv és film foglalkozik azzal, mely talán mind közül a leghátborzongatóbb: a kínzással. Az olaszországi San Gimignano-ban is található egy múzeum, mely elsősorban az inkvizícióval, a halálbüntetéssel és a kínzással foglalkozik.

A kisváros Toscanában, 334 méterrel a tengerszint fölött található. Eredetileg egy jelentéktelen etruszk falu volt, ám a középkorban virágzásnak indult, hála Via Francigena nevű kereskedelmi és zarándokútnak, mely átfutott rajta. A Volterrával folytatott harcok, a guelfek és a ghibbelinek viszályából fakadó belső megosztottság, majd az 1348-as pestisjárvány hatására 1353-ban Firenze fennhatósága alá került. Az ezt követő évszázadok során azonban sikerült megállítani hanyatlását, s a különleges szépségű és kulturális jelentőségű város ma az U.N.E.S.C.O. Világörökség részét képezi.

Maga a múzeum a Piazza della Cisterna mellett, a Via del Castellóban található a vészjóslóan hangzó Torre del Diavolo (Az Ördög Tornya) nevű középkori épületben. Mindössze egy tucat kisebb teremmel rendelkezik, ám az ódon kőfalak és a baljós megvilágítás hatásosan adja vissza a „sötét” középkor nyomasztó hangulatát. Kiemelten említést érdemel az alsó szinten található börtön, melyhez külön bejárat vezet.

A kiállított kb. 100-150 tárgy részletes, angol, olasz és francia magyarázatokkal van ellátva: megtudjuk, hogy az adott eszközt mikor használták, hogyan működött és milyen hatást lehetett vele elérni. Bizonyos esetekben képi illusztráció is szemlélteti mindezt. A pontos megértés érdekében pedig a történelmi háttérrel is rész-

Museo di Criminologia Medievale – San Gimignano

letes tájékoztatást kap a látogató.

A legsokkolóbb hatást azonban az kelti, hogy ezek a barbár vallatási módszerek és retentő kínzóeszközök között találunk olyat is, melyet a mai napig használnak. A múzeumban külön hangsúlyt kap a metódusok folytonossága: a középkortól kezdve egészen napjainkig végigkíséri a kínzás történetét, s szinte szimbolikusan ott áll az utolsó teremben egy az Amerikai Egyesült Államokból importált villamosszék.

Kutatásaim során sikerült kapcsolatba lépnem a múzeum igazgatójával, Aldo Migliorinivel. Az általa szerzett könyvből¹ megtudhatjuk, hogy mind műve, mind pedig a kiállítás célja az, hogy megtörje azt a konok hallgatást és tudatalatti tagadást, mely a mai átlagembert jellemzi. Fel akarja hívni a figyelmet arra, hogy az emberek milyen iszonyatos kegyetlenséggel bántak el a múltban és bánnak el még mindig embertársaikkal. Mindenképpen meg akarja gátolni azt, hogy mindez feledésbe merüljön: Babitscsal összecsengve állítja, hogy „*vétkesek közt cinkos, aki néma*”.

Szerencsére a középkori tradíciók közül San Gimignano kellemeesebbeket is megőrzött: minden év júniusának harmadik hétfőjén kosztiümös felvonulással és a „Giostra dei Bastoni” lovagi tornával emlékeznek meg a virágzás időszakáról.

Beke-Martos Anna

¹ Aldo Migliorini: Tortura, inquisizione, pena di morte – Lalli Editore, Poggibonsi (Siena), Italia, 200

- 2005 szeptemberében napvilágot látott az Igazságügyi Fogalmazók Országos Egyesületének folyóirata, a *JogOk /Jogász Oktatás*. Az első szám arra utal, hogy elsősorban a gyakorlati jogi kérdésekkel foglalkozik a lap, de Nagy Csongor István tanulmányában (A szerződéses szinallagma védelme, különös tekintettel a felén túli sérelemre) jelentős részt képvisel a joghistoria: a szerző a jogintézmény fejlődését a római jog megjelenésétől kíséri végig napjaink szabályozásáig. (A lap negyedévente megjelenő periodika, hvgorac lap- és könyvkiadó gondozásában)

- A Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2005 októberében ünnepelte Jog-és államtudományi Karának tíz esztendő fennállását. Ennek keretében több ünnepélyes ülésre, szakmai vitákra, előadásokra, a kar történetéről

készített film bemutatójára és egy ünnepi kötet közzétételére is sor került.

- A Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztályának Jogtörténelmi Albizottsága és a Magyar Jogász Egylet Egyházi Szakosztálya rendezésében tartott előadást Budapesten 2005. október 6-án a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen Werner Ogris professzor, az osztrák tudományos akadémia tagja a Habsburg – Jagelló dinasztikus házasságokról „*Die habsburgisch-jagellonische Wechselheirat von 1515*” címmel.

HÍREK

- 2005. október 6-án került sor a Politikatörténelmi Intézet KHT rendezésében a **Budapest önkormányzata 1920–1949** című konferenciára. Az előadások többsége a főváros két évtizedes önkormányzati tevékenységét fogta át a két világháború közötti időben (Ignác Károly: Választási rendszer és törvényhatósági bizottság közgyűlése 1920–1945; *Forró Katalin*: Önkormányzatok Budapest környékén a két világháború között; *Egressy Katalin*: Szociálpolitika Budapesten; *Varsányi Erika*: A szociáldemokrata frakció a törvényhatósági bizottságban 1928–1948 és *Sipos András*: A Fővárosi Közmunkák Tanácsának utolsó évtizede 1937–1948; *Karsai László*: Budapest önkormányzata a német megszállás és a nyilas uralom alatt.). Négy kutató a háborúból kilábaló főváros nehézségeivel és megújulásával foglalkozott. (*Szántó Ferenc*: Az önkormányzat megújulása 1945 után; *Gyarmati György*: A közigazgatás újjá szervezése; 1945; *Palasik Mária*: Polgármesterek 1945 után és *Feitl István*: Áttérés a tanácsrendszerre.)
- 15. születésnapját ünnepelte a Szemere Bertalan rendvédelem-történelmi Tudományos Társaság 2005. október 6-án és 7-én az ELTE Állam- és jogtudományi karával közösen rendezett tudományos konferenciával. A tanácskozás kiemelt témáját képezte a **rendvédelem-történet kutatásának perspektívái**, az együttműködési lehetőségek más, hasonló kutatást végző társaságokkal valamint a **rendvédelem-történet terminológiai kérdéseinek tisztázása**.
- 2005. október 7-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori iskolája meghívásának eleget téve a kodifikáció jogtörténelmi kérdéseiről **Kodifikation és dekodifikation** címmel tartott előadást az ELTE jogi fakultásán *Werner Ogris* professzor, az osztrák tudományos akadémia tagja, a bécsi egyetem professzor emeritusa.
- A Magyar Történelmi Társulat 2005. október 19-én az MTA székházában tartotta Műhelybeszélgetések című új vitasorozatának 2. előadását **Rendiség a reneszánsz Magyarországon** címmel, melyek előadói *Kubinyi András* és *Marosi Ernő* akadémikusok voltak. Elnökölt és a vitát vezette *Kosáry Domokos*, a Magyar Történelmi Társulat elnöke.
- 2005. október 13-án mutatta be az ELTE Állam- és Jogtudományi kara *Paolo Becchi* és *Kurt Seelmann* magyarul kiadott könyvét. A **Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás** c. kötet a Gondolat kiadó gondozásában látott napvilágot. A Jogtörténelmi értekezések c. sorozat 32. darabjaként. A könyvet *Karácsony András* és *Szilágyi Péter* egyetemi tanárok méltatták.
- A Pázmány Péter Katolikus Egyetem fennállásának 10. évfordulója alkalmából szervezett ünnepség-és szakmai rendezvénysorozat keretében került sor 2005. október 19-én arra a kerekasztal-beszélgetésre, melynek témája a **jogászképzés múltja és jelene** volt. A beszélgetés során az egyetemek és a jogászképzés kialakításától napjaink magisterképzéséig a jogi oktatás szinte valamennyi történelmi kérdése szóba került. A fórum résztvevői voltak *Zlinszky János* professzor emeritus, római jogász, *Révész T. Mihály* tanszékvezető egyetemi docens, jogtörténész és *Mezey Barna* tanszékvezető egyetemi tanár, jogtörténész. A fórum moderátora *Horváth Attila* egyetemi docens volt.
- Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi kara 2005 október 19-én ünnepi ülés keretében köszöntötte a mindkét fakultáson tevékenykedő *Péteri Zoltán* professzort, születésének 75. évfordulója alkalmából. A **Ius unum, lex multiplex** – Tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogbölcselet köréből című tanulmánykötetben többen jogtörténelmi vonatkozású értekezéseket tettek közzé. Így *Karácsony András* A jogi hagyomány kutatásáról: módszertani megfontolások), *Szabó Miklós* (Egyszer volt, hol nem volt... a szocialista jogcsalád) *Frivaldszky János* (Fejedelem és méltányosság a középkorban), *Paczolay Péter* (Montesquieu hatása az amerikai föderalizmus kialakulására) *János Zlinszky* (Die Krone als Symbol der Freiheit).
- A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi karán a Rundtschkonferenz der Rehtshistoriker/ Die Entwicklung der Nationalstaaten im 19. und 20. Jahrhundert keretében tartott előadást 2005. október 18-án *Masakatshu Adachi* japán jogtörténész (Kantogaukin-Universität Kanawaga) **Die Entwicklung der Nationalstaaten im 19. und 20. Jahrhundert aus Japanischer Sicht** címmel.
- A Magyar Tudományos Akadémia Akadémiai Klubjában került sor 2005. október 19-én *Zinner Tibor* és a munkáját segítő kolléga több ezer jogász drámai életútjának feltárásával megírt „*Megfogyva és megtörve*” – **Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962 c. könyvének** sajtótájékoztatóval egybekötött **bemutatójára**. A Magyar Hivatalos Közlönykiadó gondozásában megjelent monográfia laudációját Solt Pál, a Legfelsőbb Bíróság volt elnöke tartotta.
- 2005. október 21-én az Újpesti Értelmiségi Körben tartott előadást *Zinner Tibor*, a Legfelsőbb Bíróság tudományos kabinetfőnöke, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának tiszteletbeli tanára az ötvenes évek tragikus jogász sorsairól, a politika és a jogász társadalom viszonyának tükrében. Előadásának a nemrégiben megjelent és bemutatott könyvének címét adta: **Megfogyva és megtörve – Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962**
- **Die Entwicklung der Nationalstaaten im 19. und 20. Jahrhundert** – Rundtschkonferenz der Rechtshistoriker címmel tartott konferenciát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara és a Károli Gáspár Református Egyetem, Állam és Jogtudományi Kara 2005. október 20-án. Az előadásokat (*Mezey Barna*: Geschichtliche Umstände der Nationalstaaten in

- Ottmitteleuropa; Peter Järveld: Problem der Nationalstaaten; *Máthé Gábor*: Der bürgerliche Rechtsstaat in Ungarn) élénk vita követte. *Masakatshu Adachi* japán jogtörténész Die Entwicklung der Nationalstaaten im 19. und 20. Jahrhundert aus Japanischer Sicht címmel, egy nappal korábban megtartott előadását Máthé Gábor ismertette.
- Az 1918. évi köztársaság emlékére rendezett kerekasztal-konferenciát a Politikátörténeti Alapítvány 2005. október 28-án, pénteken **Ősz – 88 éve/ Republikanizmus és Magyarország** címmel a Politikátörténeti intézetben. *Varga Lajos* előadását (1918-ma) az eredetileg meghirdetett *Révész T. Mihály* előadás helyett (Republikanizmus és alkotmányosság az előadó akadályoztatása okán *Mezey Barna* (A köztársasági eszme Magyarországon és az 1918. évi köztársaság alkotmányossági kérdései) előadása követte.
  - A Budapesti Francia Intézetben 2005. november 3-án tartott előadást *Jean-Francois Sirinelli*, a párizsi Politikatudományi Intézet professzora, *Aron, Sartre: A francia gondolkodók 1956-ban címmel.*
  - **Magyar Tudomány Ünnepe** eseményeinek sorában *gróf Teleki József* halálának 150. évfordulója alkalmából az MTA Könyvtára emlékkiállítás rendezett a kéziratárában őrzött dokumentumokból „...a nemzet méltóságát kell mindenekelőtt emelni ...” *Gróf Teleki József* (1790–1855) az akadémia első elnöke és könyvtárának alapítója címmel. A kiállítást 2005. november 8-án *Vizi E. Szilveszter* akadémikus, az MTA elnöke nyitotta meg.
  - Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi Tanszéke 2005. november 9-én rendezte meg *Prof. Francisco Javier Casinos Mora* egyetemi tanár (Valenciai Egyetem, Spanyolország) előadását. November 10-én a Római Jogi tanszék szemináriumában került sor a professzor „**A római jog recepciója Spanyolországban**” c. előadására.
  - Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, a Győri Egyházmegyei Levéltár és a Győr Megyei Jogú Város Levéltárának közös rendezésében került sor 2005. november 9-én a városi Művészeti Múzeum dísztermében a *VIII. Győri Levéltári Napra*. A történeti tematikájú konferencia előadásainak túlnyomó többsége a **20. századi történelem kérdéseivel** foglalkozott, így *Szakály Sándor* a nyilas vézskorszak történetével, *Paksy Zoltán* a zalai nyilas mozgalom 30-as évekbeli eseményeivel, *Bana József* az 1935–1945 közötti szélsőjobboldali mozgalmakkal Győr-Moson-Pozsony vármegyében, *Áldozó István* és *Nagy Róbert* pedig a Győr-Moson-Pozsony vármegyék területén lefolyt szárazföldi és légi harcokról, *Baracska András* a „felszabadító” szovjet katonák győri tevékenységéről.
  - A Budapesti Rendőrfőkapitányság és az Országos Büntetőeljárásügyi Központ 2005. november 16–17-én konferenciát szervezett **alternatívák a rendőri büntetőeljárásban** címmel Budapesten, melyen előadást tartott *Ferenczi László* helyettes államtitkár **A rendőri büntetőeljárás gyökerei és jelene** címmel.
  - 2005. november 18–19-én került sor Pécsen, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténeti Tanszéke szervezésében a **Hazai Jogtörténészek IV. Találkozója**ra, melyet a rendezők *Csizmadia Andor* emlékének ajánlottak. Ennek megfelelően az előadók mondandójukat **Csizmadia életművének fontosabb kutatási elemeire** fűzték fel. (*Ádám Antal*: Az egyházak és az állam viszonyának jogtörténeti kutatása, *Máthé Gábor*: Magyar közigazgatás-történeti kutatások, *Révész T. Mihály*: A szabadságjogok történeti vizsgálata, *Rácz Lajos*: Erdély, *Mezey Barna*: Jogi felsőoktatás és a magyar egyetemek története, *Sipta István*: Az önkormányzatok jogtörténete, *Béli Gábor*: Csizmadia Andor és a magyar tradicionális jog története) *Ruszoly József* Csizmadia Andorra, az emberre és a tudásra emlékezett, személyes emlékei és levelei segítségével.
  - 2005. november 30-án a Miskolci Egyetem tanácstermében védte meg nyilvános vita keretében **PhD-értekezését** *Dr. Tóth Zoltán József* (Szemelvények a szentkorona-tan 20. századi történetéből – az Eckhart-viták története). A disszertáció opponensei *Horváth Pál* egyetemi tanár és *Kardos József* egyetemi tanár voltak.
  - A Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön fennállásának 100. évfordulója kapcsán tartott tudományos ünnepségsorozat keretében a Polgármesteri Hivatal dísztermében hangzott el *Mezey Barna* jogtörténész a **Börtönrendszerek és a börtönépítészet a századforduló idején** című előadása, illetve *Zinner Tibor*, a Legfelsőbb Bíróság Tudományos Kabinetjének főnöke előadása, **A törvényszéki perek** címmel.
  - A Magyar Történelmi Társulat Műhelybeszélgetések című új vitasorozatának harmadik előadását az MTA Székházába, 2005 november 16-ára, szerdára szervezte **Katolicizmus és protestantizmus a kora újkor Magyarországon**. Előadásra *Bitskey István* egyetemi tanárt és *Tusor Péter* tanárt kérték fel. Az elnöklés tisztje hagyományosan *Kosáry Domokos* akadémikust illette meg.
  - A Budapesti Önkormányzata 1920-1949 című konferencia kapcsán nyílt meg az Egyenlítő Galériában (Budapest, Alkotmány u. 2., Földszint) a **Budapest választási térképei – Múlt és jelen** című kiállítás. A kiállítást *Hubai László* történész nyitotta meg.
  - Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kar PhD iskolája meghívására előadást tartott a fakultáson *Paolo Becchi*, a genovai egyetem tanára **Hegel und die Debatten über Kodifikation im 19. Jahrhundert** címmel.
  - Az ELTE Ajk tanácstermében 2005. december 5-én tartotta előadását *Prof. dr. Hinrich Rüping*, a Hannoveri Egyetem tanára, „**Politische und rechtliche Schuld nach Systemumbrückhem im Europa des 20. Jahrhunderts**” címmel.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Davidovics Krisztina jogi előadó, Igazságügyi Minisztérium, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Babják Ildikó** egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Intézet; **Bathó Gábor** egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Beke-Martos Anna** egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Benke József** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Csoport; **Boóc Ádám** PhD-hallgató Eötvös Loránd Tudományegyetem, Római Jogi Tanszék; JUDr. **Erik Štenpien**, PhD., egyetemi adjunktus, Kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem Jegtörténeti Tanszék; **Föglein Gizella**, CSc, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Frey Dóra** egyetemi hallgató Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Karácsony András** egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Filozófiai Tanszék; **Katona Csaba** sajtóreferens, Magyar Országos Levéltár; **Kiss Bernadett** egyetemi hallgató Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Komáromi László** egyetemi tanársegéd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Római Jogi Tanszék; **Mészáros Ádám**, tudományos segédmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék; **Mohácsi Barbara** egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék; **Nagy Sándor** főlevéltáros, Budapest Fővárosi Önkormányzat Levéltára; **Nánási László** főügyész, Bács-Kiskun Megyei Főügyészség; **Szalma József** egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem Jogtudományi Kara, Polgári Jogi Tanszék; **Szigeti Magdolna** egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jegtörténeti Tanszék; **Völgyesi Levente**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék

E lapszám megjelenését a Miskolci Egyetem Jegtörténeti Tanszéke támogatja

Tisztelt Szerzőink!

A Jegtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében írásait e-mailen két címre (katat@axelero.hu; agihorvath@ajk.elte.hu) küldjék meg WORD 6 formában. Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetése mellett közöljék beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (40 000 n) tanulmányokat fogad el!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem végjegyzetet, hanem lábjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét kérjük feltüntetni, ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjelet (–) használjanak az oldalszámok közötti megjelölésre.

A már említett művek jelzése: vezetéknev + im. + oldalszám

Kérjük, hogy hosszú kötőjelet (–) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

Az illusztrációkat digitális (min. 300 pixel/inch, 300 dpi) formában e-mailen a fent megadott címekre két példányban vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

Sándor István:
A TÁRSASÁGI JOG TÖRTÉNETE NYUGAT-EURÓPÁBAN

A gazdasági életben központi szerepet töltenek be a társaságok, amelyek megfelelő jogi keretet biztosítanak a vállalkozások számára. A könyv célja a modern társasági jog és az egyes társasági formák gazdasági és jogtörténeti előzményeinek bemutatása. A szerző vizsgálata kiterjed arra is, hogy a társasági jog egyes korszakainak melyek voltak a központi kérdései, ismertetve egyúttal az egyes nyugat-európai országok szabályozásának sajátosságait.

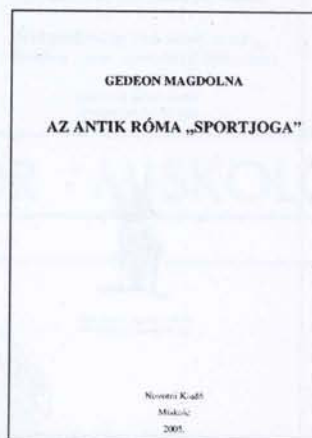
KJK Kerszöv Kiadványok, Bp., 2005. KJK Kerszöv Jogi és üzleti Kiadó Kft.
333 p., 24 cm, kötve ISBN 963 224 838 4

Gedeon Magdolna:
AZ ANTIK RÓMA „SPORTJOGA”

A mű átfogó módon mutatja be a római játékok jogi normáit, feltárja a mai sportjogi szabályok és az ókori előírások között felfedezhető rendkívül érdekes párhuzamokat. A szerző vizsgálódásai térben Róma városára, időben pedig a város alapításától a Nyugat-Római Birodalom bukásáig terjedő időszakra korlátozódnak. A mű foglalkozik a római sportrendezvényeknek keretet nyújtó játékok kialakulásával és az ezzel kapcsolatos, főként közjogi szabályokkal. A szerző elemzi a sportjátékokkal kapcsolatos pénzügyi problémákat, a sportolókra vonatkozó joganyagot, sportágak szerinti bontásban, érinti az ókori sportolók doppingolásának kérdéseit is. Az ókori és a mai jogszabályok összehasonlító vizsgálata a modern sportjoggal foglalkozó szakemberek számára is hasznos, elgondolkodtató és élvezetes olvasmány.

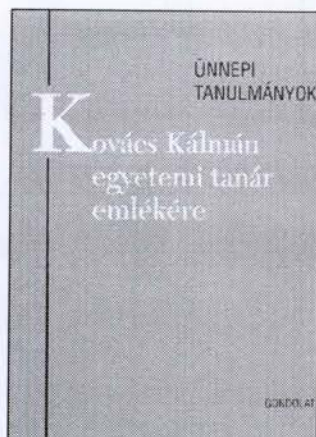
Miskolc, 2005. Novotni Kiadó 200 p., 24 cm fűzve ISBN 963 9360 32 5

ÜNNEPI TANULMÁNYOK
KOVÁCS KÁLMÁN EGYETEMI TANÁR EMLÉKÉRE
Jogtörténeti Értekezések 31

Kovács Kálmán jogász, politikus, jogtörténész professzor, 1959-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar állam-és jogtörténeti tanszékének vezetője, az MTA Magyar jogtörténeti kutatócsoport vezetője volt. A közigazgatás-történet, a jogi oktatás és tudományosság történetének, az 1945 utáni jogfejlődés egyes kérdéseinek kutatója. Ebben a kötetben tanítványai tisztelegnek egykorvolt professzoruk emléke előtt. A kötet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar állam-és jogtörténeti tanszékének kiadványsorozatában, a Jogtörténeti értekezésekben látott napvilágot.

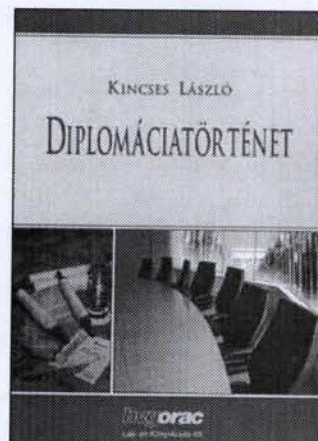
Bp., 2005. Gondolat Kiadó, 136 p., 18 cm, fűzve ISBN 963 9610 02 X, ISSN 1587-1509

Kincses László:
DIPLOMÁCIATÖRTÉNET – Acta Wenzelliana 2.

A neves jogász szerző, aki nagykövetségként harmincöt évet töltött el a magyar diplomácia szolgálatában az egyetemes állam-és jogtörténet keretébe illesztve nyújt áttekintést a diplomácia történetének legfontosabb eseményeiről az ókortól napjainkig. A történelmi elemek mellett a szerző gondot fordított arra is, hogy a diplomácia nemzetközi jogi alapjairól, a diplomácia intézményének alakulásáról is megfelelő ismereteket nyújtson, így a történeti anyag egyben a külpolitika végrehajtásában elsődleges szerepet játszó diplomácia jogi hátterét is kifejti. A kötet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemes Állam-és jogtörténeti tanszékének Acta Wenzelliana sorozatában jelent meg.

Bp., 2005. HVG Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., 226 p., 24 cm, fűzve
ISBN 963 9404 985, ISSN 1786-0326

Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte

Günter Jerouschek:
LEBENSCHUTZ UND LEBENSBEGINN
Die Geschichte des Abtreibungsverbots

Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte
Tübingen, 2002, 318 p. Edition Diskord
ISBN 3-89295-724-X

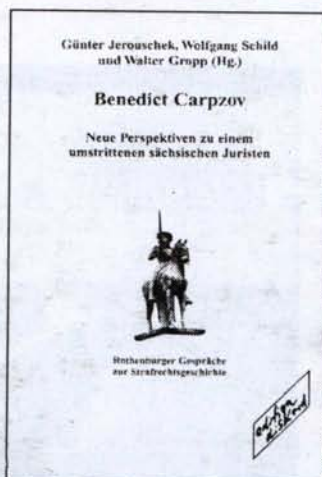
Günter Jerouschek, Hinrich Rüping (Hg.):
**„AUSS LIEBE DER GERECHTIGKEIT
VND UMB GEMEINES NUTZ VILLENN“**
Historische Beiträge zur Strafverfolgung

Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte
Tübingen 2000, 253 p. Edition Diskord
ISBN 3-89295-685-5

Dirk von Behren:
DIE GESCHICHTE DES § 218 STGB

Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte
Tübingen 2004, 542 p. Edition Diskord
ISBN 3-89295-743-6

Günter Jerouschek, Wolfgang Schild, Walter Gropp (Hg.):
BENEDICT CARPOZOV
Neue Perspektiven zu einem umstrittenen sächsischen Juristen

Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte Band 2.
Tübingen 2000, 320 p. Edition Diskord
ISBN 3-89295-695-2